

КАЛЕНДАР

для

Американських Русинів

на рік

1913

Зладив А. Цурковський.

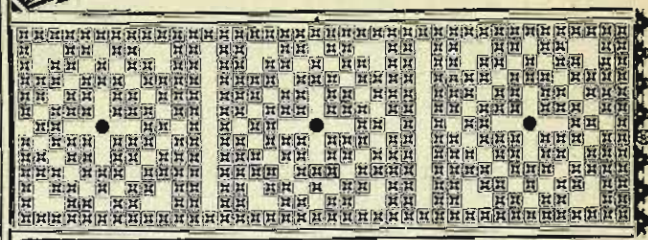
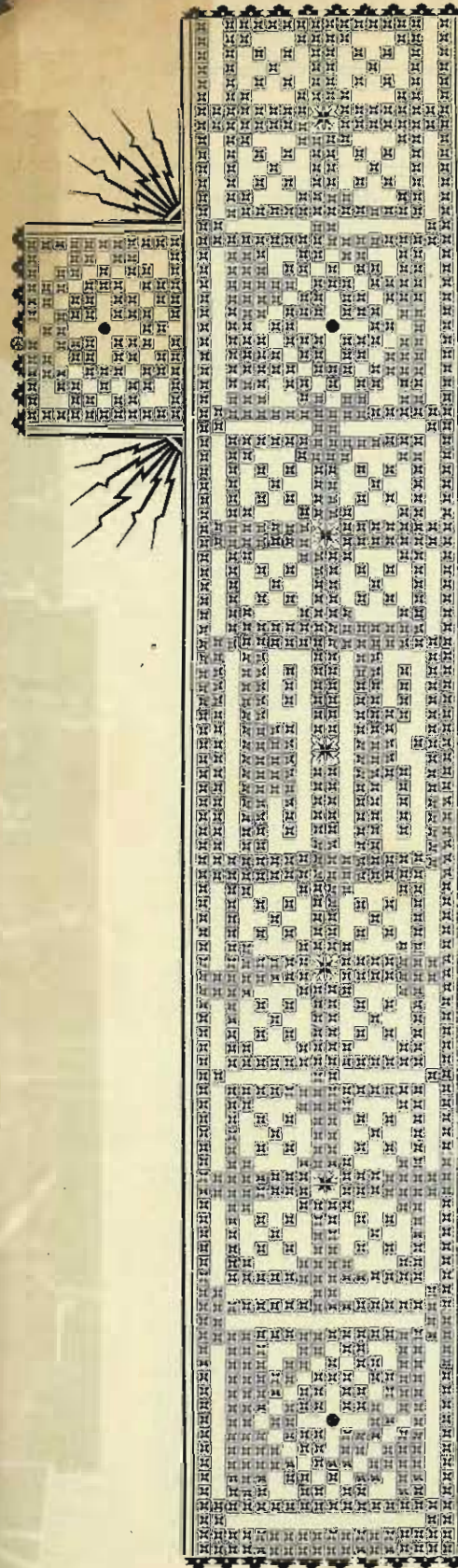
КАЛЕНДАР РУСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗА.

JERSEY CITY, N. J.

3 друкарні „Свободи“, 33 Grand Str.

1912.

КАЛЕНДАР
для
Американських Русинів
на рік

1913

Зладив А. Цурковський.

НАКЛАД РУСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗА.

JERSEY CITY, N. J.
З друкарні „Свободи“, 83 Grand Str.
1912.

Руський Народний Союз в Америці

се одинока наша правдиво руська організація, основ. 1894 р., числить около 16 тисяч членів і складає ся з вище 350 місцевих поважних братств. „Руський Народний Союз“ видав на посмертне, за помози в разі каліцтва, неспосібности до праці і т. п. в протягу послідних 2-х літ (1910—1912) суму 225.580.73 долярів.

Р. Н. СОЮЗ ПЛАТИТЬ:

В разі смерти члена кляси „А“ (ціле посмертне) \$1.000.00.

В разі смерти члена кляси „Б“ (половину посмертного) \$500.00.

Посмертне за жінку або мужа члена кляси „А“ \$400.00.

Посмертне за жінку або мужа члена кляси „Б“ \$200.00.

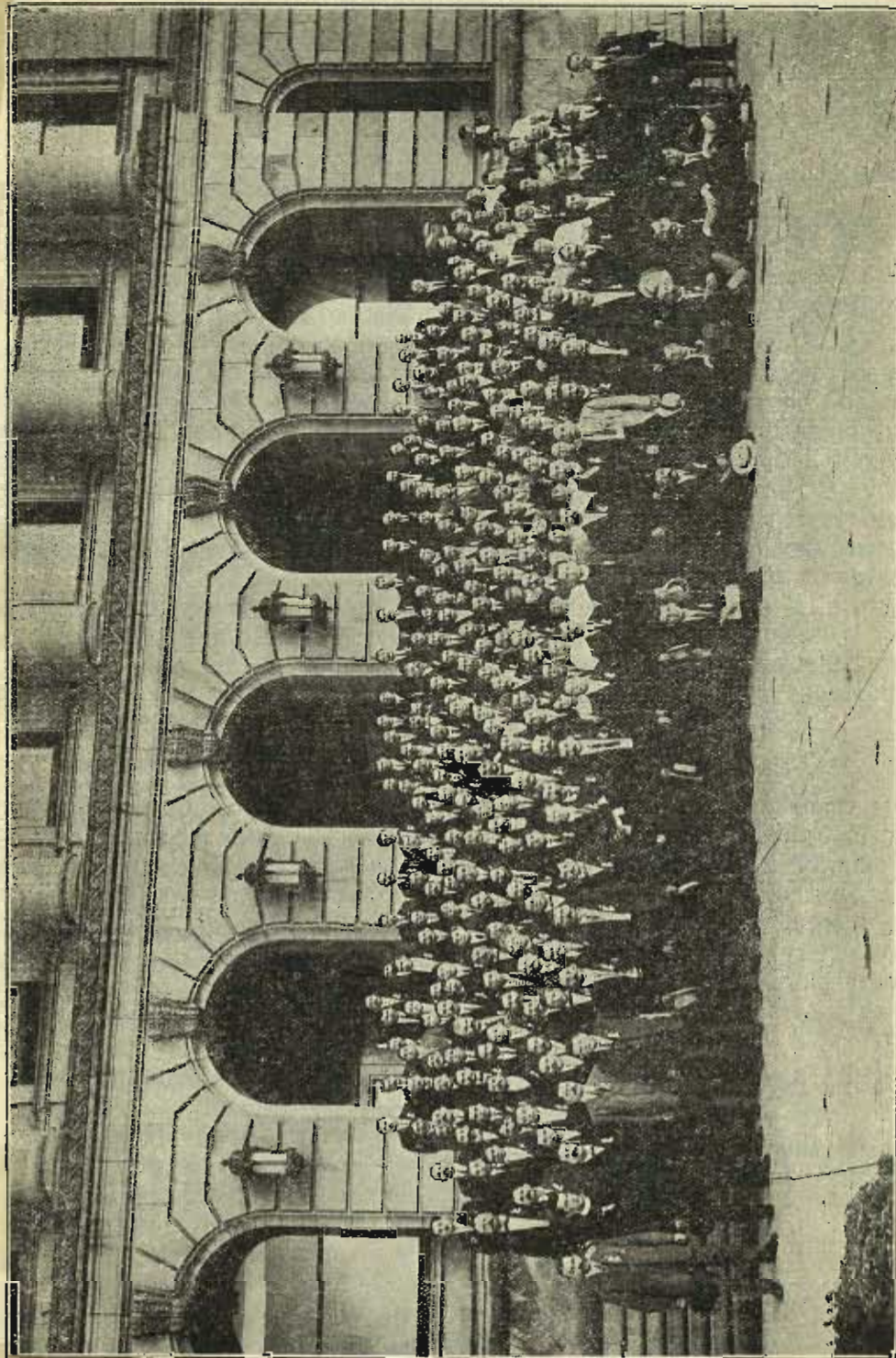
Посмертне за діти від \$100.00 до \$300.00.

В разі утрати: а) обох очий, ніг, або рук \$1.000, б) одної руки \$100, в) ноги або ока \$200.

Если отець родини в шпиталю божевільних, Союз платить що року родині \$150.00.

ЗАПИСУЙТЕ ДІТИ
ДО „РУСЬК. МОЛОДЕЧОГО СОЮЗА“.

Русини, вступайте до Р. Н. Союза!

Делегати і Делегатки XII-ої Головної Конвенції Р. Н. Союза в Вільсбері, Па.

РІК 1913.

Пануюча планета.

Пануючою планетою в с'єм році є **Венера**. Ся планета дорівнює величиною нашій землі. Обертась наоколо сонця в 225 днях а наоколо своєї осі в 24 годинах. Венера є найяснійшою звіздою так жежи сталими звіздами як і планетами. Дивлячись через далековиди помічуємо на Венері такі самі тіни як і на місяці. Літа, в котрих панує Венера, є більше вогкі як сухі і досить теплі. Весна пізна, літо горяче і парне з дощами. Осінь тепла і красна з початку, при кінці змзна. Зима суха і морозна при кінці відлега.

Пасхалія.

Ключ граничний: 0
В руці літо: А
Масниць: 7 неділь 6 днів.
Неділя мясопустна: 17. лютого.
Неділя сиропустна: 24. лютого.
Великдень: 14. цвітня.
Вознесенє: 23. мая.
Зелені сьвята: 2. червня.
Петрівка: 2 неділи і 5 днів.

Пости.

Сьвятий Вечер перед Богоявленем.
Великий піст.
Петрівка.
Спасівка.
В день Усікновенія глави Ів. Хрест
В день Воздвиженя Чесного Хреста
Пилипівка.
Середа і п'ятниця кожного тижня (кромі загальниць).

Пори року.

Рік 1913-ий є роком звичайним, числить 365 днів і є 138-мим роком від часу оголошеня независимости Злучених Держав.

Весна починає ся 21-го марта, о 6-ій год. рано.

Літо починає ся 22-го червня, о 2-ій год. рано.

Осінь починає ся 23-го вересня, о 5-ій год. по пол.

Зима починає ся 22-го грудня, о 11-ій год. перед полуднем.

ЗАТЬМИ СОНЦЯ І МІСЯЦЯ в 1913-ім році.

В році 1913-ім будуть три затьми сонця і дві затьми місяця, з яких однак лиш перна і друга затьма місяця та друга затьма сонця буде у на видна.

Перша затьма місяця є цілковита і має місце в полудневих годинах 22-го марта. Вона починає ся частковою затьмою о год. 11-ій 13 минут перед пол. а кінчить ся о год. 2-ій 43 минут по пол. Цілковита затьма треває від години 12. 11 минут до години 1-ої 45 минут. Затьма є видна в **Північній Америці**, в західній половині полудневої Америки, на Тихім Океані, в Австралії, у всхідній половині Індійського океану та в Азії, з винятком Перзії, Арабії і Малої Азії.

Перша затьма сонця є часткова і має місце по пол. і вечером 6-го цвітня. Найбільше заслонене сонця буде виносити около 4 десятих його верхні

Затьма починає ся о год. 4-ій 54 минут по пол. на північній половині Тихого Океану, переходить через північно-всхідній шпиль Азії, північно-західну Америку та північні підбігунові краї, де кінчить ся о год. 8-ій 11 минут вечером.

Друга затьма сонця яка наступить 31-го серпня є також часткова і то так малесенька, що ледви її мож буде доглянути. Закрита буде лиш одна сема часть сонця. Вона починає ся о год. 9-ій 2 минуті вечером в околици островів Шпіцберген, переходить через Гренландію та **північно-східне побереже Америки** і кінчить ся о год. 11-ій 42 мин. вечером на північній Атлянтійській океані.

Друга затьма місяця наступить в полудневих годинах 15-го вересня. Во-

на є рівнож цілковита та починає ся о год. 11-ій 53 минут перед пол. а кінчить ся о год. 3-ій 42 мин. по пол. Цілковита затьма місяця треває від год. 1-ої 1 минута до год. 2-ої 35 мин. Ся затьма буде видна в більшій половині **Північної Америки**, Центральной Америці, на Тихім Океані в Австралії, в Азії та на Індійській океані.

Третя затьма сонця є часткова і найбільша в тім році, бо більше як чотири п'ятих поверхні сонця буде заслонено місяцем. Вона наступить ранком 30-го вересня і пічне ся на західній побережу Мадагаскару о год. 3-ій 56 минут рано. Буде видна у східній половині полудневої Африки, на полудневій частині Індійського океану та в околицях полудневого бігуна. Кінчить ся о год. 7-ій 35 минут перед пол.

Сьвята в Злучених Державах.

а) НАЦІОНАЛЬНІ СЬВЯТА:

1. січня — Новий Рік.
12. лютого — уродини Лінкольна.
22. лютого — уродини Вашингтона.
23. і 24. марта — Великдень.
30. мая — день украшування гробів.
4. липня — річниця проклямованя независимости.
1. вересня — робітницький день.
27. падолиста — день подяки.
25. грудня — Різдво.

б) СТЕЙТОВІ СЬВЯТА:

1 січень: Новий Рік, сьвяткує ся в усіх стейтах винявши: Массачусетс, Мінесота, Міссіссіпі і Нью Гемпшир, та дистрикти: Колумбія, Арізона і Нью Мексик.

8 січень: Річниця битви під Нью Орлінс: в Люзіані.

19 січень: Уродини генерала Лі: Флоріда, Джорджія, Норт і Савт Каролайна, Вірджинія і Алабама.

12 лютий: Уродини Лінкольна: Колорадо, Конектікут, Делевар, Іллінойс, Кансас, Мінесота, Нью Джерзі, Нью Йорк, Норт Дакота, Пенсильвенія, Вашингтон, Вайомінг.

22. лютий: Уродини Вашингтона: В усіх стейтах і дистриктах, винявши Міссіссіпі, де урочистість обходять лиш по школах.

Третий вівторок у лютім: Весняні правибори: Пенсильвенія.

2. марець: Річниця независимости Тексасу: Тексас.

21. марець: Велика П'ятниця: Алабама, Делевар, Люїзіана, Меріленд, Пенсильвенія, Тенесі.

19. цвітень: День патріотів: Мейн, Массачусетс.

21. цвітень: Річниця битви під Сан Джесінто: Тексас.

26. цвітень: День памяток: Алабама, Флоріда, Джорджія, Міссіссіпі.

10. май: День памяток: Норт і Савт Каролайна.

Май (друга п'ятниця): День звязковий: Тенесі.

Май: Річниця підписання мекленбурської декларації незалежності: Норт Каролайна.

Май (остання п'ятниця): День піонерів: Монтана (у школах).

30. май: День приукрашення гробів: В усіх стейтах, територіях і дистриктах, виписавши Флоріда, Джорджія, Айдаго, Люїзіана, Міссісіпі, Норт і Савт Каролайна, Тенесі, Тексас.

3. червень: Уродини Джеферсона Давіса: Флоріда, Джорджія, Алабама, Міссісіпі, Тенесі, Тексас, Савт Каролайна.

24. червень: День піонерів: Юта.

4. липень: Річниця проклямована незалежності: Загально.

16. серпня: Річниця битви під Бенінгтон: Вермонт.

1. вересень: День робітників: В усіх стейтах і територіях, з винятком: Норт Дакота.

Вересень (перший вівторок): Правильні вибори: Вісконзін. В Мічиган лиш в літах з паристим числом.

12. вересня: „Олд-Дефендерс Дей“: в Балтімор, Мд.

1. падолист: Всіх святих: Люїзіана.

Падолист: Загальні вибори: в Арізона, Каліфорнія, Колорадо, Делевар, Флоріда, Айдаго, (Іллінойс лишень в Шікаго, Спрінгфілд і Іст Ст. Люїс), Індіана, Айова, Кензас, Кентокі, Люїзіана, Меріленд, Мічиган, Міннесота, Мізурі, Монтана, Невада, Нью Гемпшир, Нью

Джерзі, Нью Мексіко, Нью Йорк, Каролайна, Норт Дакота, Огайо (від 5.30 рано лишень до 9 год. рано), Оклагома, Орегон, Пенсильвенія, Род Айленд, Савт Каролайна, Савт Дакота, Тенесі, Тексас, Вест Вірджинія, Вашингтон, Вісконзін і Вайомінг — в літах, в яких відбувають ся вибори. В році 1913 в стейтах, в котрих відбувають ся вибори, сим днем є 7-ий падолист.

Падолист: Дешь подяки (Тенкегівінг Дей) — звичайно четвертий четвер в місяці падолисті: Загально.

25. грудень: Різдво: Загально.

„Арбор Дей“ є святком в: Арізона, Мейн, Меріленд, Нью Мексик, Вісконзін, Вайомінг; дату святка означує гвернер. — В Тексас: 22 лютий; Небраска: 22 цвітень; Юта: 15 май; Монтана: другий вівторок в маю; Джорджія: перша п'ятниця в грудню; Оклагома: п'ятниця по другим понеділку в місяці марти; Арканзас: перша субота в марти.

Кожда субота від 12-ої години в полудне є стейтовим святком: Каліфорнія: в публичних урядах. Іллінойс: (в містах з 200.000 або більше мешканцями), Меріленд, Мічиган, Нью Йорк, Нью Джерзі, Огайо, Пенсильвенія, Род Айленд, Вірджинія, Колумбія, Люїзіана і Мізурі: в містах з 100.000 або більше мешканцями. Тенесі: для стейтових і повітових урядів. Колорадо: підчас місяців червень, липень і серпень. Індіана: від першої суботи в червню до останньої суботи в жовтню включно для всіх публичних урядів в містах з 100.000 або більше мешканцями.

Січень

January

н. ст.	с. ст.	Руські святка	Лат. святка	
1	С	19	Грудень. Боніф.	Н. Рік 1913.
2	Ч	20	Ігнатія свмч.	Макарія
3	П	21	Юліяни мч.	Геновефи
4	С	22	Анастасії	Тита еп.
5	Н	23	Перед Рожд.	По Р. Емілії
6	П	24	Навеч. Р. Хр.	Трох Кор.
7	В	25	Рожд. Христ. ●	Валентія
8	С	26	Собор Бог.	Северина
9	Ч	27	Стефана перв.	Марціяни
10	П	28	Муч. в Ником.	Павла
11	С	29	Діт. уб. в Вифл.	Гігінія
12	Н	30	По Рожд. Анїзи	1 по 3 К. Гон.
13	П	31	Меланїї	Іларія
14	В	1	Нов. Рік, Вас.	Фел'кса
15	С	2	Сильвестра ●	Павла пуст
16	Ч	3	Малахія	Маркелія
17	П	4	Собор 70 апост.	Антонія
18	С	5	Навеч. Богояв.	Приски
19	Н	6	Богояв. Госп.	Старозап.
20	П	7	Собор Івана Хр.	Фабіана і Себ.
21	В	8	Георгія, Еміл.	Агнешки
22	С	9	Поліевкта	Вінкентія
23	Ч	10	Григорія Нис. ☉	Обр. П. Д. М.
24	П	11	† Теодозія Прп.	Тимотея
25	С	12	Татіяни М.	Нав. Павла
26	Н	13	По Просв. Ерм.	Мясоп. Пол.
27	П	14	Отців синайськ.	Івана Хризос.
28	В	15	Павла, Тив.	Кароля В.
29	С	16	Покл. ок. Пет. ☉	Франца
30	Ч	17	† Антонія	Мартини
31	П	18	Атаназія і Кир.	Петра Н.

Зміни місяця.

7 січня о г. 11.18 перед пол. — нів.
15 січня о г. 4.51 попол. — перша чверть.
22 січня о г. 4.30 попол. — повня.
29 січня о г. 8.24 перед пол. — посл. чверть.

Правдоподобна погода.

Від 1-го до 3. бурливо і досить зимно. Від 4. до 6. метелиця. Від 7. до 23 дуже зимно, онісля лагіднійше, сніг та вітри аж до кінця.

Памятні дні.

10 січня 1888 † пост Осип Федькович.
16 січня 1667. Андрусівська умова.
21 січня 1654. Переяславська рада.
22 січня 1803 † Кирило Розумовський, останній укр. гетьман.

ЗАПИСКИ:

Лютий

February

н. ст.	с. ст.	Руські свята	Лат. свята
1	С	19 Січ. Макарія	Лют. Ігнатія
2	Н	20 31. по С. Евфимія	Марії Гром.
3	П	21 Максима, Неоф.	Блажея
4	В	22 Тимотея	Вероніка
5	С	23 Климента еп.	Попелець
6	Ч	24 Ксенії	Дороти
7	П	25 Григорія Богсл.	Ромуальда
8	С	26 Ксенофонта	Іоана
9	Н	27 32. по С. Івана З.	Вступ. Апол.
10	П	28 Єфрема пр.	Схоластики
11	В	29 Ігнатія	Лукияна
12	С	30 Тр. Свят.	Модеста і Евл.
13	Ч	31 Кира, Івана	Катерини
14	П	1 Лютий. Триф. ☉	Валентія
15	С	2 Стрітеніє Госп.	Фавстина
16	Н	3 О Мит. і Фарис	Суха Юліяни
17	П	4 Ізидора прп.	Константина
18	В	5 Агафії мч.	Флявія
19	С	6 Вукола еп.	Конрада
20	Ч	7 Партенія	Никифора
21	П	8 Теодора, Акс. ☉	Елеонори
22	С	9 Никифора	Петра стол.
23	Н	10 О бл. сині Хар.	Глуха Ром.
24	П	11 Власія	Матея
25	В	12 Мелетія	Анастасії
26	С	13 Мартиніяна	Віктора
27	Ч	14 Теодора і Акс. ☉	Александра
28	П	15 Онисима Ап.	Романа

ЗАПИСКИ:

Зміни місяця.

6 лютого о г. 6.12 перед пол. — нів.
 14 лютого о г. 9.24 перед пол. — перша чверть.
 21 лютого о г. 2.53 перед пол. — повня.
 27 лютого о г. 10.5 перед пол. посл. чверть.

Правдоподібна погода.

Від 1. до 6. нестала погода, опісля сніг і зимно. Від 9. до 12. хмарно і дощ. Від 13 до 17 ясно і погідно; від 18 до 20 лагідно, сніг і дощ. 21 і 22 зимні вітри. Від 23 аж до кінця нестала погода.

Пам'ятні дні.

15 лютого 1897 † пост Панталеймон Куліш.
 25. лютого 1795 † білоруський єпископ Григорій Конинський.
 26 лютого 1608 † кн. Константин Острожський.

Марець

March

н. ст.	с. ст.	Руські свята	Лат. свята
1	С	16 Лют. Памфіла	Март. Альб.
2	Н	17 Мясоп. Теод.	Середоп.
3	П	18 Льва папи	Кунегунди
4	В	19 Архипа	Казимира
5	С	20 Тимотея пр.	Фридриха
6	Ч	21 Евгения	Колети діви
7	П	22 Петра	Томи
8	С	23 Полікарпа	Івана Бож.
9	Н	24 Сироп. О. Гл. І. Х.	Чорна Франц.
10	П	25 Тарасія Поч.	40 Муч.
11	В	26 Порфірія	Константина
12	С	27 Прокопія	Григорія
13	Ч	28 Власія	Розини
14	П	1 Март. Евдокії	Матильди
15	С	2 Теодота св. ☉	Льонгіна
16	Н	3 1. Посту Зенона	Цвітна
17	П	4 Герасима	Гетруди
18	В	5 Конона	Евдокії
19	С	6 42 Муч. в Ам.	Йосифа
20	Ч	7 Василія м.	Евфрана
21	П	8 Теофілякта	Велика Пят.
22	С	9 † 40 Муч. в С. ☉	Октавіяна
23	Н	10 2. Посту Кондр.	Великдень
24	П	11 Софрона	Світ. Пон.
25	В	12 Теофана	Благовіщ.
26	С	13 Никифора	Теодора
27	Ч	14 Венедикта	Руперта
28	П	15 Агафія	Гунтрона
29	С	16 Савина	Евстахія
30	Н	17 3. Посту ч. Б.	1. По Вел.
31	П	18 Кирила	Корнелія

ЗАПИСКИ:

Зміни місяця.

8 марця о г. 1.12 рано — нів.
 15 марця о г. 9.48 перед пол. — перша чверть.
 22 марця о г. 12.46 понод. — повня.
 29 марця о г. 1.47 понод. — посл. чверть.

Правдоподібна погода.

Від 1. до 7. погідно і вітри; від 8. до 16 слота; від 17. до 20. тепло; від 22. аж до кінця місяця раз тепло, раз зимно, дощі і неприємно.

Пам'ятні дні.

1. марта 1862 знесене кріпацтва в Росії.
 1 марта 1386 Унія Литви з Польщею в Любліні.
 8 марта 1814 уродив ся Тарас Шевченко.
 9 марта 1861 умер Тарас Шевченко.

н. ст.	с. ст.	Руські свята	Лат. свята
1	В	19 Март. Хризанта	Цвіт. Гуг.
2	С	20 Пр. Отців	Франца
3	Ч	21 Якова Тер.	Рйшарда
4	П	22 Василя	Ізидора
5	С	23 Нікона	Вінкентія
6	Н	24 4. Посту Заг. ●	2. Келестина
7	П	25 Благовіщенє	Еніфанія
8	В	26 Собор арх. Гавр.	Дионізія
9	С	27 Матрони	Марії
10	Ч	28 Іляріона	Єзехіла
11	П	29 Марка еп.	Льва папи
12	С	30 Івана ліств.	Юлія
13	Н	31 5. Посту Іпат. ☽	3. Германа
14	П	1 Цвітень. Марії	Валеріяна
15	В	2 Тита препод.	Людвіни
16	С	3 Никити	Лямберта
17	Ч	4 Йосифа преп.	Рудольфа
18	П	5 Теодула	Апольонії
19	С	6 Евтихія	Еми, Тимотея
20	Н	7 Цвітня Григ. ●	4. Агнішки
21	П	8 Келестина	Анзельма
22	В	9 Евсихія	Сотера і Кая
23	С	10 Терентія	Войтіха
24	Ч	11 Антими пан.	Григорія м.
25	П	12 Вел. Пятниця	Марка ев.
26	С	13 Артемона	Клета
27	Н	14 Воскр. Христа	5. Переріна
28	П	15 Світлий П. ☽	Віталіса
29	В	16 Світлий Втор.	Петра м.
30	С	17 Симеона	Катерини

ЗАПИСКИ:

Зміни місяця.

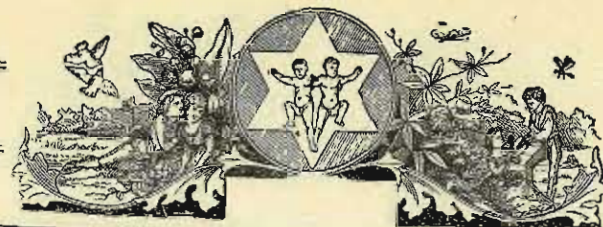
- 6. цвітня о г. 6.38 вечером — нів.
- 14 цвітня о г. 6.28 перед пол. — I-ша чверть.
- 20 цвітня о г. 10.22 в ночі — новня.
- 28 цвітня о г. 6. 59 рано — посл. чверть.

Правдоподібна погода.

Цвітень починає ся зимном і сло-
тою та снігом і так триває аж до 14.
Опісля гарно до 22. та опять холодно
і нестало зі снігом.

Пам'ятні дні.

- 3 цвітня 1649 Зборівська умова.
- 15 цвітня 1848 знесене панщини в Галичині.
- 20 цвітня 1885 † історик Микола Костомарів.
- 25 цвітня 1622 р. † гетьман Петро Конашевич Сагайдачний.

н. ст.	с. ст.	Руські свята	Лат. свята
1	Ч	18 Цвітень. Івана	Возн. Госп.
2	П	19 Івана стар. Лав.	Жигмонда
3	С	20 Тріхона і Теод.	Найд. ч. Крест.
4	Н	21 Тони Януарія	6. Фльоріяна
5	П	22 Теодора	Пія V.
6	В	23 Георгія влм. ●	Івана в Олію
7	С	24 Сави муч.	Доміцелі
8	Ч	25 Марка еванг.	Станислава
9	П	26 Василя	Григорія
10	С	27 Симеона	Ізидора ор.
11	Н	28 Мироносиць	Зел. Свята
12	П	29 9 Муч. в Киз.	Пон. Зел. Св.
13	В	30 † Якова ап. ☽	Серватія
14	С	1 Май. Єремї	Бонифатія
15	Ч	2 Атаназія	Софії
16	П	3 Теодозія	Софії В. Н. Л
17	С	4 Пелатії	Пасхаліса
18	Н	5 О. розсл. Ірини	1. Фелікса
19	П	6 Йова	Петра, Кел.
20	В	7 Чесн. Хреста ●	Бернарда
21	С	8 † Івана Богосл.	Єлени
22	Ч	9 Пер. м. св. Мик.	Боже Тіло
23	П	10 Симеона	Дезидерія
24	С	11 Мокія	Іоанни
25	Н	12 О Самар. Епіфан.	2. Урбана
26	П	13 Глікериї	Филипа
27	В	14 Ізидора	Івана І. в.
28	С	15 Пахомія	Вільгельма
29	Ч	16 Теодора і Мод.	Максиміліяна
30	П	17 Андроніка	Фердинанда
31	С	18 Теодота і Юлії	Петронелі

ЗАПИСКИ:

Зміни місяця.

- 6 мая о г. 9.14 перед пол. — нів.
- 13 мая о г. 12.35 по пол. — перша чверть.
- 20 мая о г. 8.8 перед пол. — повня.
- 28 мая о г. 12.53 рано — посл. чверть.

Правдоподібна погода.

З початку гарно і тепло, опісля сло-
та аж до 25. опісля знова гарно аж до
кінця.

Пам'ятні дні.

- 2 мая 1648 вибрано Богдана Хмель-
ницького гетьманом.
- 21 мая 1648 битва над Жовтими
Водами.
- 28 мая 1648 битва під Корсунем.
- 28 мая 1722 засновано на Україні
„Малоросійську Коллегію”.

н. ст.	с. ст.	Руські свята	Лат. свята
1	В	19 Март. Хризанта	Цвіт. Гуг.
2	С	20 Пр. Отців	Франца
3	Ч	21 Якова Тер.	Ришарда
4	П	22 Василя	Ізидора
5	С	23 Нікона	Вінкентія
6	Н	24 4. Посту Заг. ●	2. Келестина
7	П	25 Благовіщенє	Еніфанія
8	В	26 Собор арх. Гавр.	Дионізія
9	С	27 Матрони	Марії
10	Ч	28 Іларіона	Єзехіла
11	П	29 Марка еп.	Льва папи
12	С	30 Івана ліств.	Юлія
13	Н	31 5. Посту Іпат. ☿	3. Германа
14	П	1 Цвітень. Марії	Валеріяна
15	В	2 Тита препод.	Людвіни
16	С	3 Никити	Лямберта
17	Ч	4 Йосифа преп.	Рудольфа
18	П	5 Теодула	Апольоні
19	С	6 Евтихія	Еми, Тимотея
20	Н	7 Цвітня Григ. ☉	4. Агнішки
21	П	8 Келестина	Анзельма
22	В	9 Евпсихія	Сотера і Кая
23	С	10 Терентія	Войгіха
24	Ч	11 Антими пан.	Григорія м.
25	П	12 Вел. Пятниця	Марка ев.
26	С	13 Артемона	Клета
27	Н	14 Воскр. Христа	5. Перегріна
28	П	15 Світлий П. ☽	Віталіса
29	В	16 Світлий Втор.	Петра м.
30	С	17 Симеона	Катерини

Зміни місяця.

6 цвітня о г. 6.38 вечером — нів.
 14 цвітня о г. 6.28 перед пол. — I-ша чверть.
 20 цвітня о г. 10.22 в ночі — повня.
 28 цвітня о г. 6.59 рано — посл. чверть.

Правдоподібна погода.

Цвітень починає ся зимном і сло-
 тою та снігом і так триває аж до 14.
 Опісля гарно до 22. та опять холодно
 і нестало зі снігом.

Памятні дні.

3 цвітня 1649 Зборівська умова.
 15 цвітня 1848 знесене панщини в
 Галичині.
 20 цвітня 1885 † історик Микола
 Костомарів.
 25 цвітня 1622 р. † гетьман Петро
 Конашевич Сагайдачний.

ЗАПИСКИ:

н. ст.	с. ст.	Руські свята	Лат. свята
1	Ч	18 Цвітень. Івана	Возн. Госп.
2	П	19 Івана стар. Лав.	Жигмонда
3	С	20 Тріхона і Теод.	Найд.ч.Крест.
4	Н	21 Томи Януарія	6. Фльоріяна
5	П	22 Теодора	Пія V.
6	В	23 Георгія влм. ●	Івана в Олію
7	С	24 Сави муч.	Доміцелі
8	Ч	25 Марка еванг.	Станислава
9	П	26 Василя	Григорія
10	С	27 Симеона	Ізидора ор.
11	Н	28 Мирносиць	Зел. Свята
12	П	29 9 Муч. в Киз.	Пон. Зел. Св.
13	В	30 † Якова ап. ☿	Серватія
14	С	1 Май. Єремї	Бонифатія
15	Ч	2 Атаназія	Софії
16	П	3 Теодозія	Софії В. Н. Л
17	С	4 Пеллагі	Пасхаліса
18	Н	5 О. розсл. Ірини	1. Фелікса
19	П	6 Йова	Петра, Кел.
20	В	7 Чесн. Хреста ☉	Бернарда
21	С	8 † Івана Богосл.	Єлени
22	Ч	9 Пер. м. св. Мик.	Боже Тіло
23	П	10 Симеона	Дезидерія
24	С	11 Мокія	Іоанни
25	Н	12 О Самар. Епіфан.	2. Урбана
26	П	13 Глікерії	Филипа
27	В	14 Ізидора	Івана I. в.
28	С	15 Пахомія ☽	Вільгельма
29	Ч	16 Теодора і Мод.	Максиміліяна
30	П	17 Андроніка	Фердинанда
31	С	18 Теодота і Юлії	Петронелі

Зміни місяця.

6 мая о г. 9.14 перед пол. — нів.
 13 мая о г. 12.35 попол. — перша чверть.
 20 мая о г. 8.8 перед пол. — повня.
 28 мая о г. 12.53 рано — посл. чверть.

Правдоподібна погода.

З початку гарно і тепло, опісля сло-
 та аж до 25. опісля знова гарно аж до
 кінця.

Памятні дні.

2 мая 1648 вибрано Богдана Хмель-
 ницького гетьманом.
 21 мая 1648 битва над Жовтими
 Водами.
 28 мая 1648 битва під Корсунем.
 28 мая 1722 засновано на Україні
 „Малоросійську Коллегію”.

ЗАПИСКИ:

н. ст.	с. ст.	Руські свята	Лат. свята
1	Н	19 Май. О Слїпор.	Черв. Никод.
2	П	20 Таламея	Евразма
3	В	21 Конст. і Єлени	Кльотильди
4	С	22 Василиска м. ●	Квірина
5	Ч	23 Возн. Госп.	Боніфата
6	П	24 Симеона	Норберта
7	С	25 Обріт. гл. Ів. Хр.	Роберта
8	Н	26 Св. Отець Карпа	4. Медарда
9	П	27 Терапонта	Прима
10	В	28 Никити	Маргарети
11	С	29 Теодозі м. ☉	Варнави
12	Ч	30 Ізаака	Івана
13	П	31 Єрмія	Антонія
14	С	1 Черв. Юстина	Васил. В.
15	Н	2 Зелені Свята	5. Віта і Мод.
16	П	3 Пресв. Тройці	Франца
17	В	4 Митрофана	Адольфа
18	С	5 Доротея ☉	Марка
19	Ч	6 Висаріона	Гервасія
20	П	7 Теодота	Сильверія
21	С	8 Теодора	Альойзія
22	Н	9 І. Вс. Святых	6. Павлина
23	П	10 Тимотея	Зенона
24	В	11 Вартоломея	Івана Хрест.
25	С	12 Онуфрія	Проспера
26	Ч	13 Акилини муч. ☿	Івана
27	П	14 Єлисея, Мет.	Володислава
28	С	15 Амоса, Єроніма	Льва п.
29	Н	16 2 Пр. Евхарис.	Петра і Пав.
30	П	17 Мануїла	Емілії

Зміни місяця.

4 червня о г. 8.47 вечером — пів.
 11 червня о г. 5.27 попол. — перша чверть.
 18 червня о г. 6.43 вечером — повня.
 26 червня о г. 6.30 вечером — посл. чверть.

Правдоподібна погода.

Червень є теплий і гарний аж до половини: часами бурі з дощем, а опісля жарко аж до кінця.

Памятні дні.

24 червня 1891 † письменник Василь Мова.
 17 червня 1895 † учений Михайло Драгоманів.
 24 червня 1651 падав Хмельницький привілей братській школі в Кїві.
 29 червня 1898 заведено військового стану в Галичині.

ЗАПИСКИ:

н. ст.	с. ст.	Руські свята	Лат. свята
1	В	18 Черв. Леонтія	Лип. Теоб.
2	С	19 † Юди ап.	Пос. П. Д. М.
3	Ч	20 Методія	Гелїодора
4	П	21 Юліяна еп. ●	Іосифа К.
5	С	22 Евзевія, Юлії	Фільомени
6	Н	23 3. Агрипіни м.	8. Ісаї проп.
7	П	24 Рожд. Ів. Хр.	Пульхерї
8	В	25 Февронїї м.	Єлисавети
9	С	26 Давида преп.	Кирила еп.
10	Ч	27 Самсона ☉	Івана з Дуклі
11	П	28 Кира і Іоана	Пелягїї муч.
12	С	29 Петра і Павла	Генриха
13	Н	30 4. Собор 12 Ап.	9. Маргарити
14	П	1 Лип. Кос. і Д.	Бонавент.
15	В	2 † Пол. Ризи ПБ.	Розісл. Ап.
16	С	3 Анатолія	Пр. Д. М.
17	Ч	4 Андрея крит.	Алексія
18	П	5 † Кирил. і Мет. ☉	Симеона
19	С	6 Атаназія	Вінкентія
20	Н	7 5. Томи препод.	10. Чеслава і К.
21	П	8 Прокопія муч.	Пракседа
22	В	9 Панкратія	Марїї Магд.
23	С	10 † Анатонія печ.	Аполїнарія
24	Ч	11 Ольги	Христини
25	П	12 Іларія, Пр.	Якова ап.
26	С	13 Гавріїла Арх. ☿	Анни
27	Н	14 6. Св. От. Акили	11. Наталїї д.
28	П	15 Володимира	Інокентія
29	В	16 Атиногена	Марти дїви
30	С	17 Марини вмуч.	Альдони
31	Ч	18 Еміліяна	Ігнатія Лїол.

ЗАПИСКИ:

Зміни місяця.

4 липня о г. 5.56 рано — пів.
 10 липня о г. 10.27 вечером — перша чверть.
 18 липня о г. 6.56 рано — повня.
 26 липня о г. 10.48 перед пол. — посл. чверть.

Правдоподібна погода.

З початку місяця холодно і вітри, опісля жарно. По бурі і дощі від 20 аж до кінця місяця жарко.

Памятні дні.

3—12 липня 1651 битва під Жерецьком.
 10 липня 1709 битва під Полтавою.
 13 липня 1649 почала ся битва під Збаражем.
 16 липня 1721 † гетьман Ів. Скоропадський.

н. ст.	с. ст.	Руські свята	Лат. свята
1	П	19 Лип. Макрини	Серп. Петра
2	С	20 † Ілї прор. ●	Пр. Д. М. А.
3	Н	21 7. Симеона юр.	12 Знайд. с. Ст.
4	П	22 Марїи Магд.	Домініка
5	В	23 Теофіля, Троф.	Марїи сніж.
6	С	24 † Бориса і Гліб.	Преоб. Госп.
7	Ч	25 † Усп. св. Анни	Каєтана
8	П	26 Ермолая	Киріяка
9	С	27 † Панталейм. ●	Романа
10	Н	28 8. Прохора	13. Лаврентія
11	П	29 Калинка	Зузанинн
12	В	30 Сили	Кляри
13	С	31 Евдокіма	Гіполїта
14	Ч	1 Серп. † П. Ч. К.	Евзевія
15	П	2 П. м. Стеф.	Усп. Богор.
16	С	3 Ізаакія, Дал. ●	Роха
17	Н	4 9. Отрок в Еф.	14 Ліберата
18	П	5 Евсигн.	Єлени
19	В	6 Преобр. Госп.	Бенїгні
20	С	7 Демотія, Пул.	Стефана
21	Ч	8 Еміліяна кир.	Іоанни Ф.
22	П	9 Матея апост.	Філіберта
23	С	10 Лаврентія м.	Филипа еп.
24	Н	11 10. Евпла, Клявді	15. Вартолом.
25	П	12 Фотія і Аник. ●	Людвика.
26	В	13 Максима	Зефірини
27	С	14 Теодозія печ.	Іосифа
28	Ч	15 Успенє Пр. Б.	Августина
29	П	16 Образа Госп.	Усік. Івана
30	С	17 Мирона	Рожі з Лім.
31	Н	18 11. Фльора, Лав. ●	16 Раймунда

Зміни місяця.

- 2 серпня ● г. 1.48 попол. — нів.
 9 серпня ● г. 4.53 рано — перша чверть.
 16 серпня ● г. 9.17 всчером — повня.
 25 серпня ● г. 1.7 рано — посл. чверть.
 31 серпня ● г. 9.28 вечером — нів.

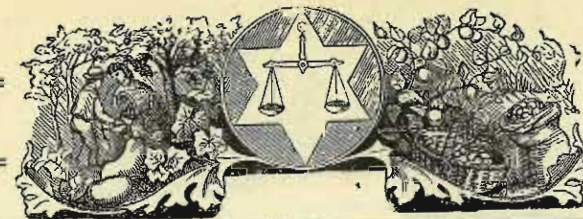
Правдоподібна погода.

Починає ся спеками, що тривають аж до 20. Опісля бурі та кілька днів дощу. По сім аж до кінця місяця знова суха і тепла погода.

Памятні дні.

- 9 серпня 1657 † гетьман Богдан Хмельницький.
 19 серпня 1648 битва під Пилявцями.
 25 серпня 1399 битва над Ворсклою Витовта з Татарами.

ЗАПИСКИ:

н. ст.	с. ст.	Руські свята	Лат. свята
1	П	19 Серп. Андрея	Верес. Іди
2	В	20 Самуїла	Стефана уг.
3	С	21 Тадея	Бронисл.
4	Ч	22 Агатоніка	Розалї д.
5	П	23 Іринєя	Лаврентія
6	С	24 Евтиха свмуч.	Захарїи пр.
7	Н	25 12. Тита, Варт. ●	17. Регіни діви
8	П	26 15. Адріян., Нат.	Рожд. Б.
9	В	27 Пімена преп.	Горгонія
10	С	28 Авг. Мойсея	Николая
11	Ч	29 † Усік. гл. Іоана	Ірота і Якова
12	П	30 Александра	Івідона
13	С	31 Пол. п. Пр. Д.	Товї
14	Н	1 13. Верес. Сим	18. Воз. Ч. Хр.
15	П	2 Маманта ●	Нїкодема
16	В	3 Антима	Людмили
17	С	4 Вавила, Мойсея	Лямберта
18	Ч	5 Захарїи	Томи
19	П	6 Чудо Арх. М.	Януарія
20	С	7 Созанта, Мак.	Евстахія
21	Н	8 Рожд. Пр. Б.	19. Матея ап.
22	П	9 Іоакима і Анни	Маврикія
23	В	10 Минодори ●	Теклі д.
24	С	11 Теодора	Герарда
25	Ч	12 Автонома свмч.	Клеофа
26	П	13 Корнила сотн.	Кипріяна
27	С	14 Воздв. Ч. Хр.	Косми і Дам.
28	Н	15 15. Никити,	20. Вячеслава
29	П	16 Евфимїи	Мих. Арх.
30	В	17 Соф., В., Н., Л. ●	Єронїма

ЗАПИСКИ:

Зміни місяця.

- 7 вересня ● г. 1.55 попол. — перша чверть.
 15 вересня ● г. 1.36 попол. — повня.
 23 вересня ● г. 1.20 попол. — посл. чверть.
 30 вересня ● г. 5.46 рано — нів.

Правдоподібна погода.

З початку гарна погода аж до 12. Від 12 до 25 часті дощі, а від 25 до кінця місяця знова погода і тепло.

Памятні дні.

- 12 вересня 1903 відкрито торжественно в Полтаві пам'ятник Ів. Котляревському.
 14 вересня 1867 † письменник Оп. Маркович.

н. ст.	ст. ст.	Руські свята	Лат. свята
1	С	18 Верес. Евфем.	Жовт. Д. Р.
2	Ч	19 Трофима	Леодегар.
3	П	20 Евстахія, Тат.	Кандида
4	С	21 Кондрата	Франца
5	Н	22 16. Фоки, Іони	21. Плякида
6	П	23 † Івана Хр.	Брунова
7	В	24 Теклі перв.	Юстини д.
8	С	25 Евфрозини	Бригіди
9	Ч	26 Івана Богосл.	Дионізія еп.
10	П	27 Калистр. м.	Германа
11	С	28 Харитона	Ядвиги
12	Н	29 17 Киріяка, Теоф.	22. Максиміл.
13	П	30 Григорія	Едварда
14	В	1 Жовт. † Покр. Б.	Калікста п.
15	С	2 Кипріяна	Тереси
16	Ч	3 Діонізія	Гавла
17	П	4 Єротей Вер.	Люцини
18	С	5 Харитини	Луки єв.
19	Н	6 18. † Томи апост.	23. Петра з А.
20	П	7 Сергія і Вахка	Феліціяна
21	В	8 Пелагії	Уршулі
22	С	9 † Якова ап.	Кордулі
23	Ч	10 Евлампія	Іоана Кап.
24	П	11 Филипа	Рафаїла
25	С	12 Андроніка Пров.	Іоана Кант.
26	Н	13 19. Карпа муч.	24. Евариста
27	П	14 Параскеви	Савини
28	В	15 Лукіяна	Сим. і Юди
29	С	16 Льонгіна	Наркиза
30	Ч	17 Осії	Клявдія
31	П	18 † Луки єв.	Вольфганга

ЗАПИСКИ:

Зміни місяця.

- 7 жовтня о г. 2.36 попол. — перша чверть.
- 14 жовтня о г. 4.56 рано — повня.
- 22 жовтня о г. 11.46 вечером — посл. чверть.
- 29 жовтня о г. 3.19 попол. — пів.

Правдоподібна погода.

З початку аж до 15-го слота. Потім кілька гарних днів і тепло. Від 20-го до 26-го опять дощі і зимні ночі з мракою. Від 27-го до кінця погода і гарно.

Пам'ятні дні.

- 1 жовтня 1877 † учений О. Бодянський.
- 2 жовтня 1648 перемога Хмельницького над рікою Пилявкою.
- 3 жовтня 1651 битва під Білою Церквою.
- 5 жовтня 1709 † гетьман І. Мазепа.

н. ст.	ст. ст.	Руські свята	Лат. свята
1	С	19 Жовт. Йоїля	Пад. Вс. Св.
2	Н	20 20. Артемія вмуч.	25. Д. задушн.
3	П	21 Іларона	Губерта
4	В	22 Глікерії	Кароля
5	С	23 † Якова апост.	Захарія
6	Ч	24 Арети, Атан.	Леонарда
7	П	25 Маркіяна	Геркуляна
8	С	26 Дмитрія Вел.	Севера
9	Н	27 21. Нестора муч.	26. Теодора
10	П	28 Параскеви	Андрея
11	В	29 Анастазії	Мартина еп.
12	С	30 Зиновія і Зин.	Мартина п.
13	Ч	31 Стахія, Нарк.	Євгенія
14	П	1 Падол. † К. і Д.	Серафина
15	С	2 Акиндина	Леопол.
16	Н	3 22. Акетини Іос.	27. Отм., Едм.
17	П	4 Іоанкія прп.	Сальомеї
18	В	5 Галактіона м.	Оттона
19	С	6 Павла еп. Кл.	Єлисавети
20	Ч	7 Єронима, Лаз.	Фелікса з В.
21	П	8 Михаїла Арх.	Введ. ПДМ.
22	С	9 Онисифора	Кикилії
23	Н	10 23. Ераста, Орес.	28. Климента
24	П	11 Міни, Віктора	Емільї, Ів.
25	В	12 † Іосафата	Катерини д.
26	С	13 † Івана Злат.	Конрада
27	Ч	14 † Филипа ап.	Валеріяна
28	П	15 Гурія, Сам.	Крискетія
29	С	16 † Матея єв.	Сатурніна
30	Н	17 24. Григорія	1. Адв. Андр.

ЗАПИСКИ:

Зміни місяця.

- 5 пад. о г. 7.24 вечером — перша чверть.
- 14 пад. о г. 12.01 рано — повня.
- 21 пад. о г. 8.46 перед пол. — посл. чверть.
- 28 пад. о г. 2.31 рано — пів.

Правдоподібна погода.

З початку місяця є зимно і погода. Ночи суть такі зимні, що вода мерзне. Так триває до 9-го. Опісля кілька днів дощу з сильним вітром, та сніг. Від 17-го до 24-го морози. Від 25-го до кінця місяця лагіднійше та сніг.

Пам'ятні дні.

- 6 1648 Хмельницький відступив з під Львова.
- 12 падолиста 1834 † поет Ів. Котляревський.
- 20 падолиста 1340 визвіл з під татарського ярма.

н. ст. с. ст.	Руські свята	Лат. свята
1 П	18 Падол. 27. Плят.	Груд. Елегія
2 В	19 Авдія	Бабяни д.
3 С	20 Григорія	Франца
4 Ч	21 Введ. Пр. Бог.	Варвари
5 П	22 Филимона	Сави
6 С	23 Григорія еп.	Николая
7 Н	24 25. Катерини вм.	2 А. Амврозія
8 П	25 Климентія	Неп. 3. ПДМ.
9 В	26 Алипа, Якова	Леокадії
10 С	27 Якова Ром.	ПДМ. з Л.
11 Ч	28 Стефана	Дамазія
12 П	29 Парамона	Александра
13 С	30 † Андрея ап. ☉	Лукії
14 Н	1 26. Груд. Наума	3. А. Никаза
15 П	2 Авакума пр.	Фортун
16 В	3 Софронія	Аделяйди
17 С	4 † Варвари	Лазарія
18 Ч	5 Сави преп.	Граціяна
19 П	6 Николая Чуд.	Немезія
20 С	7 Амврозія еп. ☿	Теофія
21 Н	8 27. Патапія, Пр. 3	4. А. Томи ап.
22 П	9 Зачат. Пр. Б.	Зенона
23 В	10 Міни, Ерм.	Вікторії
24 С	11 Данила стов.	Адама і Еви
25 Ч	12 Спиридїона еп.	Рожд. Хр.
26 П	13 Евгенія, Ореста	Стефана
27 С	14 Тирса ●	Івана
28 Н	15 28. Праот. Елев.	1. по Р. уб. у В.
29 П	16 Аггея пр.	Томи
30 В	17 Данила прор.	Давида
31 С	18 Севастиана	Сильвестра

Зміни місяця.

5 грудня о г. 3.48 по пол. — перша чверть.
 13 грудня о г. 3.50 по пол. — повня.
 20 грудня о г. 5.50 по пол. — посл. чверть.
 27 грудня о г. 3.48 по пол. — нів.

Правдоподібна погода.

Місяць починає ся хмарними днями. Від 6-го виногоджує ся і настають сильні приморозки. Від 25-го аж до кінця лагідно і сніг.

Пам'ятні дні.

12 грудня 1900 † письменник Ол. Кониський.
 19 грудня 1240 зруйнував Батий Київ.
 31 грудня 1637 † гетьман Павлюк.

ЗАПИСКИ:

о. Дмитро Хомяк,
Духовний Отець Р. Н. С.

Дмитро Капітула,
Предсідатель Р. Н. С.

РУСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ.

Руський Народний Союз — се назва найбільшої народної організації на чужині, се клич поневоленого на своїй землі народу, що від двадцять близько літ скликає вигнанців до гурту, до громадянської праці на полі культурнім, просвітнім і народнім посеред себе і для себе.

Двадцять несповна літ — то за мала, навіть дуже незначна доба часу в розвою народа, але вік цілий в життю переселенців. Є се протяг часу, в котрім можна пребогато зробити користного для добра імміграції.

Гляньмо позад себе.

Успіхи праці Руського Народного Союзу дійсно поважні. Се розбуджене українських почувань серед мас поселенців, остаючих у кацапській пітьмі. Се згуртоване українських робітників, котрі пішли за океан шукати щасливийшої долі для себе і своїх рідних. Се переведене в діло великого клича „Влучности сила“, щоб опісля згуртований під своїм прапором народ повести на світліший шлях поступу і науки, чого виразом стала ухвалена на вілксберській конвенції „Просвітна Рада“.

А матеріальна сторона Руського Народного Союзу, як запомогової організації?

Маєток організації, як виказали справоздана урядників, в часі послідної конвенції виносив 110.832.87 дол. (без сирітського фонду, яким Р. Н. Союз лиш завідує). А від часу свого основаня по день послідної конвенції виплатив Р. Н. Союз посмертних запомог по своїх померших членах на суму 657.110 доларів і 77 центів; звичайних запомог членам за той самий час виплатив 48.898.80 дол. Разом отже від часу свого основаня по день 1-го вересня 1912

року виплатив Р. Н. Союз 706 тисяч 19 доларів та 57 центів або близько три чверти міліона доларів запомог. І се за несповна 20 літ істнованя. Є се сума, як на українсько-американські відносини велитенська.

Послідна конвенція Р. Н. Союзу в Вілксбери, Па. уняла в конкретні рамки одну часть роботи організації, іменно працю на поли просвітнім. Щоби та праця видала сподівані плоди, мусять ньюо заінтересувати ся як найширші круги наших переселенців. І тому обовязком кожного члена нашого славного Р. Н. Союзу є докинути і свою цеголку до сеї святої справи. А причинить ся він до сего головно тим, коли з'єднає принайменше одного нового члена.

Кождий член Р. Н. Союзу повинен стати організатором своєї організації. Повинен спитати такого, що ще не належить до нашої організації:

Чи Ви єсьте членом Р. Н. Союзу?

Коли ні, то чому? Чи сльози вдів і сиріт, яких недбалі батьки і мужі лишили дідами-пропаками не досить голосно до Вас кличуть:

Вступайте до Р. Н. Союзу!

Чи Ваша совість не ворупить ся, чи любов до своїх найблизших не шепче Вам безвпинно:

Вступайте до Р. Н. Союзу!

Таж смерть нігде, в ніякім другім краю на сьвітї не косить так страшно, як тут, в Америці. І якже назвати такого батька, який знаючи про се, байдужно махає рукою на долю своєї рідні?

А ми маємо свою асекурацію, свій Русько народний Союз і Руський Моло-

дечий Союз. Тут найдете всі користи, тут найдете безпеку для себе і для своєї рідні.

Що більше, Руський Народний Союз не лиш помагає родинам в разі смерти свого члена, але і помагає своїм членам в разі недуги, в разі каліцтва, бо платить в разі смерти члена 1000 доларів а в разі смерти жінки члена 400 дол.

Дальше на случай каліцтва дістають члени:

в разі утрати одного ока	200	доларів
” ” ” одної руки	400	”
” ” ” одної ноги	200	”
” ” ” руки і ноги	1000	”
” ” ” двох ніг	1000	”
” ” ” двох рук	1000	”
” ” ” двох очей	1000	”

Дальше, Руський Молодечий Союз, до якого можуть належати діти почавши від 1-го до 16-ти літ за малесеньку місячну вкладку, бо всего за 25 цнт. дає більшу за допомогу, як якенебудь инше асекураційне товариство. Руський Молодечий Союз виплачує родичам в разі смерти члена Руського Молодечого Союзу від одного скінченого року до шість літ життя \$100.00, а від шість літ скінчених до піснайцять повних літ життя \$300.00 посмертної за допомоги.

Тому:

Вступайте до Руського Народ. Союзу!

Кожний Русин і Русинка і всі Славяне можуть стати членами Руського Народного Союзу, если вступлять до брацтва, що належать до організації, або утворюють нове братство і піддадуться статутам Р. Н. Союзу.

А таких братств належить вже до Р. Н. Союзу 350, які числять висше 16 тисяч членів.

Ось вони:

Числа відділів, імена місцевостей і братств.

1. Shamokin, Pa. Бр. сьв. Андрея.
2. Mt. Carmel, Pa. сьв. Димитрія.
3. Olyphant, Pa. сьв. Володимира.
4. Jersey City, N. J. сьв. Николая.

5. Mt. Carmel, Pa. сьв. П. і П.
6. Brownsville, Pa. сьв. П. і П.
7. McAdoo, Pa. Покр. Пресьв. Бог.
8. Elmira Heights, N. Y. Арх. Мих.
9. St. Clair, Pa. Преч. Діви Богор.
10. Ansonia, Conn. сьв. П. і П.
11. Waterbury, Conn. сьв. Ів. Хрест.
12. Yonkers, N. Y. сьв. Андрея.
13. Troy, N. Y. сьв. Николая.
14. St. Louis, Mo. сьв. Арх. Мих.
15. Buffalo, N. Y. сьв. Ів. Хрест.
16. Lansford, Pa. Рожд. Пр. Богор.
17. West Pawlet, Vt. Покр. Пр. Бог.
18. Seymour, Conn. сьв. Ів. Хрест.
19. Homer City, Pa. Возн. Христ.
20. Jessup, Pa. сьв. П. і П.
21. Mayfield, Pa. сьв. Кир. і Метод.
22. Brooklyn, N. Y. Тов. В. Хмельн.
23. Homestead, Pa. сьв. Арх. Мих.
24. Shamokin, Pa. сьв. Йосифа.
25. Trauger, Pa. сьв. Ів. Хрест.
26. Belle Vernon, Pa. Пресьв. Бог.
27. Glen Lyon, Pa. сьв. П. і П.
28. Mahanoy Plane, Pa. сьв. Ілії.
29. Rhone, Pa. сьв. Спаса.
30. Breslan, Pa. сьв. Андрея.
31. Eleanor, Pa. сьв. Арх. Михаїла.
32. Tranger, Pa. сьв. П. і П.
33. Northampton, Pa. Усп. Пр. Бог.
34. Old Forge, Pa. сьв. П. і П.
35. Whitney, Pa. Трех Сьвятих.
36. Scottdale, Pa. сьв. Ів. Хрест.
37. Chisholm, Minn. сьв. Николая.
38. Auburn, N. Y. сьв. Николая.
39. Syracuse, N. Y. сьв. П. і П.
40. Edwardsville, Pa. сьв. Волод.
41. Westmoreland, Pa. сьв. Мих.
42. Passaic, N. J. сьв. Николая.
43. Simpson, Pa. сьв. Василя.
44. Mt. Carmel, Pa. Сестр. Пр. Бог.
45. Philadelphia, Pa. Тов. Любов.
46. Plymouth, Pa. сьв. П. і П.
47. Ambridge, Pa. сьв. П. і П.
48. McKeesport, Pa. сьв. Ів. Хрест.
49. Powhatan, W. Va. Рож. Пр. Бог.

Василь Сувак,
Містопресідатель Р. Н. С.

Марія Білик,
Містопресідателька Р. Н. С.

Сем. Ядловський,
секр. фінанс. Р. Н. С.

Алекс. Шаршонь,
касієр Р. Н. С.

Мих. Угорчак,
секр. рекорд. Р. Н. С.

50. Desloge, Mo. съв. Ів. Хрестителя.
51. Yatesboro, Pa. съв. Арх. Мих.
52. Holyoke, Mass. съв. Ів. Хрест.
53. Pittsburg, Pa. съв. Николая.
54. Terryville, Conn. съв. Михаила.
55. Carnegie, Pa. съв. П. і П.
56. Wheeling, W. Va. съв. Ів. Хрест.
57. Cohoes, N. Y. съв. П. і П.
58. Ramey, Pa. съв. Волод. Вел.
59. Leisenring, Pa. съв. Ів. Хрест.
60. Baltimore, Md. Сестр. съв. Анни.
61. Dunlo, Pa. Бр. съв. П. і П.
62. Lopez, Pa. Сестр. Покр. Пр. Бог.
63. Ford City, Pa. Бр. съв. Николая.
65. Elizabeth, N. J. съв. Волод.
66. New York, N. Y. съв. Андрея.
67. Butler, Pa. съв. Арх. Михаила.
68. Ansonia, Conn. съв. Григ. Бог.
69. New York, N. Y. Тов. Зора
70. Jersey City, N. J. Р. М. К. Пост.
71. Franklin Furnace, N. J. съв. Ів. Хр.
72. Alden Sta., Pa. съв. Волод.
73. Providence, R. I. Князя Данила.
74. Granville, N. Y. съв. Юрія.
75. Mt. Carmel, Pa. съв. Володим.
76. Newark, N. J. съв. Ів. Хрест.
77. Yorkville, O. съв. Стефана.
78. Minersville, Pa. съв. Николая.
79. Meyersdale, Pa. съв. Юрія.
80. Pleasant Valley, Pa. съв. Мих.
81. Baltimore, Md. съв. П. і П.
82. New Alexandria, Pa. съв. П. і П.
83. Carnegie, Pa. Сестр. съв. Любови.
84. Canonsburg, Pa. Бр. съв. Мих.
85. Hazleton, Pa. съв. Арх. Мих.
86. Olyphant, Pa. Пресъв. Богород.
87. Lancaster, N. Y. съв. Василия.
88. Tonawanda, N. Y. съв. П. і П.
89. Simpson, Pa. съв. Арх. Мих.
90. Centralia, Pa. съв. П. і П.
91. McKees Rocks, Pa. съв. Володим.
92. Taylor, Pa. съв. Николая.
93. Newburgh, O. съв. Йосифа Обр.
94. New Britain, Conn. Пр. Троиці.
95. Beaver Meadows, Pa. Арх. Мих.
96. Pittsburg, Pa. съв. Ів. Хрест.
97. Marion Heights, Pa. съв. Ник.
98. Shenandoah, Pa. съв. Волод.
99. Wilkes Barre, Pa. съв. Ник.
100. McKeesport, Pa. Сестр. съв. Ольги.
101. Canonsburg, Pa. Пресъв. Бог.
102. Cleveland, O. Бр. съв. П. і П.
103. Superior, Wis. съв. Николая.
104. Perth Amboy, N. J. съв. Ник.
105. Nicetown, Pa. съв. Володимира.
106. Chicago, Ill. съв. Николая.
107. Sayre, Pa. Благ. Пр. Богород.
108. New York, N. Y. съв. Володим.
109. Ellsworth, Pa. съв. Арх. Мих.
110. Leetsdale, Pa. съв. П. і П.
111. Allegheny, Pa. съв. Ів. Хрест.
112. Cleveland, O. Сестр. Н. З. Д. М.
113. New Florence, Pa. Бр. съв. Вае.
114. Dunmore, Pa. съв. П. і П.
115. New Philadelphia, Pa. съв. Мих.
116. Chisholm, Minn. съв. Мих.
117. New York, N. Y. Тов. Зап. Січ.
118. Pittsburg, Pa. Сестр. С. П. В.
119. Latrobe, Pa. съв. Арх. Мих.
120. Spangler, Pa. Благ. Пр. Богор.
121. Trenton, N. J. съв. Ів. Хр.
122. Trenton, N. J. Сестр. Усл. П. Д. М.
123. Scranton, Pa. Усл. Пр. Богор.
124. Ormrod, Pa. съв. о. Николая.
125. Chicago, Ill. Сестр. Благ. Пр. В.
126. Beaverdale, Pa. съв. Мих.
127. Buffalo, N. Y. съв. о. Николая.
128. Lorain, O. съв. Андрея.
129. Sykesville, Pa. съв. о. Николая.
130. Pittsburg, Pa. съв. Фльора і Лав.
131. Beaver Meadows, Pa. Сестр. съв. Ан.
132. McKeesport, Pa. Тов. Зап. Січ.
133. Newark, N. J. Тов. Богд. Хмель.
134. Ernest, Pa. съв. о. Николая.
135. Smoke Run, Pa. съв. Георгія.
136. Carnegie, Pa. Тов. Січ.
137. Lackawanna, N. Y. съв. Георгія.
138. Philadelphia, Pa. Тов. Згода.
139. Oil City, Pa. Усл. Пр. Богор.
140. Youngstown, O. съв. Арх. Мих.

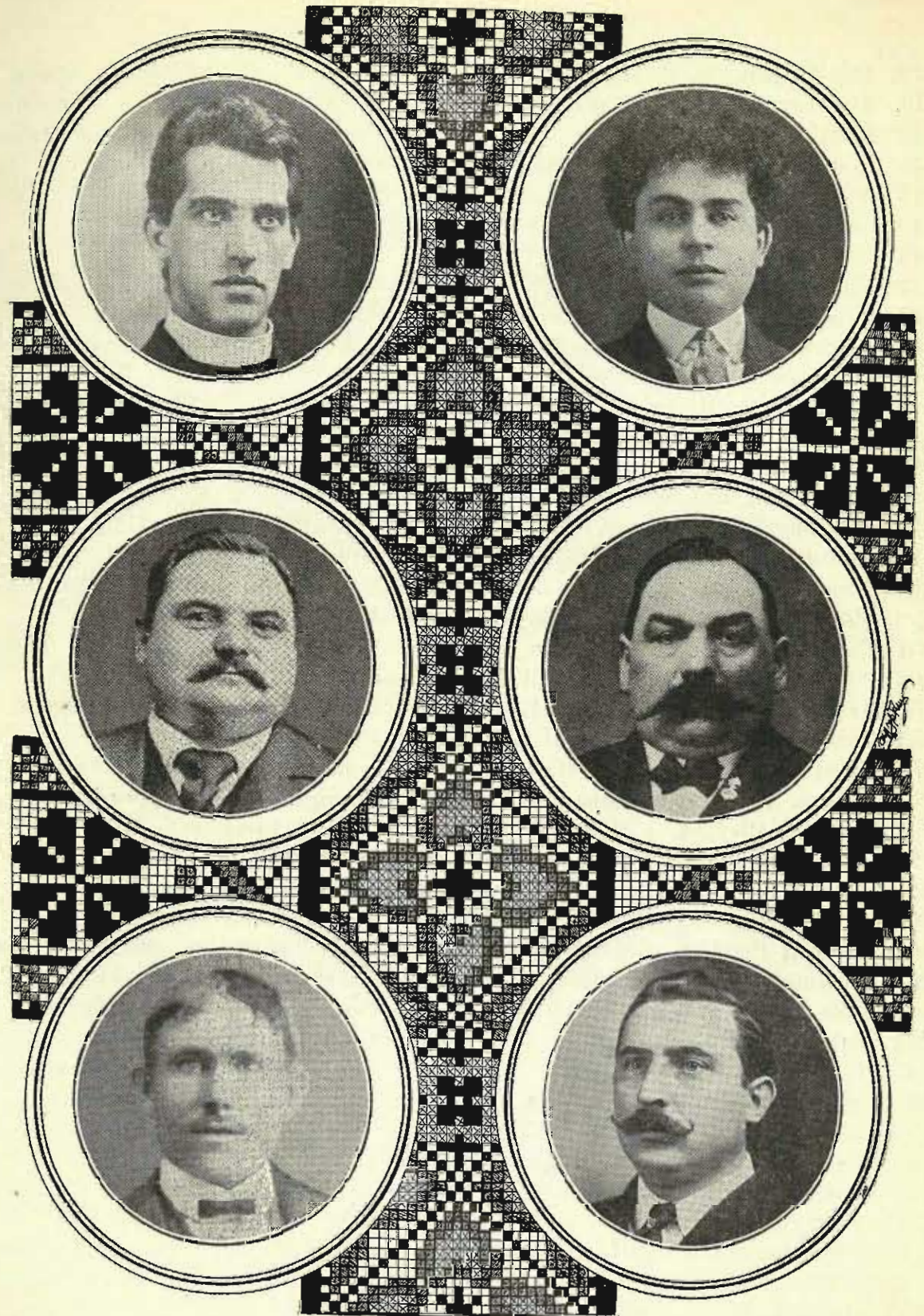
о. В. Балог,
Предс. Контр. Комісії Р. Н. С.

С. Миланович,
член Контр. Ком.

Й. Ялечко,
член Контр. Ком.

141. Little Falls, N. Y. сьв. о. Ник.
142. Elizabeth, N. J. сьв. Арх. Мих.
143. Windber, Pa. сьв. Дмитрія.
144. New York, N. Y. Тов. Тисьмениця.
145. Altoona, Pa. Неп. Зач. Пр. Д. М.
146. Detroit, Mich. Тов. ім. Січинського
147. Allentown, Pa. сьв. Арх. Мих.
148. California, Pa. сьв. о. Николая.
149. Lackawanna, N. Y. Пр. Богор.
150. Pittsfield, Mass. сьв. Дмитрія.
151. Allentown, Pa. Сестр. Пр. Д. М.
152. Homestead, Pa. „ Покр. П. В.
153. Berwick, Pa. сьв. о. Николая.
154. Dunmore, Pa. сьв. І. Хрест.
155. Perth Amboy, N. J. Тов. Зап. Січ.
156. Sheffield, Pa. сьв. Автовія.
157. Donora, Pa. сьв. Дмитрія.
158. Creekside, Pa. сьв. Петра і Павла.
159. Wilmerding, Pa. сьв. І. Хрест.
160. Jamaica, N. Y. сьв. Юрія.
161. Tower City, N. Y. сьв. Петра і П.
162. Scranton, Pa. сьв. Волод.
163. Chicago, Ill. Сестр. Усп. Пр. Б.
164. Hadley, Mass. сьв. І. Хрест.
165. Chicago, Ill. сьв. Петра і Павла.
166. Barnesboro, Pa. „ „ „
167. Cumbola, Pa. „ „ „
168. Perth Amboy, N. J. сьв. Василя.
169. Scranton, Pa. сьв. І. Хрест.
170. Jersey City, N. J. Тов. Сокіл.
171. Pittsburgh, Pa. Тов. Зап. Січ.
172. Fredericktown, Pa. сьв. І. Хрест.
173. Cleveland, O. Сестр. сьв. Ольги.
174. Oxford Furnace, N. J. сьв. о. Ник.
175. Detroit, Mich. сьв. о. Николая.
176. Newburgh, N. Y. сьв. о. Ник.
177. Vegreville, Alt., Can. сьв. Арх. Мих.
178. Manchester, N. H. Неп. З. П. Д. М.
179. St. Louis, Mo. сьв. Володимира.
180. Scarbo, W. V. сьв. Петра і Павла.
181. Manville, R. I. сьв. Архид. Стеф.
182. Dixonville, Pa. сьв. І. Хрест.
183. Sunderland, Mass. сьв. Петра і П.
184. Whiting, Ind. Покр. Пр. Діви.
185. Hazleton, Pa. сьв. Кирила і Мер.
186. McAdoo, Pa. Сестр. сьв. Ольги.
187. Ford City, Pa. Тов. Зап. Січ.
188. Ginter, Pa. сьв. Анни.
189. South Fork, Pa. Усп. Пр. Богор.
190. Newark, N. J. сьв. Володимира.
191. Troy, N. Y. Бр. сьв. Волод.
192. Herkimer, N. Y. сьв. Николая.
193. Red Star, W. Va. Усп. Пр. Бог.
194. Minneapolis, Minn. Усп. Пр. Бог.
195. Peckskill, N. Y. сьв. П. і П.
196. Whiting, Ind. сьв. Георгія.
197. Swoyers, Pa. сьв. Арх. Мих.
198. Port Jervis, N. Y. сьв. Мих.
199. Whiting, Ind. Сестр. У. П. Д. М.
200. Syracuse, N. Y. Н. З. П. Д. М.
201. Whippany, N. J. Бр. сьв. Мих.
202. Auburn, N. Y. Сестр. П. Д. М.
203. Brooklyn, N. Y. Бр. Пр. Тройці.
204. New York; N. Y. Тов. Просвіта.
205. Emerald, Pa. сьв. Арх. Мих.
206. Woonsocket, R. I. Тов. Зап. Січ.
207. Jeanette, Pa. сьв. Дмитрія.
208. Kingston, Pa. сьв. Арх. Мих.
209. Carteret, N. J. сьв. Арх. Мих.
210. Westchester, N. Y. Тов. Згода.
211. Stapleton, N. Y. сьв. Михаїла.
212. Cleveland, O. сьв. Михаїла.
213. Bayonne, N. J. сьв. Михаїла.
214. Chicago, Ill. сьв. Василя.
215. New York, N. Y. Тов. Поміч.
216. Hazleton, Pa. Сестр. П. П. Б.
217. Rochester, N. Y. Бр. сьв. Йосаф.
218. Youngstown, O. сьв. Михаїла.
219. Bakerton, Pa. сьв. П. і П.
220. Chicago, Ill. сьв. П. і П.
221. Chicago, Ill. сьв. Стефана.
222. Mahanoy City, Pa. сьв. Ник.
223. Port Bowkeley, Pa. сьв. І. Хрест.
224. Belle Valley, O. сьв. Николая.
225. Desloge, Mo. сьв. Николая.
226. Hammond, Ind. сьв. Ів. Хрест.
227. Derry, Pa. сьв. Ів. Хрестителя.
228. St. Clair, Pa. Сестр. сьв. Анни.
229. Scranton, Pa. Бр. сьв. Вас. В.
230. Youngstown, O. сьв. Ів. Хрест.

РАДНІ Р. Н. С.:

О. МИРОН ДАНИЛОВИЧ
ІВАН ГЛОВА
АНДРЕЙ ГАЛЬЧАК

ПЕТРО МОТАЛО
НИКОЛАЙ ВАВЕРЧАК
ВОЛОДИМИР КАСЬКІВ

232. New Alexandria, Pa. Тов. Зап. Січ.
233. New York, N. Y. Тов. Богородчани
234. Elizabethport, N. J. Зап. Січ.
235. Rossford, O. Бр. сьв. Михаїла.
236. Ambridge, Pa. Сестр. П. З. П. Д.
237. Chester, Pa. Бр. С. сьв. Духа.
238. New Alexandria, Pa. С. Н. З. Д. М.
239. Philadelphia, Pa. Бр. сьв. Георг.
240. Windber, Pa. Тов. Зап. Січ.
241. Newark, N. J. Сестр. сьв. Ольги.
242. Hawthorne, Ill. Бр. сьв. Мих.
243. West Pullman, Ill. сьв. Мих.
244. Bellefonte, Pa. сьв. Ів. Хрест.
245. Trenton, N. J. сьв. П. і П.
246. Crompton, R. I. сьв. Стефана.
247. Wilmington, Del. сьв. Ів. Хрест.
248. Coatesville, Pa. Сош. сьв. Духа.
249. Nanticoke, Pa. сьв. Николая.
250. Pittsburg, Pa. Бр. сьв. Георгія
251. Cleveland, O. Тов. Зап. Січ.
252. Northampton, Pa. С. Н. З. Д. М.
253. Lopez, Pa. Бр. сьв. П. і П.
254. New Britain, Conn. сьв. П. і П.
255. West Newton, Pa. сьв. Ник.
256. Ronco, Pa. сьв. Николая.
257. Spring Valley, N. Y. Просвіта.
258. W. E. Pittsburgh, Pa. Пр. Бог.
259. Chicago, Ill. Рожд. Пр. Бог.
260. Taylor, Pa. сьв. Кир. і Метод.
261. Taylor, Pa. Сестр. Р. П. Богор.
262. Ansonia, Conn. сьв. Ольги.
263. Fulton, N. Y. Тов. Зап. Січ.
264. Juliet, Ill. сьв. Ів. Хрест.
265. Taylor, Pa. сьв. Арх. Мих.
266. Glen Lyon, Pa. С. Н. З. П. Д. М.
267. Kingston, Pa. Прен. Меляні.
268. Duquesne, Pa. сьв. Михаїла.
269. East Chicago, Ind. сьв. Михаїла.
270. Jersey City, N. J. сьв. І. Хрест.
271. Treskow, Pa. сьв. Николая.
272. Delano, Pa. сьв. Михаїла.
273. Hudson, N. Y. сьв. Йорфата.
274. Youngstown, O. сьв. П. і П.
275. Perth Amboy, N. J. Сестр. М. Б.
276. Ambridge, Pa. сьв. Николая.
277. Hartford, Conn. сьв. І. Хрест.
278. Wilkes Barre, Pa. сьв. Василя.
279. Glen Campbell, Pa. сьв. Дамит.
280. Stockton, Pa. сьв. Антонія.
281. Manchester, N. Y. сьв. Кузм. і Дам.
282. Syracuse, N. Y. Тов. Укр. Січ.
283. Auburn, N. Y. Укр. Січ.
284. Rome, N. Y. сьв. Ів. Хрест.
285. Glassport, Pa. сьв. Петра.
286. Lorain, O. Преоб. Господне
287. Carnegie, Pa. Покр. Пр. Бог.
288. So. Bethlehem, Pa. сьв. Дмитр.
289. Elizabeth, N. J. сьв. Василя В.
290. Clarksburg, W. Va. сьв. Ник.
291. Brooklyn, N. Y. сьв. Николая.
292. Detroit, Mich. сьв. Ів. Хрест.
293. Duquesne, Pa. Сестр. П. Д. М.
294. Madera, Pa. сьв. Арх. Мих.
295. Akron, O. Сош. сьв. Духа.
296. New Kensington, Pa. сьв. Мих.
297. Dravosburg, Pa. сьв. Мих.
298. Holden, W. Va. сьв. Николая.
299. Kent, Pa. сьв. П. і П.
300. Johnstown, Pa. сьв. Николая
301. Chicago, Ill. сьв. Дмитрія.
303. Olwein, Iowa. сьв. Михаїла.
304. Heilwood, Pa. сьв. Николая.
305. Bruceton, Pa. сьв. Николая.
306. Cumbola, Pa. сьв. Ів. Хрест.
307. Wilkes Barre, Pa. Сестр. сьв. Ан.
308. East St. Louis, Ill. сьв. Мих.
309. Clayville, N. Y. сьв. Мих.
310. Hazleton, Pa. Сестр. П. Д. М.
311. New York, N. Y. Тов. Шашкевича.
312. Reading, Pa. сьв. Николая.
313. Trenton, N. J. Сестр. П. Д. М.
314. Hazleton, Pa. Сош. сьв. Духа.
315. Jersey City, N. J. Сестр. П. Д. М.
316. Rochester, N. Y. сьв. Георгія.
317. Syracuse, N. Y. сьв. о. Николая.
318. Northampton, Pa. сьв. Ольги.
319. Newark, N. J. сьв. Николая.
320. Baltimore, Md. сьв. Трейці.
321. Clifton Heights, Pa. Тов. Зап. Січ.
322. Tolleston, Ind. сьв. Михаїла.

Андрей Савка,
завідатель друкарні „Свободи“.

Осип Стеткевич,
редактор „Свободи“.

- 323. Kansas City, Kans. сьв. І. Хр.
- 324. Philadelphia, Pa. Тов. Мир.
- 325. Butler, Pa. сьв. II. і II.
- 326. Avoca, Pa. Ів. Хрестителя.
- 327. Old Forge, Pa. сьв. Ів. Хрест.
- 328. Toronto, Canada, сьв. Ів. Хр.
- 329. Leechburg, Pa. Пророка Ілії.
- 330. Little Falls, Pa. Тов. Зап. Січ.
- 331. Hasting, Pa. сьв. Михаїла.
- 332. Rariton, N. J. сьв. Арх. Мих.
- 333. Rockeford, Ill. Бр. „Хр. Любов“
- 334. Westbury, N. Y. Тов. „Просьв.“
- 335. Sykesville, Pa. Сестр. Усп. П. Д.
- 336. Cleveland, O. Тов. „Укр. Сокіл“.
- 337. Scranton, Pa. Сестр. Н. З. П. Д. М.
- 338. Monessen, Pa. сьв. Петра і Павла.
- 339. Philadelphia, Pa. сьв. Вас. Вел.
- 340. Berwick, Pa. Тов. „Запор. Січ“.
- 341. Cleveland, Pa. сьв. о. Николая.
- 342. Carteret, N. J. Тов. „Запор. Січ“.
- 343. Edwardsville, Pa. Сестр. сьв. Анни.
- 344. Bound Brook, N. J. сьв. о. Ник.
- 345. Wyano, Pa. сьв. о. Николая.
- 346. St. Clair, Pa. Тов. „Зап. Січ“.
- 347. Millville, N. J. сьв. Василя Вел.
- 348. Utica, N. Y. сьв. Апп. Петра і П.
- 349. Eckley, Pa. сьв. о. Николая.
- 350. Stamford, Conn. Арх. Михаїла.

„В єдності сила“ — се сьвяті слова народної мудрости. Се також і клич нашої організації. Без єдності ані самопоміч ані оборона та розвій народу не можливі. І се зрозуміли ті одиниці, що оснували братства і товариства злучили їх у наш могучий Р. Н. Союз. Але кілька ще таких, що байдужні на всі розумні поради, ходять одинцем, здані на ласку і неласку зрадливої судьби. Тому усім тим кличте:

Вступайте до Руського Народного Союзу!

ГОЛОВНИЙ УРЯД РУСЬК. Н. СОЮЗА

с слідуєчий:

- Духовний Отець: **о. Дмитро Хомяк**,
Simpson, Pa.
- Предсідатель: **Дмитро Капітула**,
McAdoo, Pa.
- Місто-предсідателька: **Марія Білик**,
Chicago, Ill.
- Місто-предсідатель: **Василь Суван**,
Whiting, Ind.
- Секретар рекордовий: **Михайло Угорчан**,
Box 76, Jersey City, N. J.
- Секретар фінанс.: **Семен Ядловський**,
Box 76, Jersey City, N. J.
- Касієр: **Алексій Шаршонь**,
525 Pine and Franklin Sts., Shamokin, Pa.

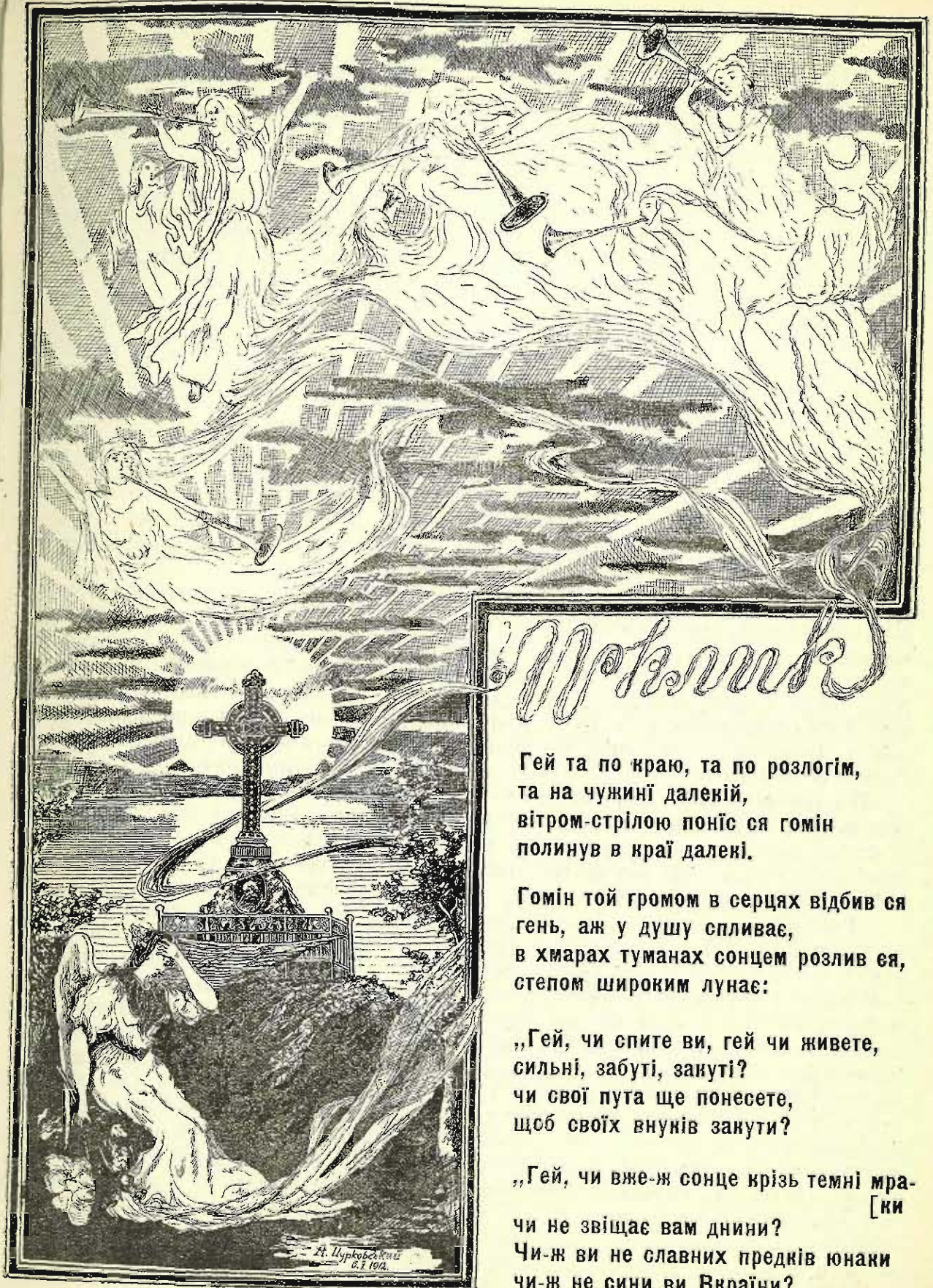
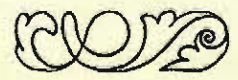
Контрольна Комісія: **о. В. Балог**, Вайтінг, Інд., **Стефан Милянович**, Джерзи Сіті, Н. Дж., **Йосиф Ялечно**, Реймі, Па.

Радні: **Іван Глова**, Шамокін, Па., **Николай Ваверчак**, Перт Амбой, Н. Дж., **Володимир Каськів**, Ансонія, Конн., **Петро Мотало**, Шікаго, Ілл., **о. Мирон Данилович**, Ансонія, Конн., **Андрій Гальчак**, Мікіс Паркс, Па.

Редактор „Свободи“: **Осип Стеткевич**,
83 Grand St., Jersey City, N. J.
Завідатель „Свободи“: **Андрій Савка**,
83 Grand St., Jersey City, N. J.

ПРОСЬВІТНА КОМІСІЯ:

- Предсідатель: **Др. В. Сіменович**,
1956 Armitage Ave., Chicago, Ill.
- Касієр: **А. Горбаль**,
135 Main St., Derby, Conn.
- Секретарка: **Е. Струтинська**,
714 Bickerdike St., Chicago, Ill.
- о. В. Болог**, Вайтінг, Інд.
- Др. Й. Копистянський**, Шамокін, Па.
- Й. Павчак**, Бруклін, Н. Й.
- Д. Андрейно**, Нью Бритайн, Конн.

Україно

Гей та по краю, та по розлогім,
та на чужині далекій,
вітром-стрілою поніс ся гомін
полинув в краї далекі.

Гомін той громом в серцях відбив ся
гень, аж у душу спливає,
в хмарах туманах сонцем розлив ея,
степом широким лунає:

„Гей, чи спите ви, гей чи живете,
сильні, забуті, закуті?
чи свої пута ще понесете,
щоб своїх внуків закуті?“

„Гей, чи вже-ж сонце крізь темні мра-
ки
чи не звіщає вам днини?
Чи-ж ви не славних предків юнани
чи-ж не сини ви України?“

„Гей, сором, сором, козацькі внуки,
сором на рідньому полі!
Чи-ж не сильні в вас до праці руки,
щоб геть прогнати недолю?

„Гей, пробудіть ся, гей відізвіть ся
завзятим словом просвіти,
оком веселим в сьвіт подивіть ся,
святої воленьки діти!

„Най в серцях ваших огонь любови
як в літї сонце — світає,
рука об руку: всі до обнови,
світ нас великих витає.

„Най розпадуть ся рабські найдани
най пропадають найдани,
тоді назветесь Неньки синами
Вираїни-Неньки синами!

Русини-Українці.

В давній давнині замешкували усю східну Европу різні славянські племена, що мали свої назви від рік, від, гір, ціль, лісів і т. п. Одні називали ся Бужани (над рікою Бугом), другі Дуліби, інші Деревляни, Угличі, Поляни, Сівєряни, інші знова, що мешкали над рікою Дніпром називали себе Русь, Кривичі і Дреговичі, а ще інші Словини, Радимичі та Вятичі.

Ті племена не всі говорили однаковою мовою. Ті що мешкали зі собою в сусідстві говорили подібною мовою, а чим дальше були одні від других, тим більше різнили ся їх говори.

„Русию” називало ся лиш одно племя, що мешкало над Дніпром, коло Київів. А хто мав Київ у своїх руках, той мав також і торговельну дорогу рікою Дніпром, бо тоді не було ще ані залізниць, ані гостинців ані інших доріг, тільки ріки. Так Київляни були багатими, сьмілими, бувалими купцями. Та купець в ті давні часи мусів не лиш уміти правити човном та вести торговлю, то значить купувати і відпродувати товари, але попри се мусів ще бути сьмілим і добрим вояком. Тому то Київляни були войовничі. Київляни, або инакше як вони самі себе звали „Русь”, їздили ріками далеко на всі сторони світа

між інші славянські племена і торгували всячиною.

Щоби ліпше і безпечнійше торгувати, вони на важнійших місцях, пр. де сходили ся дві ріки або що, закладали свої кріпости або „города” і там лишали свою військову „руску” залогу, щоби мати безпечне місце на відпочинок, та щоби залога кріпости пильнувала безпечности на водній дорозі.

Київляни — Русь плавали нераз Дніпром на північ, аж там, де він має жерела недалеко жерел великої ріки Волги, що впливає із озера Ільмена. І над тим озером вони заложили свою кріпость для купецьких цілій і назвали її „Новгород”.

В тім місци вони перетягали свої човна сушею аж до ріки Волги і плили Волгою дальше. Так то Волгою і ріками, що у ню вливають ся, ходила київська „Русь”, себто люди того племені, що звали себе Русею, далеко аж між племена Вятичів та між Гудів і Фінів та й ще дальше аж під Уральські гори а на полудне аж в Каспійське море.

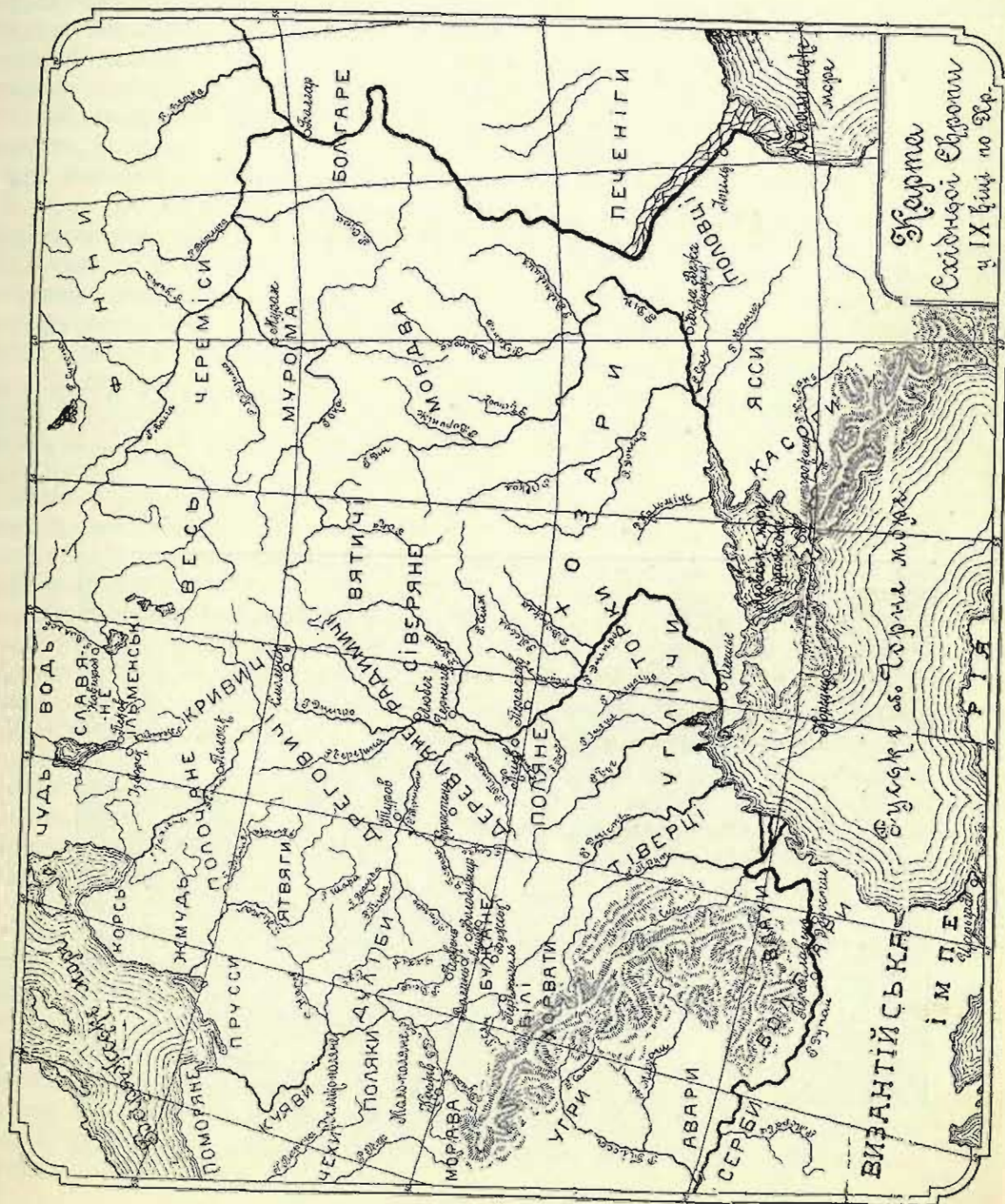
Так то київська „Русь” торгувала і воювала по всій східній Европі, закладала свої „города” і стала панувати над тими племенами, серед яких осідала. З тих чужих племен стягала дань

скірами з вивірок, кун, з лисів, соболів, горностаїв, воском, медом, і т. д. Се все добро звозили до Київів і відси Дніпром і Чорним морем до Греції, до Царгорода і до других грецьких міст, де їх міняли за золото і срібло, за зброю і дорогі одежи та знаряди.

Так поволи підчиняла київська „Русь” все більше і більше земель під свою

власть, та всі ті землі згодом стали зватися „руськими”, бо вони підлягали, були власністю київського племені „Русь”.

Племена, що жили найближше Київів, найскорше підпали під власть київського племені „Русь”. До того вони й говорили однаковою мовою як київське племя — і тому то вони дуже легко

зшилися в одно з пануючим племенем. Вони стали легко одноцільним складником київсько-руської держави та стали себе також звати „Русичами” або „Русинами”.

Не так легко пішла справа з північно східними племенами. Ті племена жили по лісах з ловлі, були дикі, рілі не управляли і з Царгородом не могли торгувати, як се робили племена, живучі понад Дніпром.

Тому то Вятичі, Гуди і Фіни не мали ніякого спільного інтересу приковуючого їх до руської, київської держави. До того ще ті племена мали зовсім иншу мову ніж „Русь”. Навіть наша літопись про них пише, що мова тих племен „отъ Ляховъ”, се значить, була більше подібна до мови ляхської, польської, чим до нашої.

Тому то північні племена заєдно бунтувалися і відпадали від „Руси”.

Але „Русь” мала з них користь через данини, (податки) і торговлю. Тому „руські”, себто київські князі заєдно ходили туди війною і заєдно неслух-

няних підчиняли під свою владу. Так робили київські князі Святослав, Володимир Великий і його син, Ярослав Мудрий.

Оттак то найдавніша історія учить нас, що наша руська держава почала ся в самім серці України, себто в Києві, та що імя київського племена, „Русь” поширило ся на всі племена живучі понад Дніпром і Дністром. Та історія учить нас також, що племена живучі на півночі, тобто Вятичі (прадіди нинішних Москалів) Чуди та Фіни не хотіли приставати до руської держави, бо були иншої народности, говорили иншою мовою, та їх економічні інтереси були зовсім відмінні.

В тих отже давних часах, тому тисяч літ, між нами а предками нинішних Москалів була вже велика різниця і вже зразу було видно, що з них ніколи не повстане один нарід.

Київський князь Володимир Великий, що зробив християнську релігію державною вірою Руси, сповів молоді руську державу ще одним міцним

ХРЕЩЕННЯ РУСИ.

спійлом. Крім одної мови і назви, лучила від тепер ще і віра усі руські племена. Імя „Русь” „руський” стало іменем державним і через уживань перейшло на всі народи „руської” держави. А на сю Володимирову державу складо ся чотири народи: український, новгородський, білоруський і московський.

Так як назва „Русь” була державною і її прийняли всі народи, що належали до „руської” себто київської держави, так само і грецька, християнська віра була державною і її мусіли прийняти всі народи „руської” держави.

По смерті Володимира Великого народи „руської” держави дістали окремих князів і мали свою власну управу. І так українсько-руський нарід мав своїх князів, білоруський нарід мав своїх, московський нарід мав своїх, а Новгородці мали зразу також свого князя з „руського” роду, а далі прогнали його і завели республіку.

Хотай кождий з тих народів мав тепер своїх окремих князів і свій окремий лад, то все таки по старому звичаю звав себе державним іменем „руський”. Однак цікаве тут, що кождий з тих народів лиш тільки себе самого звав „руський” а другий нарід називав вже инакше.

От так напр. Москалі звали себе „рускими”, але нас і Білоросів звали „Литвою”, „Черкасами” та „Українцями.” Так само Русини-Українці тільки себе називали Русинами, а Москалів звали таки „Москалями” або „Москвичами”, але ніколи не називали їх „рускими.” І т. д. Се було наслідком того, що вони не мали себе за один народ, але за осібні народи.

З початку всі князі тих окремих народів колишньої одної „руської” держави підлягали „великому князеві” київському.

Але в інтересі північних московських князів було не тримати з полудневою Русю-Україною, отже московські князі відірвали ся від полудневої, то є властивої Руси, вони перестали підлягати великим князям київським, а щоб

зробити ся незалежними, стали звати самі себе „великими князями”, а з Києвом заєдно воювали і всіма силами старали ся про його упадок.

І так московський князь Андрій Боголюбський здобув навіть в 1169 році Київ і обрабував його, богатства позабрав, людей поубивав а місто так зруйнував, що від тепер Київ зовсім упав, Боголюбський зробив се тому, щоби Київ не мав значіння і щоби через те піднести московське князівство.

В сусідстві з Москвичами жили Чуди. Москвичі мішали ся з тими Чудами. Тим способом Московський нарід розростав ся, але і зміняв ся.

Досі Москвичі тільки мовою і звичаями ріжнили ся від полудневого руського народу, але тепер Москалі стали відріжнати ся не тільки мовою і інтересами, але і політичним ладом.

Коли на полудневій Руси, то є на Україні, по усіх містах був такий громадський лад, що сам нарід вибирав і скидав князів та рішав про війну і мир, то на півночі, в Москві, було цілком инакше; там нарід сліпо слухав князя, а князь правив самовладно.

Пішло воно з того, що на полудневій Руси (Україні) нарід був просвічений і привик здавна правити собою, а на півночі „руські” князі підбили темних і диких Москвичів та Чудів (Фінів) і правили ними як своєю худобою, а Москвичі були за темні і за дурні, щоби князям ставити опір.

Русини хотіли самі собою правити, вони не любили панованя князів, а Москвичі привикли сліпо слухати князів.

Так то уже тоді, в тих давних часах, ще перед приходом Татарів видно було, що „Русь” то не один нарід, але що се є і буде більше народів.

Та найяснійше показало ся, що „Русь” не один нарід і що не має одного спільного інтересу, коли зі сходу перший раз прийшли Татари.

Тоді тільки українські князі зібрали ся на війну з Татарами а білоруські і московські князі ані не рушили ся.

Страшенною хмарою прийшла татарська орда на руську землю. Як Татарва наближувала ся, то земля стугоїла і здалеку було чути рев і стогін. Де Татарва перейшла, там земля ставала чорна як по саранчі, ще навіть гірше, бо нічого, ані чоловіка ані скоти-ни живої не було видати.

Татарська орда довго боролася, доки перемогла війська українських князів. Відтак Татари звернули ся і на північ. Тоді Москвичі стали боронити ся, але не довго. Татари побити їх легше як українських князів.

Але тепер показало ся, що інтерес полудневої Русі-України инший, а північної Москви знов инший.

Русь-Україна хотій зразу мусіла піддати ся Татарам, та зараз і зачала знов з ними війну. А Москва піддала ся Татарам і не пробувала вибити ся на волю.

Русини-Українці не любили самовладного панованя, а у Татарів мав хан необмежену власть над житем і майном підданих.

У Москалів був той сам лад що і у Татарів. Московський князь мав необмежену власть над Москвичами, а хан татарський володів самовладно і Татарам і московськими князями.

Так то вже в тих давних часах видно вже було велику різницю між Москалями а Русинами-Українцями. Хотій одні і другі називали себе давню державною назвою, „руськими“, але вони одним народом ніколи не були, уживали окремої мови, мали у себе відмінний лад, одні других не любили а часто ворогували і воювали між собою.

Русини бачили, як Татари страшно знищили край, вирізали людей. Київ зруйнований, один раз Москалями а відтак ще й Татарам підупав, так само підупали і инші княжі міста України, як Глич і инші, — вкінці Татари забрали береги Чорного моря, там, де вливають ся до нього руські ріки, тай через те перервали торгівлю з Греками. Татари і далі не переставали нападати і грабити та нищити наш край. Ру-

сини бачили, що самі не дадуть собі ради, тому для охорони мусіли пристати до литовської держави, до котрої належала вже Біла Русь.

Литовсько-руські князі женили ся з українськими княжими родами, від нас прийняли віру і мову і цілком зручили ся. За литовськими князями зручили ся і литовські бояри. Руську мову як урядову заведено в цілій литовсько-руській державі та й самі литовські князі стали себе називати „литовсько-руськими“, бо вони з роду були литовські, а з мови, осьвіти і віри — руські.

Литовсько-руські князі завзято бороли ся з Татарам і одного разу князь Ольгерд побив був Татарів та відобрав від них Дніпрове гирло. Але вже його наслідника, князя Витовда побити Татари і знов забрали собі береги Чорного моря.

Між тим на Галицькій Русі-Україні вимер пануючий княжий рід. Скористав з того польський король, Казимир Великий і прилучив Галичину до Польщі.

Але галицькі Русини-Українці не мали ніякого інтересу приставати до Польщі. Їх інтересом було тримати з другими русько-українськими землями і прилучити ся до литовсько-руської держави. Не менче і литовсько-руські князі хотіли прилучити Галичину до своєї держави. З того вийшла довга війна, яка скінчила ся тим, що таки галицька Русь остала при Польщі.

От-так то з Русі-України і з Білої Русі повстало велике, литовсько-руське князівство, а галицька Русь прийшла під Польщу.

В тім часі, коли Русини бороли ся за свободу то з Татарам то з Ляхами, Москалі сиділи тихо і покоряли ся Татарам. Аж як Русини в довгій нерівній борбі все таки ослабили татарську силу, тоді і Москалі піднесли голову до гори. І першим ділом, яке вони зробили, се було знищене Новгород, послідного міста на Русі, у яким задержав ся старий, республіканський лад.

А стало ся се так. Москощина не мала виходу на море. Головна її ріка,

Волга, пливе попід Уральські гори на полудне у каспійське озеро в азійській пустині; за Уральськими горами на схід є величезний край, Сибір. Ще найблизшою дорогою до моря для Москви, була дорога на захід, до Балтійського моря. І тут на дорозі стояв Великий Новгород, що становив тоді окрему, незалежну республіку.

В інтересі Москалів було забрати сей Новгород і в той спосіб дістати ся до Балтійського моря. Але Новгородці, инший, не московський народ, вони не хотіли дати ся живцем закопати і боронили ся довгий час.

Новгородців було менше як Москалів і як побачили, що о власних силах не зможуть устояти ся проти своїх ворогів, тоді закликали на поміч литовсько-руських князів. І литовсько-руські князі пішли на поміч Новгородцям і воювали з Москалями.

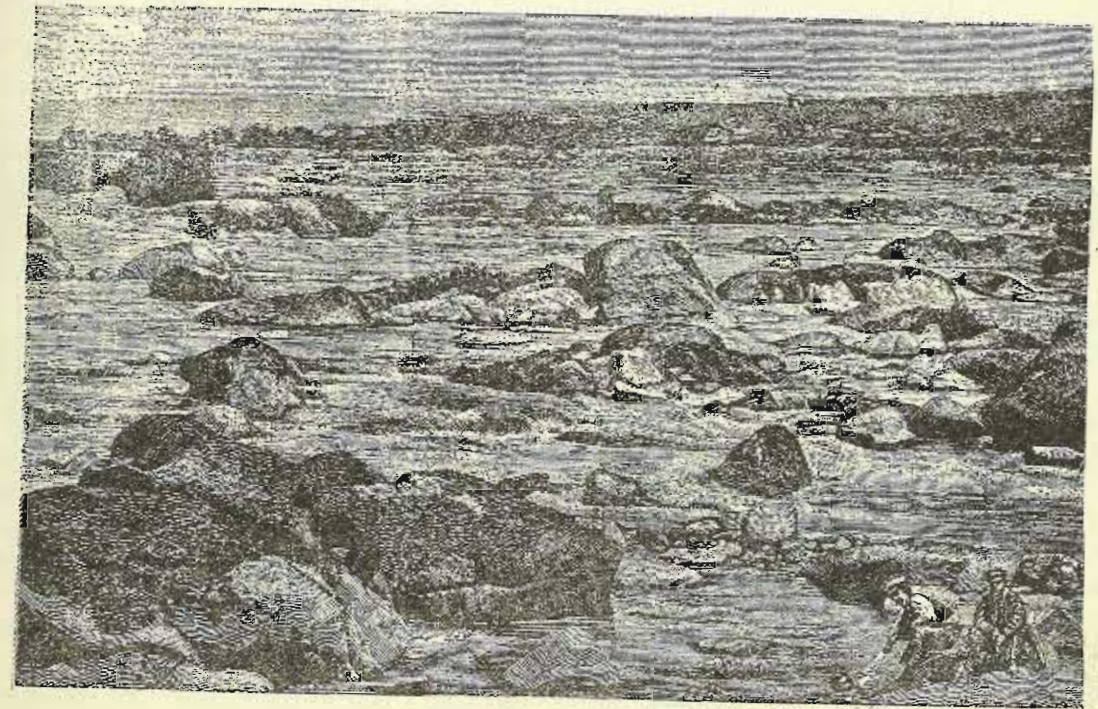
Але Москалі підмовили Татар, аби рушили на Україну. Тому то литовсько-руські князі не могли довше помагати Новгородцям. Скористали з того Москалі, облягли Новгород і по завзятій бо-

ротьбі здобули його, зруйнували, а Новгородців силою виселили аж під Ураль; новгородські землі населили Москалями і так здобули приступ до Балтійського моря.

Наші кацапи говорять, що єдність „руського“ народа з українським видна з історії. А тимчасом історія говорить, що ніколи ніякої єдності не було. Іменю Русини-Українці і Білоруси тримали ся купи в литовсько-руській державі та все воювали з Москалями і їх союзниками, Татарам, а також і Новгородці не хотіли приставати до Москалів та аж силою Москалі мусіли їх підбивати.

І сему не дивувати ся, що воно так було: Русини-Українці, Білоруси, Новгородці і Москалі, се з покоївку були чотири окремі народи!

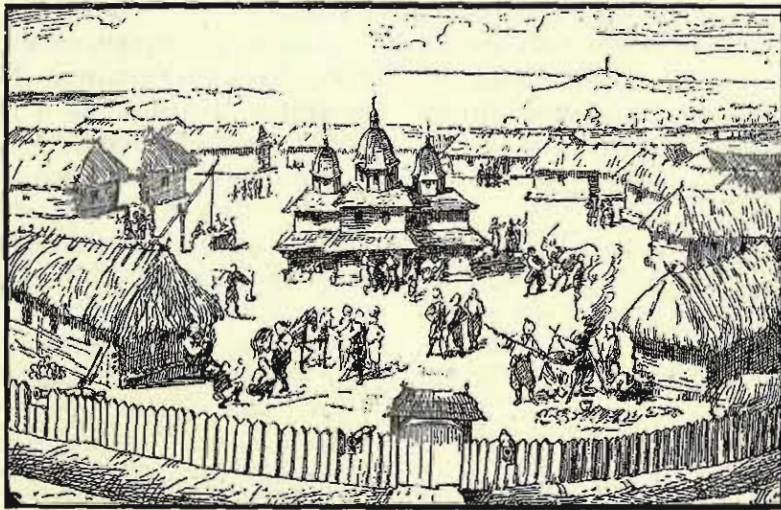
Поляки зазрим оком дивили ся на могучу литовсько-руську державу і придумували над тим, якби то прилучити її до Польщі. Війною не могли, бо литовсько-руська держава була о много більша і сильніша і здавила-би Польщу як комара. Але від чогож поль-

ДНІПРОВІ ПОРОГИ.

ська хитрість! У Поляків була дуже гарна, молода королева Ядвіґа. В тій королеві залюбився литовсько-руський князь, Ягайло, і Поляки оженили його із польською королевою Ядвіґою. В сей спосіб литовсько-руські краї злучилися з Польщею.

Наш нарід тої злуки ніколи не хотів, її не признавав і завжди проти неї виступав як найострійше. Доказом сего є то, що ледви минуло 20 літ від тої злуки, а вже зірвалося на Україні перше повстання проти польської влади.

СІЧ ЗАПОРІЖСЬКА.

Польські пани силою їхалися, а Русини боронилися. Та боротьба тривала цілі віки із ріжним успіхом. Раз одні були на верха, то знова перемагали другі. Та вкінці наслідком тих воєн розпалася Польща.

Для оборони Русинів перед Москалями, Поляками, а особливо Татарами, повстало козацтво.

Козаки, се була людність степової полудневої України, яка сусідувала з чорноморськими степами. Близкість Татар примусила тамошній наш нарід до воєнного життя. Кожен козак був вояком. Козаки не знали ніяких панів, були свободними і самі собою управляли.

Козаки скоро зросли у велику силу і заложили низше Дніпрових порогів,

недалеко місця, де Дніпро розливаєся широким лиманом на однім острові своєю кріпость, що називалася „Січ Запоріжська”.

Як пізнійше на Україні польські пани завели панщину, тоді багато нашого народу стало втікати у вільні козацькі степи, і ставали вільними козаками, себто селянами-вояками.

Козацький гетьман, Сагайдачний, був добрим патріотом. Він ціле своє життя боронив український нарід перед його ворогами. Як литовсько-руська дер-

жава злучилася з Польщею, тоді Поляки знесли були українську митрополію в Києві. Отже гетьман Сагайдачний виміг, що відновлено митрополію в Києві. Він дбав також про освіту українсько-руського народу і в тій цілі записав великі гроші на українсько-руські школи і бурси в Києві і по других містах. Але Москалів не вважав він за одно з Русинами-Українцями і йшов воювати з Москвою. Як колись московський князь Андрій Боголюбський облягав Київ, так тепер український гетьман Сагайдачний облягав Москву.

До того була ще велика різниця між освітою Русинів-Українців а Москалів. Русини-Українці мали багато високих шкіл, мали свої друкарні, бур-

си і т. п. Київські православні митрополити, руські пани та козацькі гетьмани будували своїм грошем всілякі школи. Русько-українські міщани закладали братства і братські школи, бурси і друкарні. Молоді Русини їздили на науку за границю, навчалися там багаті і просвіщали опісля свій народ.

А в Москві тимчасом просвіти не було ніякої; ніхто не вмів ані читати ані писати, хіба лиш князь, і то не кождий, та єпископи. Однак і воїни, хоть вміли трохи читати і писати, були темні і забобонні, а всяку світську науку вважали „видумкою чорта”.

Раз хотів один чоловік заложити в Москві друкарню, то нарід підбурений попами збурило його дім і друкарню як „чортівську вигадку” і той чоловік ледви спас своє життя і втік на Україну. У Москві можна було читати тільки старі церковні книги, а інших книжок не вільно було читати. Як довідалися, що хтось десь там читає якусь наукову книжку, то його мучили огнем, карали „зачоном”, себто засланням на Сибір, або карали його й смертю. Не диво отже, що серед таких поганих обставин у Московщині не було ніяких шкіл.

Окрім того і політичний лад на Україні і в Московщині був неоднаковий. В Московщині всі сліпо слухали царя мов віщі пастуха; а ці царі часто були дикі і жорстокі. От наприклад цар Іван Грізний пів дня Богу молився, поставив і бив поклони, а другого пів дня мучив сотками своїх підданих, чи то хлопів, чи бояр. Пражив їх на огні, палив, різав, поров, відрубав члени тіла, морив голодом і т. п.

На Руси-Україні до такого люди не звикли. Вони самі любили давати собі лад. Козаки самі вибирали собі всю старшину. Навіть єпископів і київського митрополита вибирали собі Русини-Українці вільними голосами, а тільки затверджував їх по виборі грецький патріарх. В Москві з поконвіку ніяких виборів ніколи не знали. Там всіх уряд-

ників і єпископів назначував самовладно цар.

Русини-Українці в справах віри підлягали грецькому патріярхові в Царгороді. Греки були освічені люди, тому Русини багато від них користали. А в Москві було не так. Там митрополита назначав цар і сам ним крутив так, як хотів. А цар Петро навіть скасував московський патріярхат і зробив себе головою московської православної церкви і найвисшої церковної ради, яку він назвав „найсвятійшим синодом”. Сей лад в московській церкві істнує аж по нинішній день.

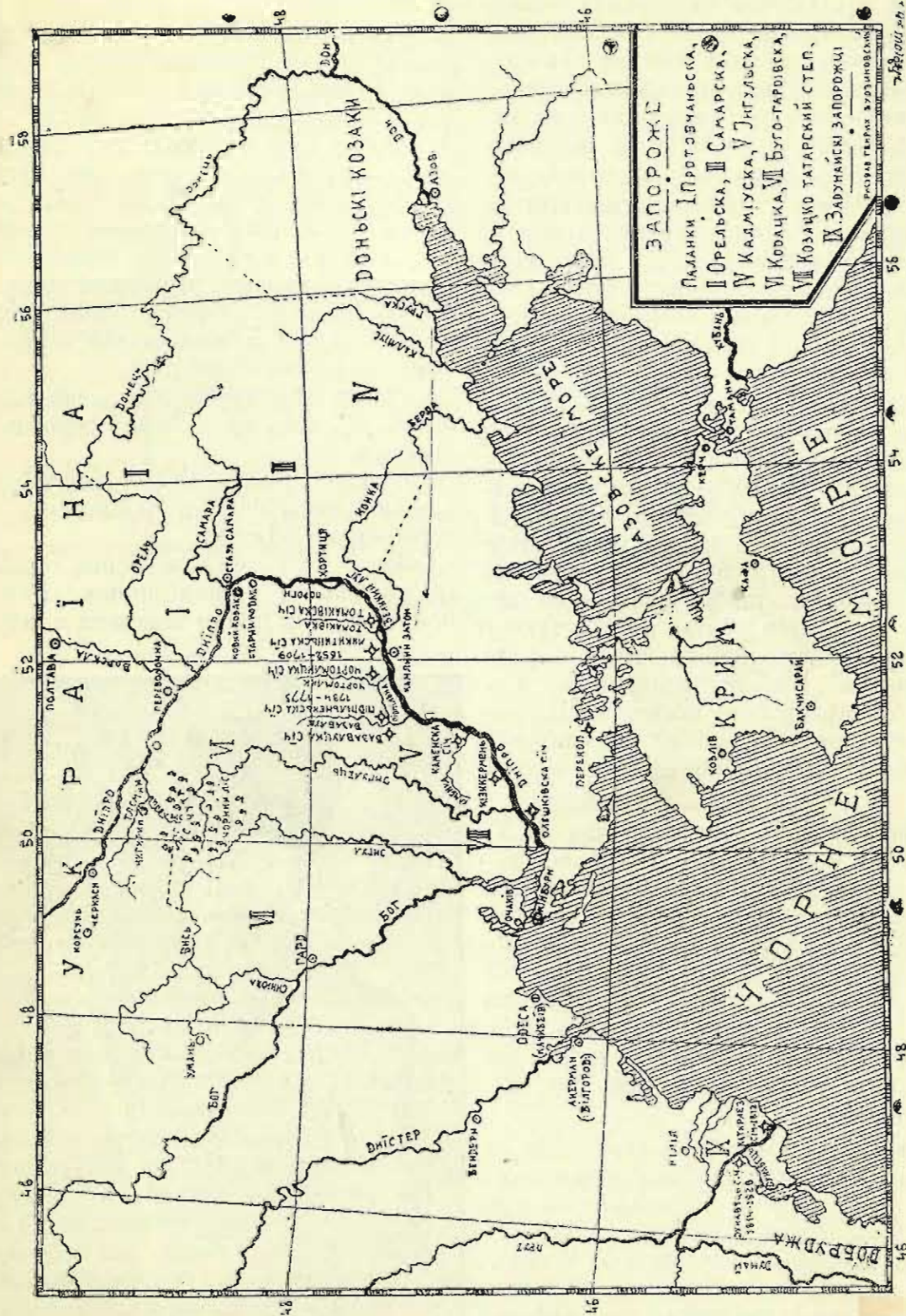
Тимчасом Русь-Україна довго терпіла від Польщі, аж вкінці і терпець урвався.

Козаки зірвалися до рішучої боротьби з поконвічними гнобителями нашого народу, Ляхами.

Зразу малі козацькі бунти ставали все більшими і частійшими. Вкінці прийшло до великого повстання в котрім

ГЕТЬМАН САГАЙДАЧНИЙ.

вів перед козацький, український гетьман Богдан Хмельницький.

Хмельницький визвав усю Україну, від Кавказу аж по Сян бити ся за волю і прогнати з рідної землі Ляхів, Єзуїтів та Жидів. Весь наш нарід хошив, хто мав за що: за шаблі, за рупниці або за коси, ціпи та сокири. Страшний то був час. Із за Дніпра аж мало не по Вислу все було в огні і крові.

Хмельницький вибів на волю Київщину, Поділе і Волинь, — тільки Галичина і Біла Русь зістали при Польщі. В тій частині Русь-України, що

Бо не має Ляха, не має і Жида Нема і унії!"

Але Полякам жаль було, що втратили стільки землі. От вони стали намовляти Татар до війни з Хмельницьким. Пішла нова війна. Ляхи напирють з одного боку, а Татари з другого. Скрутно прийшло ся Хмельницькому.

До того ще й Москва не добрим оком дивила ся на українську волю. Московські папи-бояри бояли ся, що як на Україні стане сильна козацька республіка, то тоді і московські мужики захочуть подібної волі.

Отже Москва тайком спомагала Ляхів і тому заказала виводити зі свого краю на Україну порох, кулі, шаблі, залізо, мясо, збіже і все, що придатне на війну. Москва робила се для Польщі, бо польський король просив сего у ньої, — але рівночасно московський цар піддобрював ся і козакам і удавав дуже прихильного Україні.

Москва зміркувала, що біда примусить козаків в неї шукати помочи, та задумала скористати із трудного положеня Русь-України.

Цар обіцяв боронити Україну від ворогів, та шанувати українську волю.

Тоді Хмельницький добровільно, з власної волі, прилучив Україну до московської держави. Козаки знали, що Москалі хотая иншої мови і народности, але православної віри, отже надіяли ся, що з ними мож буде жити у спілці. А треба ще знати й то, що у ті часи передовсім головну вагу клали на віру, а доперва аж на народність. Чоловік тої самої віри, хоч зовсім иншої народности, вважав ся далеко ближшим, як чоловік тої самої народности, а иншої віри. Доперва аж від часів Наполеона, отже яких 100 літ взад, стали вважати головною річю у людий народність.

З тої то причини, не дивниця, що Хмельницький думав про союз з Москвою, у якій була віра схожа з українською. І дійсно наступила угода в місті Переяславі і тому то сю угоду називають

БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ.

в ній володів Хмельницький, не було вже панщини, ні Жидів, ні польських панів, ні Єзуїтів, а були тільки самі вольні люди: українські козаки і вольні хлопи-хлібороби.

І тоді то наш нарід сьпівав:

„Та не має лучше, та не має краще, Як у нас, на Вкраїні!“

„Переяславською угодою”. Москалі обіцяли помагати Україні проти ворога та шанувати українські права та вольности. Цар мав тільки затверджати гетьмана вибраного козаками, а решта, весь лад на Україні мали давати собі козаки самі.

Не з доброї волі, тільки з біди і konieczности пішли козаки на злуку з Москвою, а Москалі й не думали додержати угоди. А далі Москалі злюхалися з Поляками і зробили з ними угоду у Вільні тай там поділили між себе Україну як своє власне добро.

Україна, як відомо, сама вибила ся на волю і сама добровільно получила ся з Москвою. Але після Віленської угоди виходило, що то ніби Польща відступила Москві ту Україну, якої сама не мала.... Натомість Москалі признали Польщі Білорусь і Галичину. Хитрі наші сусіди зробили так тому, аби Хмельницький не злучив всеї України від Кавказу аж по Сян і не утворив одної великої, могутчої української республіки.

От тут знова показало ся, що Русини-Українці а Москалі — се не один нарід. Якби були Москалі уважали нас за одно з собою, то булиби помогли Русини-Українці вибити ся на волю і не булиби Білої Руси і Галичини лишили Ляхам.

Хмельницький добре видів до чого воно йде і став шукати нової помочи.

До того й українсько руське духовенство нарікало на Москву. Настановлений московським царем московський патріарх хотів підгорнути київського митрополита під свою владу. Але наші митрополит і всі українсько руські єпископи того не хотіли, та воліли оставати під властю царгородського патріарха. Московські патріархи були люди темні, забобонні і жорстокі, — а київські митрополити були люди високоучені і освічені. Один з них, митрополит Петро Могила заснував в Києві славу академію наук, яку по його імені названо „могилянською академією”. Тож не диво, що вони не бажали йти під владу московських неуків і дикунів.

От і не минуло два роки від Переяславської угоди, як Русини-Українці стали думати, якби їм відлучити ся від Москви.

До Поляків не хотіли приставати, на турецького султана не мали надії, тож лишили ся ще одні союзники: Шведи. З ними думав Хмельницький злучити ся і спільно виступити до боротьби проти ворогів України — Поляків і Москалів. Та вже не виконав того старий гетьман. Хмельницькому прийшов час умирати і він в остатній своїй годині сердечно жалував того, що прилучив Україну до Москви.

Однак зі смертю Хмельницького його гадка не пропала. Старав ся її виконати один з його наслідників, славний гетьман Іван Мазепа.

ГЕ ТЬМАН ІВАН МАЗЕПА.

Мазепа був чоловік учений і просвічений, а до того дуже хитрий політик. Мазепа бачив, що простий нарід темний і що на нього нема що рахувати. Він бачив, що темний нарід не визволить України, бо до сего треба освічених людей. Для ширення освіти Мазепа підпомагав школи і друкарні, а особливо могилянську академію в Ки-

їві. Мазепа вмів підобрити ся цареві Петрови І-ому і цар вірив йому все. Так Мазепа, скільки міг, обсадив всі уряди на Україні своїми людьми.

Тимчасом Москва усе більше обмежувала права України і готовила ся цілковито її закріпостити. В Києві збудували Москалі свою кріпость а московські салдати стояли постоем по цілій Україні і нищили нарід. Цар наложив великі податки, казав гнати нарід тисячами копати вали і рови при московських кріпостях та на українських кістках побудував свою столицю, Петербург.

Московський цар Петро І-ий за молодю бував у західній Европі на науці, — тож був чоловік мудрий, хитрий, острий і грізний. Він сам, бувало, своєю рукою вбивав засуджених на смерть. Він резумів значіне просвіти, тож силою віддавав боярських дітнів до школи. Хто не послухав, йшов на Сибір або на смерть.

Щоби розвинути освіту в Москві, він прикликавав учених Українців з могилянської академії з Києва та настановляв їх у себе єпископами, професорами і т. п. Через те вчені Українці переставали служити своему народови а для почестий і великого гроша пішли служити чужинцям і тому освіта на Україні упадала. Дальше Петро І-ий скасував самоуправу української православної церкви, зробив себе головою церкви і найвищої церковної ради, „святійшого синода”, — тай через те наша національна церква стала підлягати московському цареві.

Бачив усе ту погану роботу Москалів український гетьман Іван Мазепа і серце йому краяло ся. Він став придумувати, якби вирвати Україну з московських кіхтїв.

В тім часі на Запорожжю був кошовим Гордієнко. І він бачив до чого воно йде. Тоді вони оба уложили угоду (1709 р.) на яку присягли: Мазепа, Гордієнко, козацька старшина і Запорожці. На підставі тої умови вони полу-

чили ся зі своїм союзником, шведським королем Карлом XII-им.

В сій умові була виложена конституція України, яку бажав їй надати Мазепа і Гордієнко.

Там стояло:

1. Вся козацька Україна, правобічна і лівобічна і Запороже лучать ся разом в одну козацьку, українську республіку.

2. На Україні має правити гетьман, вибраний народом, а при гетьмані мають бути „генеральні совітники” із козацьких старшин, полковників то послів, по одному з кожного полку.

3. Крім того має бути „генеральна рада” зложена з генеральних совітників, полкових старшин, сотників і вибраних полкових послів та послів із Запорожської Січі; ся „генеральна рада” мусть збирати ся на засідання три рази до року.

4. Гетьман підлягає „генеральній раді”.

5. Всі уряди і старшина виборні.

6. Старшина має позвертати позахоплювані маєтки.

7. Має настати повна воля і всі люди мають стати рівними козаками.

8. Мають скасувати ся всі несправедливі тягарі драчки і данини.

Отсе слава українська конституція. Ми, Русини-Українці можемо гордити ся тим, що вже поверх 200 літ тому, в ті часи, коли майже в цілій Европі була тяжка панщина і неволя, і коли по всіх європейських краях володіли абсолютно (необмежено) царі та королі з панями, — тоді у нас, на Україні, були такі свободолобні та до народу прихильні люди, як Гордієнко і Мазепа, що уклали такі розумні права і бажали дати нашій вітчизні подібний конституційний лад, який настав в європейських краях щойно 100 або менше літ тому.

Зложивши таку конституцію, Гордієнко і Мазепа злучили ся з Карлом XII-им.

Щоби відхилити нарід від Мазепи і від Гордієнка — цар Петро І. видав маніфест до народу, в яким обіцяв ска-

сувати всякі податки та тягарі, і казав, що Мазепа злучив ся з еретиками, (Шведи лютеранської віри) аби знищити православну віру. До того цар Петро I. як голова церкви дав наказ єпископам і попам оголосити по всіх церквах, що Мазепа виклятий з православної церкви. Така царсько-попівська комедія зробила на непросвічений нарід велике вражінє. Нарід думав, що Мазепа і Гордієнко справді не мають що кращого до роботи, як позбавляти нарід його православної віри. А тимчасом цар і попи умисне пустили між нарід такого тумана, щоб розділити народ і з роздору скористати. Се їм і удало ся.

В році 1709 випала дуже остра зима і багато шведського війська вигинуло від холоду і голоду. До того українські селяни, підбурені царем і попами, не вірили Мазепі, та прихилені обіцянками царя, стали проти Мазепи. Мала тільки часть розумнійших Українців і Гордієнко з Запорожцями пристали до Шведів.

Цар Петро I-ий зібрав із своєї величезної держави велику силу війська і рупив на Україну. Під містом Полтавою прийшло до рішучого бою. Цар мав десять разів більше війська і по цілоденній завзятій борбі побив Карла XII-го і Мазепу з Гордієнком.

Полтавський погром рішив долю України. Тепер показало ся, що цар тільки для своїх цілей обдурив народ даючи йому всякі обіцянки. По полтавській битві він не тільки не хотів виконати своїх обіцянок, але задумав цілком скасувати волю України.

Зараз по полтавській побіді назвав себе „царем усеї Росії“. Москву він назвав „Великоросією“, а Україну „Малоросією“, або „Малорусеєю“, а наш нарід „малоруським“, буцім то наш нарід щось меншого і гіршого від Московщини.

Простому народови, якому перед полтавським боем обіцяв скасованє податків, аби тільки нарід не лучив ся з Мазепою — цар слова не додержав. Замість скасування податків наложив ще

нові драчки і післав салдатів на Україну на постій, які грабили і обдирали людей. Але тепер народови отворили ся очи; він пізнав, що його цар з попамі обдурили, і дуже жалувал, що послухав брехунів та не получив ся з Мазепою. Але було вже за пізно....

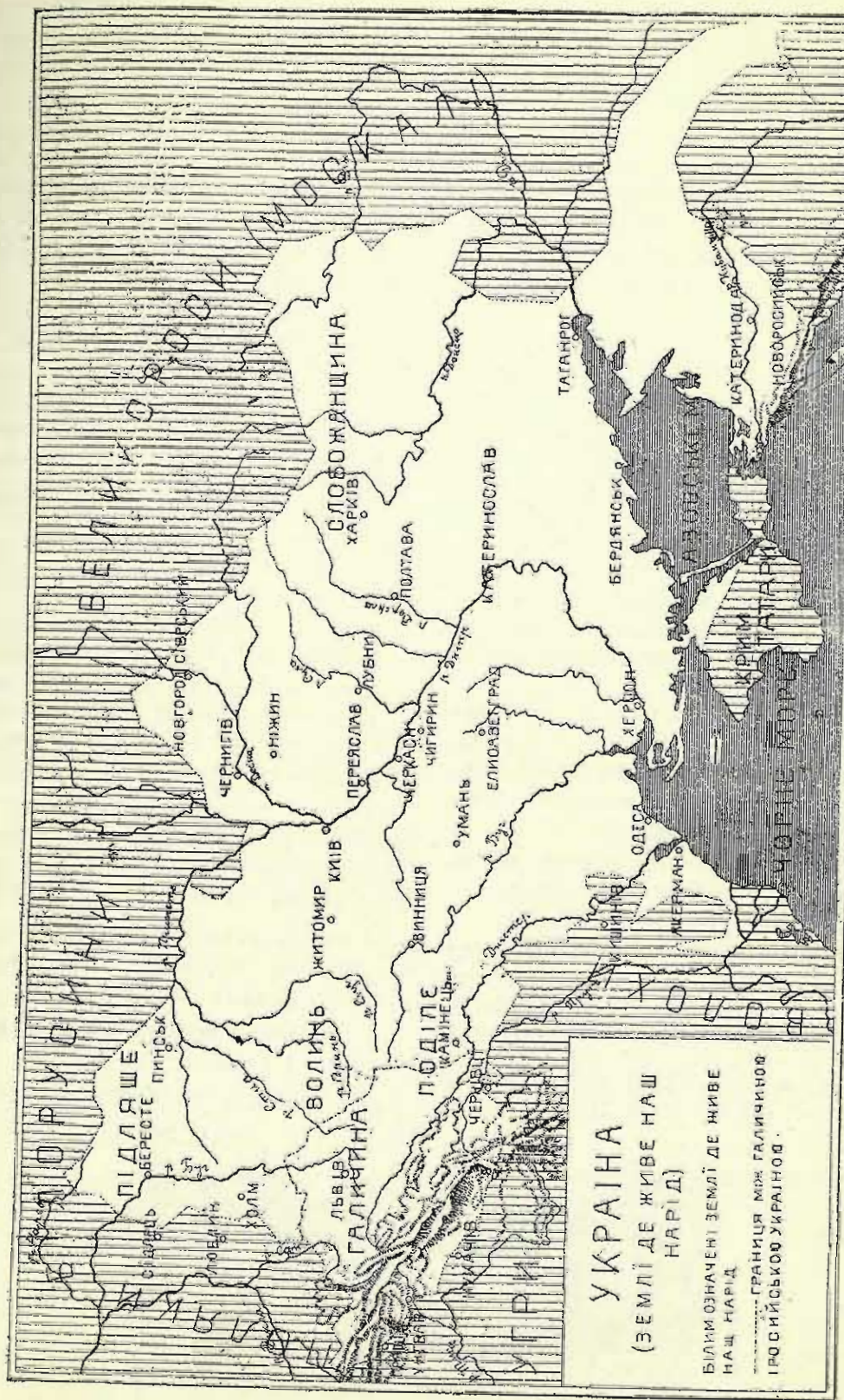
Щоби знищити козацтво, цар став висилати козаків на далеку північ над Балтійське море копати канали і осушувати багна, або на схід у пусті, маловодні степи будувати кріпости. Так вислано на північ до осушування багон зразу 12 тисяч а потім знов 5 тисяч козаків; з них багато погинуло з голоду, холоду, вохкості та тяжкої роботи. Знов-же у маловодні степи за Доном і над рікою Волгою вислано зразу 10 тисяч козаків, по тім 20 тисяч козаків і 10 тисяч селян, по тім 10 тисяч козаків і 10 тисяч селян до сипання кріпости і валів, а більше як 30 тисяч козаків до копаня каналів і сипання гребель. Усі вони гинули від голоду, від браку води, та від усіляких пошестий.

По Мазепі гетьманував Скоропадський, а по його смерті козацька старшина вибрала гетьманом Павла Полуботка.

Полуботок почав уноминати ся у царя за українськими правами. Тоді цар візвав Полуботка і всіх визначних старшин до нової своєї столиці, Петербурга і замкнув їх у тюрму, або позасилав у далекі землі, а їх маєтки пороздавав своїм генералам та міністрам.

Так цар Петро I. угнітав і нищив Україну. Та чого не встиг був зробити цар Петро I. — се докінчила його наслідниця, Катерина II.

Козаків умисне розіслано по далеких сторонах, аби вони не були в купі і аби не мали сили. В Січчю лишило ся тільки троха Запорожців. В році 1775 вислала цариця Катерина II. багато свого війська на Запорожє і казала зруйнувати Січ. Запорожців розігнано, а запорожських старшин, між ними і горячого патріота, останного кошового атамана, Петра Кальнишевського арештовано і посаджено в тюрму. Запорож-

ські землі враз з вільними українськими селянами роздавала цариця своїм лобовникам, яких мала багато: князям, графам, міністрам та генералам, — Москалям або й не Москалям — заволокам з цілого світа.

Не стало козацтва, — не було й кому боронити простого люду. Тому тепер легко цариця Катерина II. завела в році 1783 кріпацтво по всій Україні. Се була ще страшніша неволя, як польська панщина.

Наш нарід на Україні ще й до сьогодні проклинає Катеринину пам'ять, співаючи у пісні:

„Катерино, суча дочко, що ти учинила? Степ широкий, край великий тай

[занапастила.

Ціла історія показує нам ясно як на долони, що Русини-Українці а Москалі — се два окремі народи. Москва і московські царі стреміли до знищення української самостійности а Русини-Українці бороли ся до послідної хвилі проти польської та московської переваги та все хотіли вибити цілу Україну на волю і утворити з неї осібну самостійну козацьку республіку із виборчим ладом та зрівнанем усіх людей.

Ціла історія нашого народу, се одна предовга, геройська та сумна боротьба.

Ледви наш нарід зачав збирати ся до купи під рукою русько-українських князів, а вже татарська орда знищила весь наш край до тла.

Зібрав ся наш нарід небаком під рукою литовсько-руських князів, а вже

шляхтська Польща закинула на нього свої сіти, оженивши литовсько-руського князя Ягайла з польською королевою Ядвігою та прилучивши тим робом нашу землю до Польщі.

Славні, незабутні українські козаки ляли свєю дорогу, свьятую кров, застелювали нашу батьківщину кістками, вкривали високими могилами за волю, за віру, за самостійність Руси-України.

Гомоніла Україна
Довго гомоніла...
Довго-довго кров степами
Текла, червоїла!

Однак всі ті злидні не вбили нашого народа. Наш нарід перебув такі страшні часи, як ніякий другий нарід на свьіті.

Та не здавили вороги нашого народу!

Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля!
І неситий не вперо
На дні моря поля!

І наш 30 мільоновий, українсько-руський нарід-велитень мусить побідити! Настає вже той час, де встають „заковані люди”. Селянин і робітник дістають рівний голос в цілім свьіті!

Тож до науки і просвєти, до злуки і спільної праці! А тоді наш нарід власними силами розібе кайдани та здвигне своєю вільну і самостійну Русь-Україну.

І словнять ся пророчі та свьяті слова народного генія-мученика, Тараса:

Встане Україна,
Свьіт правди засвьітить!
І помолять ся на волі
Невольничі діти!

АНТ. ЦУРКОВСЬКИЙ.

ШЛЯХАМИ ЗНАННЯ.

(ЧАСТЬ ПЕРША).

(Всі права манускрипту задержуюся)

I.

Будова вселенної. Космічний газ. Повстане нашої землі.

Хто із вас, пов. читачі, у ясну, весняну днину вийшовши у поле, у ліс чи степ, не радів усею тою красою, що мати-природа розкрила перед його очима? Чиє серце не било якимсь могучим почутєм, наколи він пішов у гори, що своїми скалистими шпильями — здасть ся — досягають хмар? А чиє серце не стискало ся страшною тривоگوю і ляком на вид грізної хуртовини на мори, коли то могутні водні хвилі-гори кидали великанським пароходом неначе лупшиною оріха, коли то думне і величне діло рук людських тріпало у своїх основах і виглядало, що туй-туй розлетить ся в трісочки у трепеті перед гнівом природи. А як відмінно ділає на нас вид зв'яздистого неба, з мільонами моргаючих, блискучих зірок? Чи не вступає тоді у нашу душу свьяточний супокій і мир, чи мимоволі не прошибає наші серця якась свьяточна покора, неначе у церкві, коли то серед димів кадила заясніє над чолами похилених вірних Свьятая Свьятих...

І як різнородні можуть бути сї наші почування, то все таки наша думка, отрясаши ся з перших вражін, не спочиває, але ворущить ся. А ворущучи ся у нашій голові ставляє питає за питанням: Чи все було так на землі, як днесь? Чи цьвіти і зелень завсїгди зеленіли по горах і долинах? Чи з однаковою силою ревіли філі моря?

І усі такі питання, якіб вони і не були, дадуть злучити ся у одно-одиноке питає: чи свьіт, що нас окружає був завсїгди такий, як нині?

Уже коротенька задума подиктує нам відповідь, що тяжко, щоб так було. Бо куди лишень звернемо наші очи, куди

лиш глянемо, бачимо тільки рух і зміну. У цілім великім свьіті не надібаємо нігде нічого у супокою: супокій зовсім не існує. Є лишень рух, а рух се жите.

Поглянемо на малу дитину. Яке воно неповоротне, непорadne. Але минуть літа і з дитини, що не годна обійти ся без помочи ньєнки стане молодець, а потом дозрілий муж. І як ся дитина, так само і цілі народи через віки ростуть з пеленок, стають дозрілі, цивілізовані. Таке саме протягом тисячів літ було і з цілою людскостю. Так само і земля, цілий наш свьіт враз з сонцем планетами та усіми мільонами свьітів-зір з їх молочними дорогами розвивали ся з щораз то низших степенів до що-раз висших і висших.

„Таке саме було і з нашим свьітом”...

Як? — питаєте. Хто се знає, де се записано?...

Щоб на се відповісти, поведу вас у ясну ніч, коли то тисячі зір мерехтять на небозводі. Синий небесний звід се книга, великанська книга природи, на якій золотими буквами ясных зір написана уся історія нашого свьіта. Виписана нестертим письмом, у яким кожний читати може, хто лиш має охоту.

Чи хочете?...

Єсли так, то слухайте.

Чи бачите сю срібну смугу, що простягла ся через цілу небесну кулю від краю до краю, неначе блискучий, сніжно білий пояс?...

Се „молочна дорога”.

Що-ж се таке „молочна дорога”?

Уже від найдавніших часів, від коли лишень чоловік навчив ся думати, завсїгди приковувала його увагу ся мо-

лочна дорога. Поети усіх віків і народів співали у своїх піснях про красу і велич своєї блискучо-білої смуги на небесній кошулі, яка сяє однаково величаво, однаково гарно як днесь, так і за часів перших єгипетських династій, як і в тих часах, коли ще стопа ніякого чоловіка не топтала землі. Перші старинні Греки силкувалися розв'язати і в'яснити се чудо природи. Старинні Греки, однак, се був народ обдарений незвичайно буйною уявою, народ поетичний, що бачив у кождім кутку, у кождім місці, у кождій прояві сил природи своїх богів. І ось повсталала легенда: дорога молочна, се путь якою пішла богиня Гера і розлила по ній молоко; тому і дали назву „молочна дорога”. Посеред тисячів легенд і казок, які старинні люди навязували до молочної дороги, передовсім заслугоє на увагу гадка Грека Демократа, який ріпучо був сего погляду, що молочна дорога се лише збір безчисленної скількості зьвізд, яких однак, по причині їх великанського віддаленя від землі не можна поодиноким доглянути; вони для людського ока представляють ся як одна ясна смуга. Однак сей ґеніяльний погляд, не попертий ніякими научними доказами не найшов віри, на яку заслугоєвав.

Через довгі, довгі століття, навіть уже і в тих часах, коли то наука астрономії (то є наука про будову сьвіта та рух зьвізд) станула на поважних підставах, люди не уміли в'яснити, що се таке, ся молочна дорога. Аж надійшло XVII століте, а разом з ним винахід, який дав спримогу чоловікови сягнути оком у незглублені до сих пор тайни вселенної. Сим приладом був телескоп, або дальновид. Є се той самий прилад, якого ниньки загально уживають у театрах, чи то при війську, на кораблях і т. д. а який має ту власність, що як крізь нього подивити ся, то всі предмети виглядають неначе приближені до видця, а тим самим більші і виразнійші. Телескоп має ту саму прикмету, однак зі взгляду на се, що крізь нього люди дивлять ся на зьвізди, отже предмети не-

звичайно, бо мільони а мільони миль далекі, він мусить бути і відповідно великий. І так, приміром, коли крізь великий телескоп подивити ся на місяць, то сейчас побачить ся на місяці і гори і долини, і все на місяці стане так видне, неначеб сей був лише на 500 кілометрів віддалений від землі. Так само і зьвізди, як що на них глядіти крізь телескоп, видають ся більші, а навіть і видко мільони нових зьвізд, яких голим оком ніколи ніхто не доглянув.

Але вернім до попереднього.

Коли збудовано перший телескоп, розкрито також і тайну молочної дороги. Переконано ся, що старинний Грек, Демократ, говорив правду: „молоко” показало ся збором мільонів зьвізд, які однак мільярди мільярдів миль суть від нас далеко.

Недалеко молочної дороги є громада ясних зьвізд, яка кождому сейчас впаде в очи, позаяк вона виглядає як латинська буква „W”. Сю громаду зьвізд учені назвали Касіопеа. Отжеж коло одної з зьвізд сеї Касіопеї находить ся нова громада зьвізд, названа Андромеда. В тій громаді зьвізд, коли на ню звернено телескоп, доглянено неначе малесеньку хмарку, неначе дрібнесенький, яений облак. В короткім часі учені глядячи крізь телескоп по небі начислили аж кількасот таких облаків. Подібність між тими „облаками” а молочною дорогою була незвичайна. В однім і другім случаю було таке саме „молоко”, тільки в „молочній дорозі” много, ціле колесо, а тут лиш одна дрібненька капля. Зрештою, хто знає, може і та ріжниця зовсім не існує. Землю від сих облаків ділять величезні просторони, відлеглости такі великі, яких ум чоловіка не годен поняти, і можливо, що колиб і наша молочна дорога була також так далеко, від нашої землі то представляла-б ся напому окуви рівнож як сей дрібнесенький, незначний облакочок.

І скільки не дивити ся на ті облячки, як не побільшувати їх, вони все лиш зістануть обляками. І наконець, по ріжних пробах люди прийшли до переко-

паня, що сї облячки се суть лиш величезні маси розжареного газу, з якого за мільони літ, колись повстануть нові сонця, нові зьвізди, нові землі.

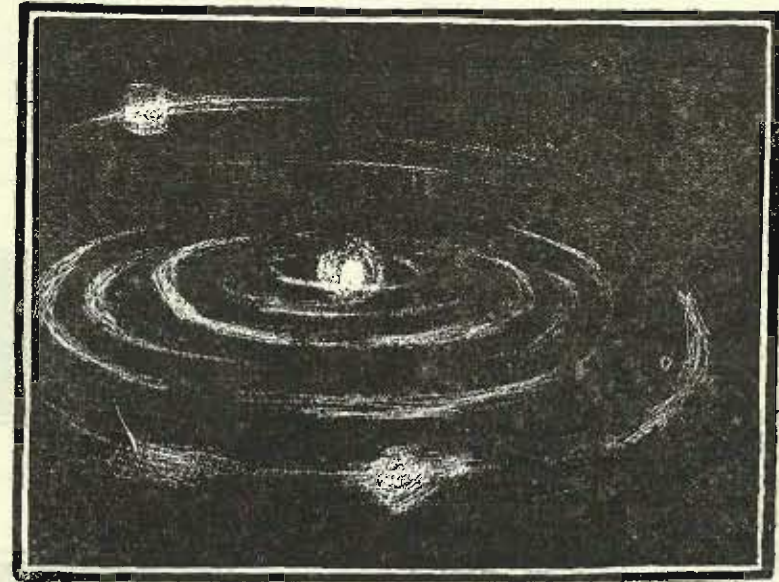
І дивлячи ся на ті „облячки”, люди научили ся ще і другої річи. З них вони навчили ся і пізнали, як повстав наш сьвіт, наше сонце, наша земля.

Тим, чим днесь ми бачимо отсі облячки, тим була колись наша земля, наше сонце, місяць, усі планети. Перед мільонами, мільонами літ, на місци, де тепер вони, була одна рідка газова маса, розпалена і розжарена до найбільшого стешени.

Ми знаємо, що все на сьвіті має свій тягар. Отже і сей первісний газ,

ли верхних, то ті в наслідок того почали глядіти другої дороги, почали кружити. Коли щось кружить, то частинки слабше сповні відривають ся і відлітають на боки. Приміром коли віз їде по болоті, то кусники болота чіпляють ся обруча і потом в наслідок розгону колеса відлітають з силою на бік. Се кождий з вас бачив. Таке саме було і з сим газом. Він відривав ся кусниками від центральної маси, сї кусники відлетівши на якусь просторонь потворили неначе перстені кругом осередка. Сї перстені крутили ся дальше, творили ся що раз нові, і так в безконечність.

Як-же тепер виглядало в поодиноких перстенях. Також і в них мусіла ді-

Творене ся планет і сонця.

в якім містили ся усі складники теперішньої нашої землі мусів мати також якийсь тягар. Сей тягар був і причиною, що дрібосенькі частинки того газу не розлітали ся, але противно притягали ся, притягала одна другу, збивали ся, і газова матерія густніла. Тягар був отже причиною, що між частинками газу повстав рух. Усі частинки газу в наслідок тягару стреміли дістати ся як найближше до осередка газової матерії, а позаяк спідні верстви газу не допуска-

лати сила тяжкості. Також і в перстенях поодинокі частинки газу старали ся дістати як найближше середини. І щож було натуральнішого, як маса газова сих перстенів в одних місцях розріджувала ся, щоб в других згущувати ся. Перстені на розріджених місцях розривали ся в поодинокі кусники, сї кусники дальше заокругляли ся і бігли по тій самій дорозі дальше, що поперед і цілий перстень. А позаяк перстень крутив ся довокола головної маси, тому тепер і

сі менчі кулі крутили ся дальше кругом більшої.

І так, як з головної маси відривали ся менчі кулі, так знова з тих менчих з бігом часу відлучували ся ще менчі, котрі кружили вже довкола сеї менчої, а з нею доперва коло головної кулі.

Одною з таких сьвітлових куль було наше сонце. Сонце ураз з всіма планетами, землею і місяцем було з початку одною газовою кулею. Річ зовсім природна, що з тою кулею діяло ся таке саме, як і з тою головною, з якої вона відірвала ся. З одного такого перстена газового повстала і наша земля, а з неї опять в той самий спосіб і місяць.

І коли отже вже довідалисьмо ся, в який спосіб повстало наше сонце, наша земля то сейчас насуває ся друге питанє: котра з безчисленних зір, що днесь сіяють на небі є тою середною точкою, тим головним сонцем з якого відірвали ся усі слідуєчі.

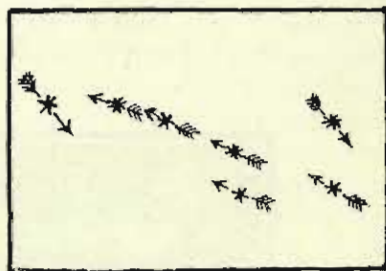
Кождий з вас знає густу, збиту громаду зір, яку наш нарід називає іменем „квочка“. Учені сю громаду зір називають „Плеяди“. Посеред сеї громади є одна найяснійша зьвізда, названа Альціоне. Се є власне середина нашого сьвіта, се є сей пункт, коло якого кружить наше сонце з усіма своїми планетами, з землею, коло якого кружать усі „сталі“ зьвізди.

Як-то, послитаєте, то і зьвізди кружать довкола якогось сонця? Таж вони прецінь стоять неперушимо на небі і навіть тому названо їх „сталі“? Так гадали з початку люди, однак пізнійше переконали ся, що так не є. І сталі зьвізди летять десь в простори, летять зі страшною скоростю, але тому, що вони суть дуже далеко від нас віддалені, ми того їх руху не бачимо, не пізнаємо, що вони постійно змінюють своє положенє на небі. Возьмім знаний всім на небі Великий Віз. Його кождий з нас знає і видів. І він днесь виглядає так, як се є представлено на першім образку. Однак — як сказано — кожда зьвізда має свій питомий рух, кожда летить кудись в простори, ніодна з них не є

„стала“ в повнім того слова значіню. Так і зьвізди Великого Воза не стоять на місци, але кожда кудись біжить. А біжать вони в тім напрямі як се є зазначено на 2-ім образку.

Тепер.

Рух зьвізд в Великім Возі.

Перед 50.000 літ.

За 50.000 літ.

І ось після того обчислили і доказали учені, що сей Віз 50.000 літ тому назад мусів виглядати так, як се показує 3-ий образець, а за 50.000 літ буде знова виглядати так, як се представлено на 4-ім образку.

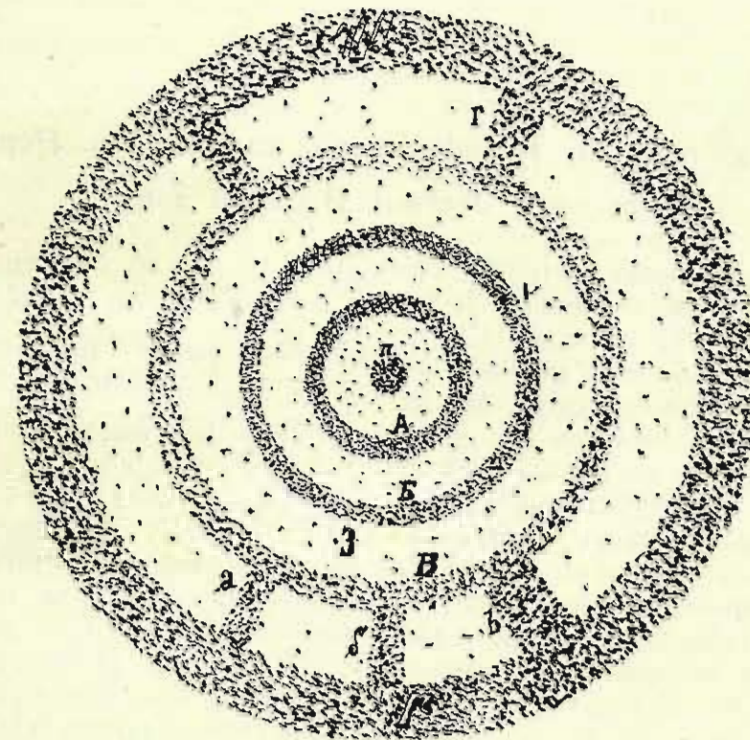
Як сказано, рух сих зьвізд тому, що вони суть від нас дуже а дуже далеко,

для нас є дуже незамітний, дуже незначний. Обчислено, що аби приміром котрась зі зьвізд Великого Воза посунула ся на небі о таку відлеглість, як широкий є місяць, то на се треба ждати 13.000 літ!

Але вертаймо до попередного. Як сказано, ся найяснійша зьвізда у „Квочці“ є сим пунктом середним, довкола якого крутять ся усі зьвізди, довкола якого крутять ся і наше сонце. І сю зьвізду, Альціоне, називають центральним сонцем нашого сьвіта. Молочна дорога, яку бачимо на небі у погідні ночі, є власне границею нашого сьвіта, який, колиб на нього так подивити ся з боку, виглядавби, неначе зерно сочевиці. Колиб ми так могли злетіти десь у гору, високо, що всі зьвізди, сонце земля і т. д. находились під нашими ногами, в долині, то дісталибисьмо образ, який є на позизнім рисунку Буква П. вказувалаб

на сю громаду зьвізд, звану „Квочка“, посеред якої ся найяснійша зьвізда є серединою нашого сьвіта. Кругом „Квочки“ є великий простір, з дуже рідонько по пім розсіяними зьвіздами. (На рисунку білий круг.) За ним іде знова круг зі збитими густо зьвіздами (А), а потім знова величезна пуста просторонь. За ним другий круг зьвізд (Б.) і знов пуста просторонь. І власне у сій пустій засіяній лиш де-не-де зьвіздами просторони находить ся наше сонце з нашою землею. На рисунку се місце є зазначене буквою З. За сею, вбогою в зьвізди просторонею іде один обруч (В) а за ним опять другий (Г), густо засіяні зьвіздами, і які то обручі ми власне бачимо на нашім небі як молочну дорогу.

Оба виїшні від нашого сонця обручі суть зі собою, неначе мостом, злучені кількома великими громадами зьвізд.

Зьвізданий сьвіт в нутрі молочної дороги. „П“ се „квочка“. „А“ і „Б“ се полоси з густо засіяними зьвіздами. „З“ місце, де находить ся сонце і земля. „В“ і „Г“ се молочна дорога, „а, б, в, г“, се полученя зі зьвізд неначе мости, що лущать поодинокі круги молочної дороги.

(а, б, в, г.). Усі сі мільйони зьвізд (а наше сонце є також лиш дрібосенькою зьвіздою) крутять ся довкола сеї найяснійшої зьвізди у „Квочці“, чи там поученому у „Плеядах“.

Щоб дати вам яке таке понятє про розмір і величину сего нашого зьвіздного сьвіта, наведу таке. Показало ся, що сьвітло робить на одну секунду 300.000 кілометрів дороги. То значить, що колиб хто в віддаленю від нас на 900.000 кілометрів засьвіттив якесь сильне сьвітло, то се сьвітло ми-б побачили доперва по 3-ох секундах. Щоб воно з відтам дістало ся до нашого ока, то значить, щоб ми його побачили, треба було 3 секундї часу. Ми знаємо, що кожда зьвізда є для себе окремим сонцем, що сьвітить, що висилає на нашу землю свої промінї. І ось обчислено, що ми від тої найяснійшої зьвізди у „Квочці“ (довкола якої крутять ся всі зьвізди) є

віддалені так далеко, що аби її сьвітло дістало ся на нашу землю, то на се потрібно 715 літ! Що більше, се сьвітло, аби дістати ся на крайню зьвізду в молочній дорозї, потребує не менче, як цілих 4777 літ!

Однак, цілий наш зьвізданий сьвіт, разом з молочною дорогою, се лиш малесенька краплина у нескінчених небесних розтворах. Поза молочною дорогою не кінчить ся однак уже сьвіт, ми бачимо дальше нові молочні дороги, нові світи, нові центральні сонця з новими мільйонами зьвізд. І так се тягне ся у нескінченість, у вічність!

І чим є в порівнаню проти сего чоловік? Смирно мусить він склонити своє чоло у порох землі, смирно корити ся перед Тим, що царює над сими мільйонами зір і сонць, проти Якого чоловік є менчий, як найменча порошок допаної ним землі.

II.

Земля як газова куля. Перша тверда шкаралупа. Первісні скелї.

Їх дари. Металї. Перший дощ.

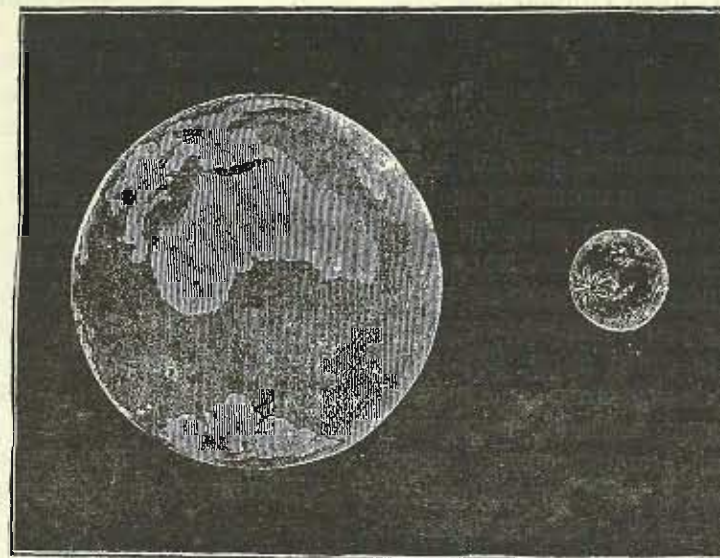
А тепер з безконечних розтворів сьвіта повернім на нашу землянку. В минувшій розділі ми її лишили, коли то вона відірвала ся від своєї неньки-сонця як огнений, газований обруч. Ми бачили, як сей обруч розірвав ся, як від нього опять відірвав ся кусник, з якого повстав місяць. Пригадуєте собі, як сей розжарений, о кілька тисяч степенів температури перстень в деяких місцях порозривав ся і як з нього повстала одна огненна куля. В сій огненній кулі в формї газовій були заступлені усі первні, мінерали, металї і каміне, яке тепер надибуємо на землі.

Але чи не вириває тут опять нове питанє? Чи ви не цікаві дізнати ся, в який спосіб наша земля відірвавши ся як огненно-газова маса від сонця стала тим, чим вона є днесь? В який спосіб

потворили ся на ній суші і моря, звідки взяли ся рослини і звірі?

Коли так, то і на се питанє буду старати ся відповісти.

Наколи наша земля відірвала ся від сонця як огненно-газовий обруч, сей обруч розірвавши ся збив ся в огненну кулю. У сій кулі поодинокі частинки газу під впливом свого тягару почали, стараючи ся дістати як найближше свого осередка, крутити ся довкола нього. І в сей спосіб в сій кулі повстав рух довкола своєї осі, то є такий рух, наколи-б ми приміром перебили яболоко через середину дротом і почали се яболоко обертати на сїм дротї. В наслідок сего руху була одна половина кулі-землі завсїгди звернена до сонця, була ним освїтлена, отже на ній був день. Друга, відвернена

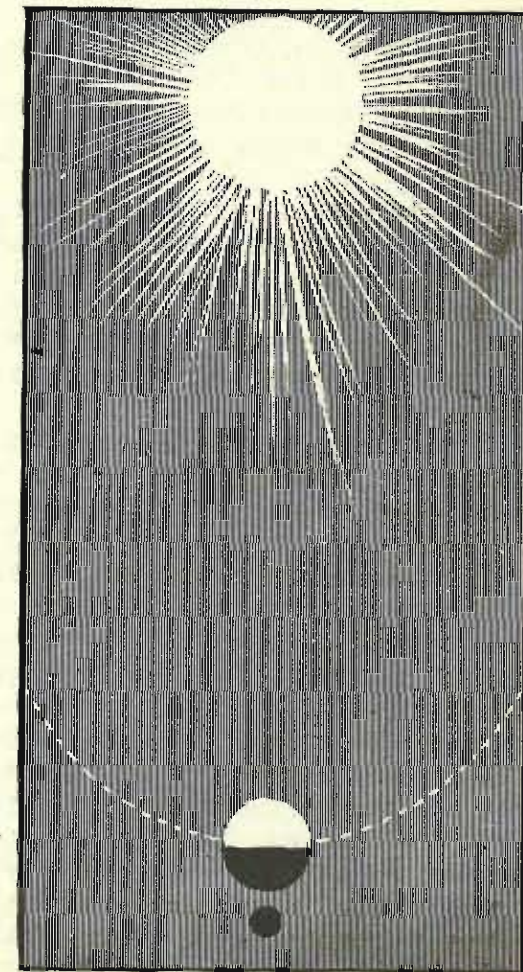

Земля і місяць та їх величина.

від сонця половина землі тонула у темряві і на ній панувала ніч.

Але — як собі пригадуєте — земля повстала з обруча, який відірвавши ся від сонця, виконував такий самий рух, як воно, то є крутив ся довкола нього. Сей рух лишив ся потом, як сей обруч розірвав ся і з нього повстала куля. Ся куля бігла дальше по тій самій дорозї, то є колесом довкола сонця. І ось тому кажемо, що наша земля кружить довкола сонця а наслідком того круженя повстають на ній пори року.

Коли земля відірвала ся від сонця, була вона в станї розжареного до крайних границь газу. В формї газовій були у ній заступлені усі металї, усі скали, усі елементи, які ми днесь на ній находимо. Куля ся, з початку газова кружачи серед пустих розтворів, з часом прохолоджувала ся: з газу вона стала огненно плинною масою. Се прохолоджуване землі відбувало ся в нескінчену довгїм протязї часу. На се треба було мільйонів а мільйонів літ. В дальшій тигу і ся плинна куля остуджувала ся єще більше, і на ній почала творити ся стала шкаралупа, стала поволока; подїбно се діє ся наколи ми розтопимо олів, а потом відставимо його на холодне місце. На сїм плинним олові за хвили-

Ніч і день на землі.

ну повстане тонесенька скірка, яка буде тверднути, аж поки ціле олово не застигне.

Се є в малесенькім розмірі образ стигнення і творення ся сталої поволоки на землі. Земля застигала, поволи, з часом покрила ся ціла плинна куля сталою скорупою під якою жевріла і кипіла дальше первісна плинна маса. Усі моря і ріки, уся вода, яка ниньки находить ся на землі були в наслідок страшного горяча еше в стані пари. Страшні, чорні хмари перевалювали ся густими клубами над пустою землею, засланяючи її від сонця, не допускаючи ні одного луча на землю. І хоть сонце світило, на землі панувала тьма кромішна. Німа і чорна бігла вона довколо сонця по своїй дорозі, неначе образ чорної могили, на якій за час має вирости буйне жите.

Сю першу тверду поволоку на землі творили голі скали. Німі, застигли, без найменчої признаки життя. І се є перша картка історії нашої землі, її мінеральна доба.

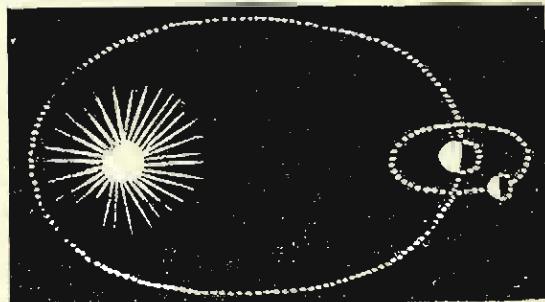
І як глибоко будемо вкопувати ся у глибину землі завсїгди надібаємо певні роди скель, які суть для нас первісні, позаяк ми не знаємо, що є дальше у глибині. Се є граніт, порфір, ігнайс і інші. Сі каміні повстали всі з застигаючої розтопленої маси.

І коли представимо собі нашу землю в сі замерклі, первісні часи, то виринає опять питанє, що діяло ся з тою поставшою, твердою скорупою землі?

Ми знаємо, що та скорупа на землі, застигши, творила сталу поволоку, неначе шкаралупу на яйці, під якою кипіла огненна маса. І чи-ж сей внутрішній підземний огонь міг зістати ся без слїду на сій верхній поволоці? Зовсім ні. Ми днесь знаємо, що коли щось огріємо, то сей предмет стане більший; він розширить ся. Але верхна стала поволока на землі була розмірно досить груба, отже не могла рівномірно огріти ся сим підземним огнем. Коли спідні верстви були сильно розігріті, то верхні все таки лишали ся холодні. І в на-

слідок того нерівного огрітя ся поволока пукала. Повставали прогалини і пропасти, якими сейчас впливала підземна розтоплена маса. Вона зіткнувши ся з воздухом застигала, творячи на гладкій поверхні випуклости. І ось повстали перші гори і долини на землі.

Однак не всі розколини виповняли ся розтопленою камінною масою. З огненно-плинного ядра землі добували ся також і металі, які застигали суміш з камінем. І днесь, коли наймолодше дитя землі, чоловік, хоче добути якийсь метал, мусить іти в гори, розбивати скелі і з їх нутра добувати се, що стало для нього необхідним, се є металі.

Обіг землі довкола сонця по дорозі, по якій крутив ся колєсь відірваний від сонця обруч. Довкола землі знова обігає по тій самій причині місяць.

Старинні майнери говорили образно про металеві дерева, яких коріне є десь глибоко, глибоко, у самім нутрі землі, а яких галузе і галузки розходять ся чим раз дрібнішими і тончими жилками до поверхні землі і кінчають ся своїми верхками у горах. І вони несвідомо відгадали велику правду. Жили металів дійсно мають вигляд дерев, яке чим ближше нутра землі, тим грубше, тим більше у ньому металю.

Чому се так — запитаєте.

Кождий з вас знає, що коли на воду кинути кусник дерева, то воно буде плавати. Чому?... Бо дерево легше від води. Неодин з вас, що робить в зелізних відливарнях бачив знова, що коли на розтоплене зелізо кинути камінь, то

сей камінь по зелізі буде так само плавати, як плаває дерево по воді. А камінь плаває тому по розтопленім желізі, бо він є легший від нього. Усе, що легше, буде у тяжкім плавати.

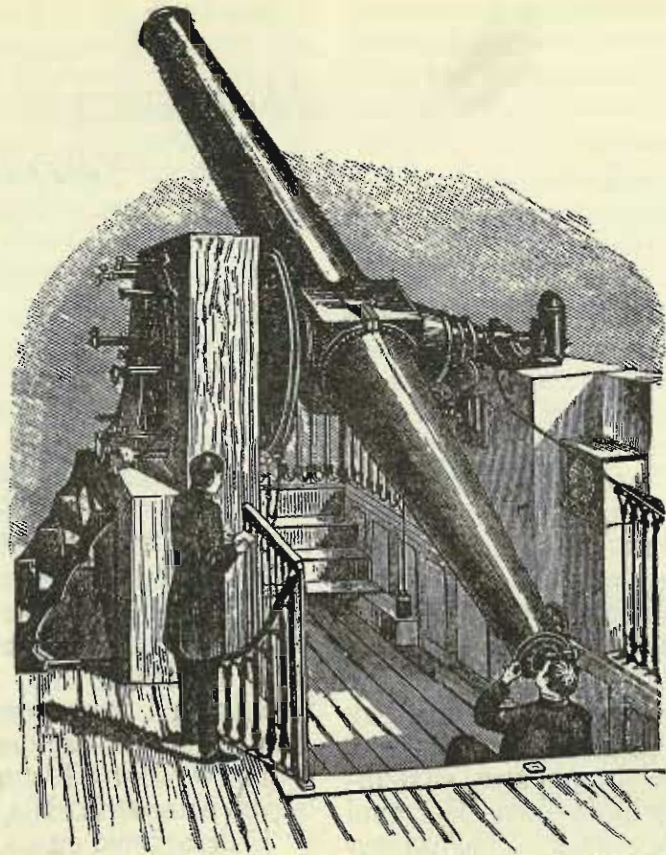
І тому, коли земля застигала і творила ся на ній шкаралупа, то застигли на ній найлегші частини. Металі, як тяжкі лишили ся у споді. І чим глибше у землю будемо вкопувати ся, то тим більше і тим тяжкі металі надібаємо. Але і металі всі не суть однаково тяжкі. Зелізо є легше як мідь, ся легша від срібла, се легше від олова, олово знова легше від золота, золото легше від платини. Коли ми вже до того дійшли, то тепер легко зрозумієте, чому зеліза є найбільше на землі, а чому золота і платини так мало находить ся. Се тому, що зелізо легше як мідь, срібло, золото і воно находить ся близьше під землею, як тамті металі. Однак сим не хочу сказати, що приміром золото, як найтяжше, мусить завсїгди находити ся і в найбільшій глибині. Підземні огні, вибухаючи з під землі, часто густо перемішували тяжкі металі з легшими, і пераз золото находить ся дуже близько під землею.

Попри металі в сих первісних скалах і камінях ми подібуємо рівнож, як витвір тодішних сил природи і дороге каміне. Так в первісних скалах мусимо глядіти за діамантом, смарагдом, сафіром, топазом, рубіном, карнеолем, гіацинтом, аметистом, хризопрасом, берилієм, опальєм і т. д. І коли без металів уся теперішня культура людства булаби немислимою, то знова дороге каміне вдоволяє людську чванливість і жажду блеску — а усе те разом є даром первісних скель і творивом першої доби життя нашої землі.

І коли ми вже пізнали майно первісних скель і нутра землі, підемо опять на верх, на сю першу шкаралупу землі. Як пригадуєте собі ми лишили землю, як вона у мертвій тишині кружить довкола сонця, як уся вода уносить ся еше в воздухах в виді чорних, важких

хмар, крізь які найменчий луч сонця не є в силі передерти ся. Вічна чорна ніч царює над першими горами і долинами. Однак поволи, з часом починає і воздух остуджувати ся, усюди хмари густніють, стають чорніші, тяжкі: — і ось відчиняють ся небесні застави і пораз перший на спрагнену, розпалену землю ллють водопади дощу. Страшне загальне обірване хмар. Неначе з під лотоків, з ревом валять маси води на розпалене каміне, з виском, свистом і гуком в мить перемінують ся в клуби пари, щоб за хвилину впасти новим потопом. Уся, як далека і широка земля перемінює ся в один кипучий океан, в один хаос води і вибухів пари.

А підземний огонь не устає. Він вічно боре ся з гнетучою його земською корсою, що неначе важкі кайдани лягла йому на груди. Але кора не подає ся. Скриплена і прохолоджена спавшою водою, вона обняла своє огненне нутро у зелізні обійми. І починає ся страшна борба елементів. Підземний огонь і гازی зі страшною силою вдаряють об земську шкаралупу, гнуть її, то тут, то там підносять з під плеса води скелі, гори, кусники землі. З гори на них ллють ся маси води і скелі пукають, повстають у них прогалини, підземні печери, проходи. І неначе неумолимий ворог вдирає ся вода у кожду найменчу щілинку, у кожду дірку. Під землею творять ся збірники води насичувані без впаину дощем. Вода глядає виходу, промощує собі каплями дорогу і ось — глядїть: то тут, то там починає добувати ся з під землі. Перші жерела. Весело журчачи поплили з них перші річки, чим раз низше, у долину, до моря. А тут вода опять парує, опять пара збиває ся у хмари, опять хмари падають дощем на землю, опять дощева вода збере ся десь під землею і забє веселим жерелом, що потече у море. І так вічно в колесо. Вічно так буде кружити вода, доки її стане послідна капля на землі.

Дальновид, крізь які глядять астрономи на зьвізди.

Епоха палеозоїчна: намбріум, сілур, девон. Перші рослини і звірі. Вулькани. Коралі. Руйнуюча і будуюча сила води. Каляміти. Риби.

Так, як історія кожного народу починає ся пів ясними, загадочними переказами і сказками, так і наша земля перейшла свій казочний вік, свою праісторію, се є той вік, у яким не було на ній найменшої животины. Сей казочний вік життя нашої землі називаємо періодом азоїчною, або архаїчною, і пізналисьмо її попередно. Доперва тоді, коли верхня скорука землі застигла уже на стільки, що на ній могла удержати ся вода, коли потворили ся на ній океани, жерела і ріки, тоді доперва могли на землі появити ся і живучі ества; бо колиб не було на землі води, то булоб на землі немислиме усяке жите — земля була-б тим, чим днес є наш місяць, то є мертвим, бездушним гробом, накопиченем голих, попуканих скель...

Як повстало жите на землі? І тут стоїмо перед великим питанням, перед питанням, якого розвязки ніколи не діждемо. Перед нами стоять-ме вічно не розвязана загадка, невитолковане чудо Всемогучости: „Бог сотворив”, се одинока відповідь, на се питанє і людський ум, хоч як він сильний і які уже тайни роз'яснив, перед сею тайною стоїть безсильний, неначе маленька дитина. Тайна повстаня жита лишить ся перед людським умом на віки тайною, на віки буде на се питанє одинокою розвязуючою відповідею: Бог сотворив.

Ми знаємо, що кожда живуча істота на землі, чи се є рослина, чи звіря, чи чоловік, складає ся з тих самих частин, які є і в землі і в мінералах. Хемік потрафить кожде живуче ество розложити

на сі частини; він розложить рослину чи чоловіка, на поодинокі складаючі його гази, соли, мінерали — і се є в його силі. Але коли опять збере сі гази, соли і мінерали, і як їх не буде перемішувати, перетворювати, пересмажувати, переварювати і т. д. і т. д., то вони все таки лишать ся тим, чим були попереду, то є

тільки газами, солями і мінералами; з них ніколи не повстане живуче ество, вони все лишать ся тільки купою неорганічних матерій. Воду, воздух, землю, скали ми можемо розложити на їх поодинокі складові частини, і з сих частин можемо зложити опять воду, воздух, скали, мінерали і т. д. Ми се можемо

Порости на дні моря.

зробити, бо тут нема жита. Розложивши рослину, звіря, чоловіка на їх поодинокі складники, ми з них не зложимо уже ніколи жита. Се є тайною Божої Всеможучости.

В попередних уступах ми говорили про землю, як на ній потворили ся моря і ріки. Ми бачили, як на ній розділила ся суша від води. Усі усліва жита були — оджеж найнатуральнішим дальшим наслідком розвитку мусіло появили ся і само жите.

Праісторія землі скінчила ся — тепер починає ся правдива її історія.

І коли тайна повстаня жита на землі на все є перед нами закрита, коли ми її розяснити не можемо, коли на питане: як повстало жите? і найгірший скептик, скрайний невірющий може дати лиш одну-одинокую вдоволяючу відповідь: Бог сотворив — то хотий не знаємо у який спосіб, однак сказати можемо, у якій формі появило ся перше жите на землі.

Хто був з вас над берегом моря, то бачив, як морські філі викидають безвпинно на беріг сотні всіляких рослин, які ні своєю формою, ні своєю барвою зовсім не нагадують рослин живучих на землі. Се суть морські порости (Fucus), які своєю будовою належать до найнижшого рода рослин. Сї чудацькі, дивні рослини, розвинули на морському дні таку красу, таку різнорідність, такий блеск барв, про який земські сотворіня не мають виображеня. І вони зовсім різнородно розвинули ся, зовсім не на подобу земських рослин; вирази „цень”, „листе” суть зовсім невідповідні для тих, тут круглих, там кульоватих, там стяжковато довгих, тут знова неформених, збитих мас. А тепер барви! Ми бачимо тут не лиш звичайну рослину зелень, але усі найтончі відтінки дорогого каміня. Неначе у якімсь зачарованім огороді з казок тисяч і одної ночі! Пурпура, рожевий цвіт, жовта, бронзова, брунатна, чорна, золота, і т. д. краски пишуть ся тут у всіх найтонших відтінках. А яка різнорідність форм!..

Неначе непроходима гущавина тропічних пралісів збиля ся маси рослин на

морським дні, вистелюючи його тисячбарвним килимом. Перо випадає з рук, мова людська не в силі описати усї краси.

І як днесь, так і в отсі відлегли часи ті рослини покривали морські дна. Бо сї морські порости суть найдавніші і найпримітивніші форми жита; вони станвили першу рослинність нашої землі.

А які звірі ми бачимо у той час?

Погляньте через дуже сильно збільшаче шкло на каплю води. Капля під шклом розплила ся у цілий океан, а у нїм бачимо мільони маленьких, прозорних животин. А яке жите, який рух поміж ними! Малесенькі прозорні точки з найбільшою скоростю переганяють ся, ловлять ся, плавають. То тут, то там поміж ними добачуємо більші ества, раз як ріжноцвітні кулі, то знова як подовгасті рурки, що безвпинно стягають і видовжують ся, то знова як дротики скручені спіралью і т. д. І тут устає також людська мова в описі усїх тих форм і барв. А усі ті животини, так зовимі наливочки (infusoria) суть найпримітивніші в світі звіринні і — вони тому мусіли бути першими звірятами на землі. Як днесь кишить від них капля води, так і в праісторічні часи розвою землі первісні моря мусіли від них кишити. А на питане: звідки вони взяли ся, не маємо знова вдоволячої відповіді.

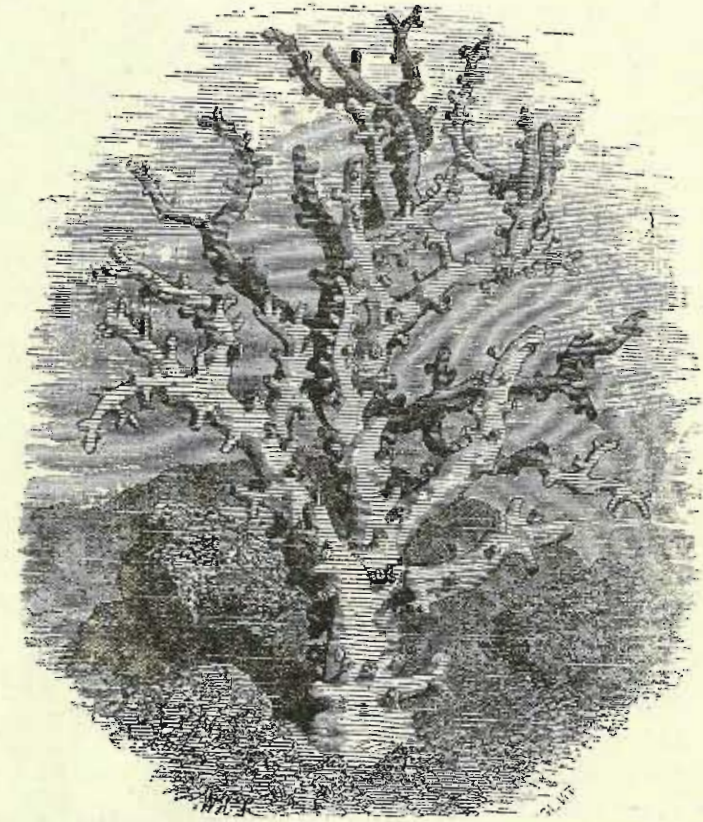
Мікроскопійні животини бачені в каплі води

Природа однак ніколи не спочиває бо спочинок — се смерть. Усе стремить до совершенства, до досконалости. Так і сї перші, дрібненькі животинки не полишили ся у своїм первіснім виді. Під впливом часу, під впливом різних обставин вони поволи удосконалювали ся. Слабші роди, менше пригожі до борби

гинули, а на їх місце повставали, роди сильніші, більше розвинені. І вони також живлять ся морською водою; однак розпущений у ній морський вапняк збирає ся на верху звірятка, там твердне і покриває з часом ціле звірятко твердим панциром. А сї нові роди звіряток розмножують ся в сей спосіб, що з старого звірятка виростають що раз то нові, молоді, і то в сей спосіб, як виростають галузки на дереві. Так повстають на дні

острови. Богато днесь порозпаданих і звітрилих скель і то на місцях, де днесь стала суша по ближнім розсліді показує ся, як коралеві будівлі з минулих, давних епох, коли то майже ціла наша земля була покрита ще водою, первісним океаном.

Який дикий, пустий образ представляла тоді ся наша земля! Наша нога не спочине на м'ягкїм мосї, тільки на твердїм, нерівнім, злімчастім каміню. Кру-

Кораль.

морським цілі розгалужені піі. Се суть коралі, які побіч наливочок належать до найнижшого гатунку звірят. Днесь живуть коралі тільки у горячїм підсоню. Під ту пору однак вони жили по цілій землі. І наливочки і коралі були однокими представителями звіринного світа сеї епохи. Що більше, коралі в будові нашої землі відгравали дуже значну ролю. З бігом часу вони так розмножували ся, що потворили цілі оселі, цілі

гом накопичені у дикі фантастичні маси зломи кристалічного каміня. Ні одної животини, ні одної рослини — лиш глуха, непривітна пустиня. І паде наше око на плесо моря: взнеслий, чудовий але і поражачий вид! У безвпиннім руху, з грюкотом, шумом і ревом летить філя за філею. Перевалюють ся, пожирають одна другу, скаженіють, бризгають сніжною піною аж до хмар. І допадають скель. Гризуть їх, товчуть і бють об них

зі скаженою лютістю. А понад ними горою пересувають ся знова збиті, олов'янні хмари. Одна мить і вони виливаються цілими водопадами на скелі, немов би там, у горі відчинено лотоки другому, небесному океанови.

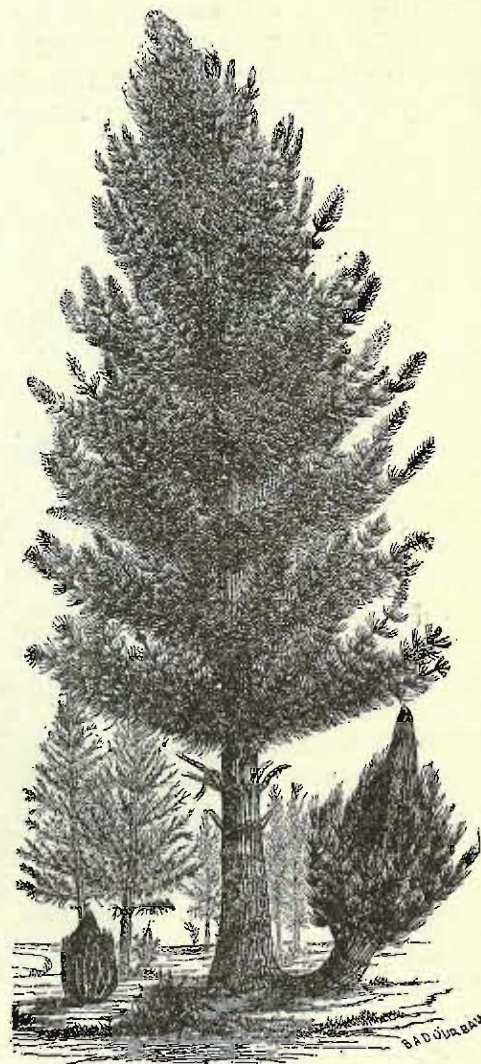
І чи при такій шаленій борбі елементів земська кора могла лишити ся ненарушима? І як вода удержує усе жите на землі, так само ся вода нищить усе безжиттєве. Найтвердші скелі під напором води розпадали ся, крушили ся, цілі береги землі валили ся у чорні філі спінених океанів. І з порозбиваних скель, кочених і перекиданих силою води творив ся щораз то дрібніший пісок, який в кінці, як намул опадав на дно моря. І тут опять сей пісок, намул вязав вапняк до куши і так знова повставали нові скелі: пісківці і вапняки.

І коли се діяло ся на поверхні землі, то і в її нутрі не було також спокою. Підземні огні не гасли. Наслідком горяча, розтоплена маса розширювала ся і безвпинно стреміла, щоби видістатися на верх. І чи ж вона не мусіла тиснути на гнетучу її сталу поволоку? І ось сї підземні сили, то тут, то там проривали сю поволоку, щоби вибухнути огнем і розтопленою масою на зверх. Так повстали перші вулкани на землі.

В наслідок безвпинних дощів, дощів таких сильних і обильних, про які ми днесь не маємо понятя, мусіли на деяких, більше плоских місцях землі повторити ся багна і мочари. Дно тих мочарів з часом, так як і дно моря, покрито ся намулом. Сї мочари чим раз більше розширювали ся і в сей спосіб приготувлювали ґрунт для будучих рослин. Бо як і днесь на землі так і в тодішні часи мусіло існувати право: де суть усліва життя, там мусить повстати і жите.

І ось поволі, з часом плоскі береги багна почали покривати ся тростиною. Земля однак в сї часи мала далеко більше тепла як днесь, то і не диво, що сї перші тростини доходили до великанських розмірів. Мохн, які днесь повзнуть ледви по землі росли як перші ви-

сочезні дерева. Пні дерев, на 20 стіп високости, а і відповідно грубі творили перші непроходимі ліси. На понизшім образку маєте поданий вигляд відновленого такого дерева, званого каляміт. Днесь з них нема і сліду.

Образ відновленого каляміта.

Але також і вода в морях та ставах не лишила ся без життя. Повстали щораз то нові животини. Старі, первісні гинули, на їх місце повставали нові, більше зложені, штучні, щоб за тисячі літ зробити місце еше совершеннішим. А гинучи, вони падали на дно моря і тут, у намулі, серед вапняку оставали, ка-

меніли і у каменю лишили ся до наших днів, як сьвідки тодішних часів.

А також і перші риби бачимо з часом у сих морях. Їх число мусіло бути

Вид вапняка зі скаменілими первісними мушлями і животинами.

великанське; однак ні одна з них еше не дійшла до того степеня розвою,

який днесь бачимо у наших рыб — ні один з сих родів не має еше остий.

Безвпинна переміна поміж повстанем і загибелю не уставала ні на хвилину; лютувала безвпинна борба поміж житєм і смертю. Руйнуюча сила води розбивала безвпину скелі, зносила їх з гір у долину, крушила на пісок, на намул, греблячи у нїм старі животини і ества. А на їх сьвіжїм гробі повставали нові. Хуртовини і бурі вивертали з корінем каляміти і ростини, філі рік і потоків зносили їх у море. І тут на дні складали ся верстви на верстви, пні дерев, мул, глина, пісок, мушлі, і творити опять нові условини для нового життя. І кілька тисячів літ могла ся борба елементів тревати?.. Тисячі літ — се одна коротенька хвилина — у якій однак гинули сотки поколінь а повставали на їх місце другі сотки, до сих пор небувалих, незаних, приноровлених до новіших обставин життя.

Дальший тяг епохи полізоїчної: період камянного вугля.

І так як моряк по довгомїсячній морськїй подорожі побачить нараз з вершка маяку зелений рубець суші та з грудей його вириває ся радісний оклик: земля! земля! так і ми, поважні читачі, по довгїй мандрівцї по спінених і клеючучих філях праокеану можемо наконець радісно закликати: земля! земля!

Ви давно уже пізнали руйнуючу силу води. Безвпинно, розшалілими горами-хвилями біла вода об скелі, шарпала і розривала їх, відорвані кусні точила, кидала об себе, розбивала їх на дрібний шутер, пісок, а наконець і намул, який складала на дні океанів, осаджувала по берегах рік, в низинах і т. д. Також спадаючий дощ відривав кушеники скель і сполікував їх у низ. І так в часом мусів витворити ся у низинах достаточний матеріял, повстали цілі протори плоских і мочароватих ґрунтів пригожих для рослин. І зовсім не дивно, що на сих землях, при цілковито

рівномірній а горячїй температурі — горячїйшїй може, як днесь у горячїм підсоню — розвинула ся з часом буйна ростинність, якої наша земля у пізнішїх часах уже ніколи не бачила.

У тих лісах ви бачили великі пні калямітів. Дальше, з бігом століть розвинули ся сотки родів нинїшних карловатих папоротей у великанськї пні дерев. Як нинїшні викопки показують, вони розвинули ся в тодішні часи до яких 500 різнородних родів і ґатунків.

Поміж сими великанськими пнями пралїсїв плутають ся у непроходиму гушавину усякі пнучі ростини. Так зовимі ануларії, яких дивна будова днесь не має в цілім ростиннім сьвіті нічо рівного, покривали води ставів і рік. Ростини сї стояли у воді, тонесенькі ґалузки звисали у діл, а мистецькї звїздочки листя, неіаче розетки плавали по плесї води. І ся дивна ростина мала десятки всїляких підродів. Але правда, —

майже забув я звернути вам увагу на одно дивне дерево, яке у сі часи голов-но переважало у лісах. Є се так звана „sigillaria”. Поміж всіми теперішними деревами не находимо ні одного, хочби трохи схожого до нього. На великансько-височезних воздушних корінях стріляв у небо стрункий, до 100 стіп високий пенъ в середині зовсім виповнений сердечком, як непричком наш нинішній базник. Кора дерева була покрита довгими, йдучими з гори у діл листвами і надавала йому вигляд йонської колони. Від місця до місця, рівномірно, находили ся у пни заглибленя, правдоподібно місця, де були листки. І як дивні були коріне і пенъ, так дивно виглядала і корона дерева. Галузе росло рівно лиш на два боки, неначе семираменний свічник у святині Соломона, який однак на кождім рамени місто лямпи був украшений густою китцею листя. Інші дерева не мали зовсім листя і виглядали неначе повстромлювані в землю великанські мітли з прутя. Але у тодішних лісах не росли тіль-

ки самі якісь дивні дерева. У них стрічаємо уже і прародичів нашої теперішної сосни, дерева 50—60 стіп високі. Ба навіть стрічаємо уже і пальми, які пізнійше — як будете бачити — запанують вселадно на цілій землі. Що рівнини і мочари були покриті мохом, травою і тростиною, се розуміє ся само собою.

Як дивно мусіли виглядати тодішні ліси в порівнаню з нашими! Маєстатично, велично, а однак сумно і самотно. Одна нескінчена маса форм дерев і більш нічого. А цвіти з усіми їх красками, а голосні співви пташин, а жите звірів?... З усього того у тім лісі немає нічого!

І ще одним ріжнили ся тодішні ліси від теперішних. Днесь кожда околиця, кождий край, кожде підсоне має свої питомі, особенні дерева. На півночі ростуть шпилькові дерева, на полудни пальми. А тоді і тої ріжнородности не бачимо бо цілу землю покривають одні і ті самі пні, усюди один і той сам вид нескінченого суму і самотности.

Руйнуюча сила води і елементів.

Але не вжеж, сі ліси були такі са-мотні? — питаєте. О, зовсім ні. У ті часи появили ся перші комахи і хрущі, які, подібно як і рослини доходили великанських розмірів. І так приміром у покладах кам'яного угля в Сомпегту найдено рештки комахи, яка є півтора стопи довга а три стопи мірили її розпростерті крила! Такі то були тодішні комахи і хрущі! Але також і усякого рода сверщики давали тоді уже свої концерти; по сухій землі бігали мурашки, будуючи свої палати; павуки снували поміж деревами свої сітн, ловлячи необачні комахи, а по землі повзли скорпіони з затроєними жалами. В широких мочарах і над берегами рік повзли усякі ящірки і гади. Отже жита не бракло у сих пралісах, однак в порівнаню з житєм у наших теперішних лісах, ми все таки мусимо назвати тодішні ліси мертвими, сумними, самотними.

І ось ми у такому лісі. Страшна духота і парнота панує у пересиченім парною воздуху. Як не подує вітер, усе живе в отушню повзне і криє ся у тінъ дерев. Нічо не ворухне ся, не рушить ся. Гробова мовчанка важко лягла на землю, а криваво-червоне сонце освічує тишину смерти. Аж ось, далеко, на виднокрузі, підносить ся маленька хмарка. Легенько повзне по небі. Тихі шепти і розговори починають ся поміж стрівоженими пнями дерев. Легенький вітрець заколисає лісом. І нараз, — одна мить — хмарка виростає у якусь великанську чорну потвору. Вихор гудить, свище, виє. Грізний орган спадає на землю; дощ ллє ся не потоками, але цілими водопадами Ніагари. Яркі лискавки освітлюють час від часу маєстатичний, грізний образ. Тріск, ревіт, грохіт — неначе світ валить ся... Де перед хвилиною пишав ся у цілій величч ста-

Ліс з епохи кам'яного угля. По лівім боці видно дерево „sigillaria”. У воді плаває первісна ящірка.

рий праліс, — одна руїна, виверти, пні дерев повивертані горі корінням, поломані, потріскані...

Але се знищенє і ся руїна життя тодішних лісів мала показати ся благословенством для грядучих, нових поколінь, неосціненним даром для нового життя...

Вернім еще раз у наш праліс. Буря з легкостю повивертала, поломила і покрушила виповнені тільки сердечком або і зовсім в нутрі порожні пні дерев. Цілими великанськими валами сї пні валили ся у багна і мочари, або поривали їх візбрані потоки і котили у море, де вони падали на дно, у мул. На гниючих і розкладаючих ся пнях виростали нові пні, нові дерева. Нове корінє нових дерев впихало старі пні у глиб багна, потоки наносили на них новий мул, покривали їх, загребували. Деякі береги морські поступенно западали ся зі своїми лісами у нутро моря і покривали ся рівнож мулом. І ось з тих затоплених, покритих намудом дерев і рости повставав з їх розкладом торф, потім брунатний камяний вуголь, який ще пізніше став чорним вуглем і антрацитом.

Поміж сї розкладаючі ся рослини і дерева падали випадково тодішні комахи і животины — і ось їх відтиски, як також і відтиски тодішних пнів дерев, галузя і листя ми днесь находимо дуже часто у камянім вуглю.

Що нинішній наш камяний вуголь повстав власне тільки з тих затоплених і повалених пралісів, днесь не улягає ніякому сумнівови, хотяй все таки не можна еще розяснити, які хемічні процеси та які природні обставини були потрібні, щоб з дерев витворив ся вуголь. Коли глянемо на кусник нинішнього камяного вугля, то не побачимо у нїм нічо схожого з будовою пня дерева. Але як що на сей самий кусник вугля подивимо ся крізь дуже сильно побільшаючі шкла, то сейчас пізнаємо і побачимо у нїм ті самі слої, ту саму будову, яку вказують пні дерев. За сим, що камяний вуголь повстав з дерев говорить є-

ще і ся обставина, що часто у покладах вугля находимо цілі величезні зуглені пні дерев. Приміром в англ. копальнях в Ньюкестел найдено 30 стоячих прямовісно пнів о перекрою двох до шість стіп, яких нутро було виповнене пісківцем, а яких кора була найчистішим камяним вуглем. Се вказує на обставину, що сї дерева росли колись на сїм самім місци, земля під ними запала ся, її проглотило море і з ростучих дерев з часом повстав вуголь.

Але — запитаєте — чи не дасть ся обяснити — як довгого часу було потрібно аби потворили ся нинішні поклади вугля? На жаль, докладно днесь се го означити не можна, мимо того, що роблено на тїм полі численні досліди.

І так прим. Дехен уладив слїдуючий дослід: — поклад землі незвичайно богатої в рештки рости а грубий на пять стіп потребує цілих 100 літ, щоб під впливом тягару стиснув ся на поклад камяного вугля. При сїм однак грубість покладу зменчила ся 27 разів, то значить, що грубість веретви вугля виносила уже тільки 1½ цаля. Числячи в сей спосіб, виходить, що, аби витворив ся поклад вугля грубий на 3 стопа потрібно би було цілих 11.000 літ! При сїй нагоді однак побіжно значу, що такої грубости поклад вугля міг витворити ся при сприяючих обставинах також і в значно коротшій часі.

Зі взгляду на се, що найважнішим обявом того періоду в розвою землі було творене камяного вугля, ми його і називаємо углевою періодою. Вона в розвою і уложеню землі не має великої ваги, не викликала ніякої зміни в укладі континентів, не зазначила ся нічим незвичайним, але мимо того зі взгляду на теперішню цивілізацію має для чоловіка первостепенне значіне.

Наш вік ХХ-ий, се вік промислу. Желізо і камяний вуголь суть власне головними і одинокими пружинами, які сей промисл, які усе нашу теперішню цивілізацію видвигнули і удержують. Без них ціла наша цивілізація булаб впрост немислимою. Желізо получене з камя-

ним вуглем перевозить нас через океани і континенти, желізо і вуголь перемінюють наші чорні ночі у ясний день; желізо і вуголь заступають в тисячних а тисячних випадках наші руки; желізо і камяний вуголь, се сей пламенний меч, яким слабкий чоловік покоровив цілу землю своїй воли...

Міліони літ камяної епохи минули ся. Тисячні генерації лісів повалені і поторощені потонули у багнах і морях — але природа не спочивала: безвинно ішла в перед. Руйнуючі і будуєчі сили води тут розривали і розпилювали скелі, щоб знова там складати їх як матеріял для нових формацій, для нового життя.

Одначе, здає ся, якби земля наша надто висилала ся в попередній епосі. Даром будемо вже шукати за сими пишними і буйними пралісами, з яких нинька маємо камяний вуголь: пусто і сумно оцять виглядає наша земля. Величезне число попередних родів дерев спало до 20 — сотні-ж гатунків загинуло на віки.

І ми бачимо, що стоїмо на порозі нової епохи, — старинна історія життя нашої землі лежить по заду — а тепер починають ся вже новіші віки.

Сьвіт ростиный, який в вугляній епосі сьвяткував найбільший свій розцвіт чим раз більше занепадає. По мочарах і багнах ростуть вправді еще попередні каляміти, але се вже лиш карлики-діти своїх великанів батьків. З колипніх папоротий, які в 500 родів ставили головний контингент попередних лісів і то в формі велитеньських дерев лишило ся всего пару родів, які вродили ся в низенькі корчички, що скупо покривають мочароваті низини. Поодинокі сосни і пальми вносять деяку ріжнородність в сумну і голу пустку скель. Нових родів рости ми не стрічаємо ніяких.

За се зі сьвіта звіринного ми стрічаємо нові роди. Передовсім вдаряє наші очи одна дивна звірюка: щось півнашої жаби а пів ящірки. Учені назвали сего звіря лябірінгодон, а то по тій причині, що зуби сеї тварюки (вигля-

дають неначе стїжки 3 до 4 цалів довгі) незвичайно пгучно розміщені суть у цілій пащеці. А і величина сеї потворної жаби є також незвичайна. Голову вона має неначе крокодиль на 3 стопа довгу а 1½ стопа широку. Решта звіря виглядає як жаба і є довжини на 9 до 12 стіп. І ся потвора є квакаючою жабою.

Що за концерт мусів бути, коли такі великани-жаби розпочали свій концерт під втур грохоту громів, реву вітру і шуму моря!

Поволи повзла ся звірюка у тіни дерев понад мочароваті береги рік і за нею лишали ся у намуді витиснені глибокі слїди. І сї слїди відтиски з часом твердли на сонци і ось ми їх днесь находимо, як скаменїлости. Такі відтиснені, скаменїлі слїди лябірінтодонта найдено приміром в 1833 році в Німеччині в глибині 5 метрів під теперішню поверхнею.

Однак лябірінтодон не жив самітно. Його гідним товаришем був бельодон, ящірка до 24 стіп довга. Голова її — дивлячи ся на ню з гори — виглядала як голова крокодила; коли однак подивити ся на ню з переду то ся голова має велику схожість з головою коня.

Не турбуючи ся тими великанами весело плаває по воді малесенька (бо лиш 1 стопу довга) саламандра.

З бігом століть появляють ся дальші нові потвори, однак всі вони належать до роду ящірок і з початку живуть у воді. Се суть так звані іхтіозаври, дивні потвори, щось посередного поміж рибами і ящірками. Голова у них сидить безпосередно на туловищи, і кінчить ся неначе довезним дзюбом. Паща є заосмотрена численними зубами. Очи, осаджені в рогових обручках позволяють потворі бачити і глибоко під водою. Разом з ньюю живуть морські смоки або нотозаври, 30 до 45 стіп довгі потвори, у яких на грубім кадовбі сторчить довжезна лебедяча шия; також і ся потвора є узброєна остриями і сильними зубами з яких два вистають неначе кли по боках.

По суші велитенськими кроками ходить кольосальний отозум, який звичайно ходить лиш на двох задніх ногах, а передніх, малесеньких ніжок уживає лиш принагідно.

Коли звернемо наші очи на жите в морю, то нас здивує майже цілковите вимерте коралів. Чи мутна, каламутна вода, спливаюча з гір і несуча зі собою повно намулу була для їх життя непригожа? — Тільки троха терпеливості!... Ми з коралами пізнійше опять стрінемо ся.

Однак хибуючі коралі заступають у морі нові роди: чудові морські лїлїї. Довгими пнями вони держать ся морського дна, а на поверхні води плаває їх другий кінець як цятраменна звїзда, о тисячних, чудових барвах, неначе цвїтка замикаюча і втвираюча свої листки. Дно моря було покрите тисячними мушлями і поростами. Усі риби, що живуть у морі не мають еше остий, а деякі з них мають дивні зуби у щоках.

Тільки живучого було у морі. Крім сего у море, неначе у один великанський гробівець тонули рід за родом, звірі і рослини, падали на дно, у мул, щоб присипані новими верствами піску намулу лишити ся як закаменїлі сьвідки колишніх епох аж до нинїшних днів.

Щедра натура не могла нам дати в тій епоці уже більше камянного вугля, зложила другі цінні дари, а іменно мідь і камянну сіль. І так як без води, так само і без соли жите на землі було немислиме. Одна 250 частє тягару людського тіла є власне солею. Сіль хоронить м'ясо і поживу від зіпсуття, без соли не смакувала-б нам ніяка страва.

Але звідки взяла ся камянна сіль?

Від самого початку існування нашої землі мусїла була бути сіль розпущена у морській воді. Днесь приміром на 100 фунтів сеї води припадає 21½ фунтів чистої соли. І чи не являє ся слухною гіпотеза, що власне ся сіль розпущена в воді хоронить її від зіпсуття? Днесь понад морськими берегами добувають з морської води багато

соли. Морську воду напускають штучними каналами у плиткі широкі збірники і тут вода під впливом сонця випаровує а сіль в виді дрібнесеньких кришталіків осїдає.

Так, як днесь люди роблять штучно, так в тодішні часи робило ся се природою, наколи були до сего догідні обставини. А що ми днесь находимо під землею великанські поклади соли, то вказує на сю обставину, що таке природне випаровуване мусїло відбувати ся протягом довгих а довгих віків. Що камянна сіль повстала з випарованої морської води, се видко з того, що в нинїшних копальнях кам. соли находимо тисячні мушлі і животини, які могли жити тільки в морі, та що в землі разом з солею находимо завсїгди і гіпс, який також є розпущений у морській воді.

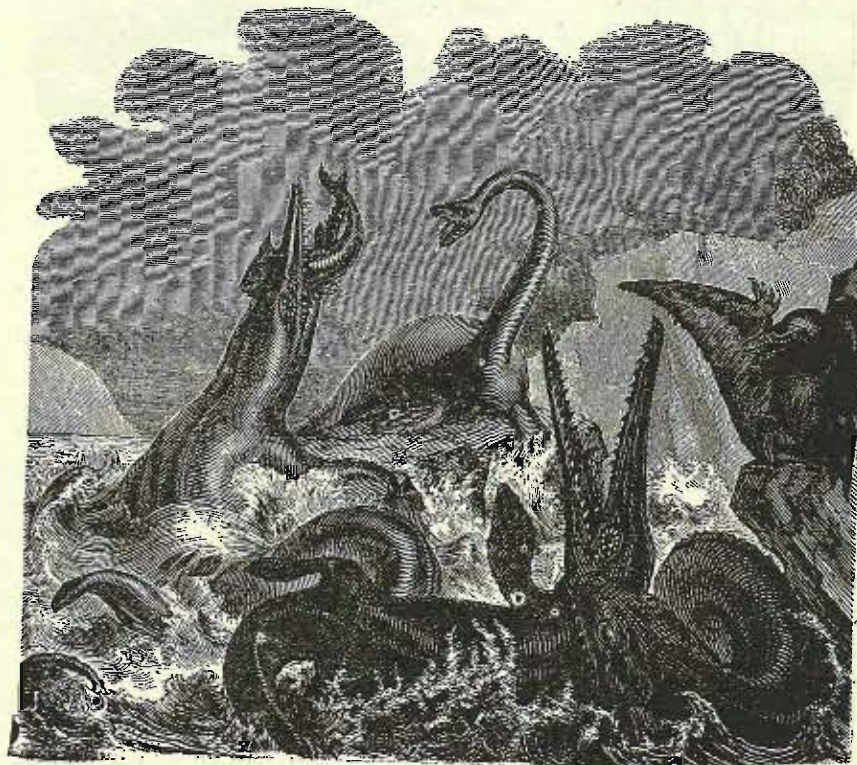
Але і підземні огні та гази також не замовкли. Вони безвпинно розривали земську скоруцу, виливали ся лавою наверх, підносили в однім місци гори і цілі краї над плесо моря, щоб знова в другому місци існуючі вже країни затопити у філях. І тому ми днесь можемо легко витолкувати сю дивну загадку а іменно, яким чудом се діє ся, що ми часто у горах, пару тисяч стїп високо стрічаємо скаменїлі такі звірі і мушлі які могли жити тільки у морі. Видко отже, що нинїшні гори колись мусїли бути дном морським, яке підземні огні викинули у гору, щоб за се в другому може місци, иньшу якусь країну затопити у холодній безодни.

Ще одна увага. Тут говорить ся безвпинно про всілякі періоди і епохи, про дари сеї або тої епохи, про се, що в тій епосі жили такі а такі звірі і рослини, що в другій періоді вони вигинули а на їх місце настали нові і т. д. Се не треба так розуміти що приміром в розвою нашої землі були якісь остро відяті від себе періоди, з різко зазначеними границями. Натура границь не знає і все відбуває ся повільно, поступенно, зовсім незначно і зміна слїдна доперва по яких десятках і тисячах столїть. Поділ на епохи зробили лиш лю-

ди, щоб могли лекше орієнтувати ся, а сей поділ зробили люди після того, які рослини і животини головно переважували у даному протязі часу. В житю нашої землі однак, так як і в житю народів і людей кожде явище мусїло бути

викликане якимись причинами, а увесь розвій життя відбував ся зовсім незначно, поволи, поступенно, незамітно, так як і днесь він відбуває ся, хоч ми його і не добачуємо. —

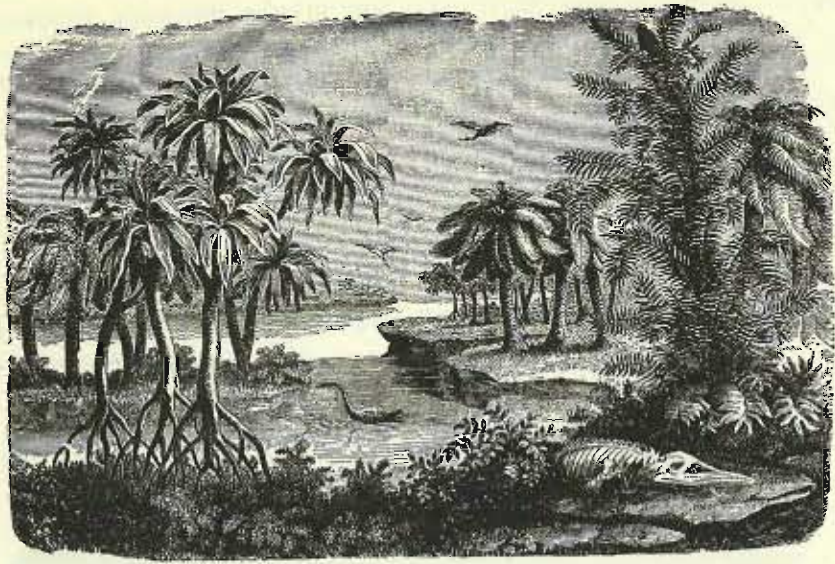
Епоха мезоїчна, період юра. Жите у морі. Морські потвори. Перші птиці.
Перший ссавець. Відродженє коралів.

Жите морських звірюк в епосі юра. На переді містіозавр в боротьбі з великанським „людсьідс“; по заду плезіозавр; на лїво іхтіозавр з рибою у пащеці; на право, на скалі птеродактиль.

І як уже в попередньому уступі зазначено, звірі живучі в попередних епохах, се неначе предтечі будучих, нових поколінь. Поодинокі, великанські попередні звірі, се були прародичі сих великанів, які в отсю епоху приходять до виключного панованя над землею. Найживійше однак звіринне жите розвиває ся у морі: море сьвяткує свою золоту епоху, так, як в епоху камян-

ного вугля сьвяткувала земля свій найбільший розцвїт. І ось плаває по воді великанський іхтіозавр, пів риби пів потвори, неподібний до ніякої живучої днесь животини. Голова його подібна до голови нашого дельфіна, зуби у ній крокодилячі, хребтові кости схожі до хребтових дзвонів риб а його ногами плавають еше днесь кити по водах підбігунових наших океанів.

Краєвид з епохи юра. В правім кутку, у намулі, в тіни цикадей кістак іхтіозавра. На середині, по воді плаває плезіозавр, а у воді літають птеродактилі. На ліво ростуть пандани.

Не всі роди сей морської потвори суть однаково великі: їх величина доходить від 2 до 30 стіп довжини. Отвори носові на голові потвори лежать близенько очий, так як у птахів і ними то прискає вона воду височезними лусками у гору. Страшне, великанське око є кругом оточене приочними кістками і служить для звірюки разом як телескоп і мікроскоп; ним бачить потвора свою добучу і в найдальшій віддалі і в найблизпім своїм оточенню. Щока складає ся з кількох костий зложених неначе сталеві плити при ресорах у возів і становить страшне зачісне оружје. Смок сей на суші не годен рухати ся і тільки плаває у воді. Подібною до ньої потворою був плезіозавр, звірюка зовсім схожа до попередної, доходяча до 40 стіп довжини.

Число живучих сих звірів у мори мусіло бути великанське. Найдені респтки і кости сих звірів у Німеччині, Англії і Франції виказують що на один квадратний сяжень землі мусіла припадати одна потвора. І представмо собі тепер наші кити і дельфіни у таким числі в наших морях! Вода мусіла б ки-

шіти від них а рух кораблів був би зовсім немислимий!

А сі два смоки не були зовсім одинакими представителями звіряного світа у мори. Їх гідним товаришем був телеозавр, уже в цілім того слова значіно правдивий смок. О гнучкій, вужоватій будові тіла мав він голову крокодила; ціла шкіра була покрита мистецькими, дахівковатими лусками; чотири ноги на тілі мали велику схожість з негами ящірки. І яка животина тодішнього моря могла устояти ся проти сього опанциреного великана? Ми з живучих в тодішні часи животин не знаємо ні одної, щоб могла гідно змірити ся силою з сим вужем-смоком.

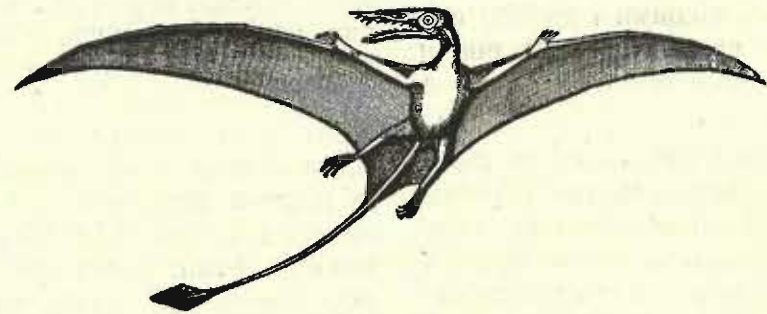
Пізнавши сих великанів моря, не треба зовсім думати, що різнородність форм є вже вичерпана. Зовсім ні! Ми бачимо ще иньші численні потвори, стоячі по середині між ящірками а рибами, як доходячий до 20 стіп довжини містіозавр і тисячні другі. І ся потвора живе у великанських масах у мори. Але що значить число при слабосилости і безборонности проти кровожадних сильніших потвор? І дійсно,

колиб не се, то сі звірі певно лишилиб ся до нинішних днів панами моря.

При сім великанським розвою звіряного житя у мори насуває ся зовсім природно питање: а як виглядало тоді житє на суші? По найбільшій часті скалисті береги моря були пусті; морські филі гризли і ломили береги, засипали їх піском і шутром так, що не могла розвинути ся там ніяка рослинність. За се бачимо у нутрі суші, далеко від берегів моря, буйні, розкішні ліси. Вони складають ся з цикадей і чудових сосен вельми схожих до аравкарій, ростучих нині у лісах в Чілі. Каляміти зовсім уже вигинули а на їх мі-

найнижшого роду торбунів; живлять ся травною і їх найбільша величина важить ся поміж величиною нашого крета і їжака. Суть вони зовсім безборонні і тому становлять певну добучу великанських, кровожадних земноводників.

Чи ми в казці бачимо? Що за дивна потвора бує там у воздухах? Чи се птах чи лилик? Ніодно з них. Се крилата ящірка, птеродактиль. Усе, що ми пгивикли у казці чути про крилаті чудовища, се бачимо злучене у птеродактилю. Голову і карк він позичив від птиці, ноги від лилика, кадовб від звичайних ссавців, хвіст від риби, а страшну, узброзну зубами пащеку від ящір-

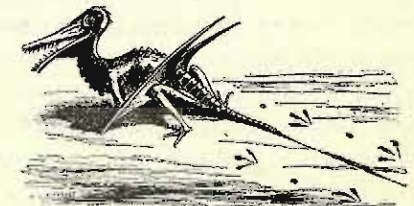
Літаюча ящірка: птеродактьль.

єце прийшли деревисті папороти, мохи і гриби.

По лісах живе тисячі насікомих — яких 140 родів. Комахи властиво доперва тепер починають своє житє, бо се, що ми бачили в камянім періоді треба уважати лише як дуже незначний початок. Головний контінгент тут становлять хрущі яких число родів в трое перевищає число родів других насікомців. Але у горячому сонці не брєнить єще ніодна муха, ніодин пестрий мотиль не сїдає єще на цвїтах.

В скальних печерах живе щур торбун, перше ссуче звіря на землі. Торбуни становлять найнишу клясу ссавців, які днесь суть ограничені виключно на Австралію (як кангур і подібні). В ради-годи за сим першим ссавцем розвиває ся множество других земних ссавців. Всі вони однак належать до

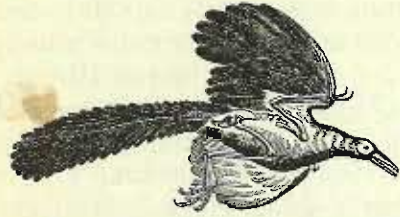
ки. Уся людська фантазія уступає тут перед дивним вибриком иатури. А сі потвори літають у воздухах, сїдають на верхках дерев, лазять по скелях, повзнуть по землі і плавають по воді. Нічо не є перед ними безпечно, нігде перед ними сховати ся, бо вони чи у воздухах, чи на землі, чи у воді найдуть свою добучу.

Друга відміна птеродактиля, т. зв. рамфоринх

Ще і друга потвора літає у воздухах. Се є вже перший птах на землі,

археоптерікс. І у нього бачимо також дивну мішанину птаці і ящірки, як се видно наглядно на образці.

Перша птаця на землі: археоптерікс.

Але і уся ся різнородність і буйність життя поволи загибає, потапає, намул покриває групи, маси на маси громадають ся, збивають ся і творять з часом за тисячі літ місцями і до 600 стіп грубу верству скель — скель епохи, яку названо в розвою нашої землі епохою юра.

На трупах старих животин, на цминтариці старого життя поветає і розвиває ся однак безвинно дальше житє, у що раз доскональших однак формах. По довгій неприсутности ми стрічаємо у морі опять коралі, які на плитку під плесом води лежачих скелях епохи юра знова починають громадно жити. Починаючи поодинокими, дрібними кольоніями коралі множать ся і розростають ся чим раз численнійше. Звірятка живучі на низших пнях вимирають, але їх

Крейдана формація. Перші листясті дерева. Вигиненє заврів. Праця малесеньких, мікроскопійних мякухів.

Коли буря з громами, блискавками і потоками дощу перешалде чоловік з облегченєм віддыхає а ураз із ним і ціла природа. Лишень на виднокрузі, десь далеко видно в ряди годи сьвіт далеких блискавок, неначе знак скінченої страшної борби елементів.

І так представляє ся йдуча епоха, до минувшої щойно епохи юра; позістаючи у дикій безнастанній боротьбі з усім живучим усякі великанські заври

вапньові пні лишають ся, прогалини між ними заповняють ся. Усе можливе, що лиш находило ся у морі, замотувало ся поміж сі пні, коралі однак усе переростали, тисячі а тисячі літ безвинно працювали, глумлячи з шаліючих филь і бовванів моря. І з часом з дрібнессеньких сих животин повстали величезні скелі, скелі, які лишили ся пам'ятниками минувшини аж до нинішних днів.

Ся епоха не лишила для людського роду нічого пожиточного. В порівнаню з дарами попередних епох вона є зовсім безплідна. За се з сеї епохи, як з ніякої другої ми маємо тисячі скаменіlostий, тисячі дивних, загадочних звірів, які у каменю перетревали аж до нинішних часів; і головно сим скаменіlostям треба завдячити, що зацікавлений ними чоловік кинув ся їх розсліджувати, почав їх студіювати і поволи в сеї спосіб навчив ся історії своєї землі, навчив ся пізнати житє бутє у ті замерхлі часи, коли то ще нога ніякої людини не доптала землі. І так, хоч ся епоха не дала чоловікови ніяких практичних дарів, то вона головно стала товчком, що заставив того чоловіка до пізнаня своєїго власного житла. І хоч ся епоха не записала ся ніякою матеріальною, то за се вона записала ся не менчою, бо духовою користю в житю чоловіка.

мусіли вигинути а їх кістяки, як великанські букви говорять до нас з кам'яної карти історії землі. Однак по них полишили ся наслідники, які вправді що до величини зовсім їм не уступали, але яких ремеслом не була уже більше безпощадна борба з усім живучим.

Над морськими берегами, понад вогкими долинами лежить важко гарячий, пересичений водною парою воздух. Густи клуби мраки неначе серпанком спо-

вили і землю і море. І у сій атмосфері шульсує буйне житє. Плитке дно моря поростають буйні порости. По мочарах і вогких луках повзнуть слимаки, дуже схожі вже до нинішних наших. Побіч них живуть тисячні мушлі.

А на землі панує мир. Гаряче підсонє і надмірна вогкість і пара піддержують зріст ростиности. Папороти ростуть буйно і тут то там доростають величини дерев. Цикадеї простирають своє штивне гилє а могутні пальми, на височезних, струнких пнях гордо підносять свої чудові корони. Сосни і смереки збивають ся у величезні темні ліси. А поміж сими родами дерев, які — як бачимо росли уже і у попередних епохах — подибуємо перші сліди наших дерев листястих. Вправді не можемо тут еще говорити ні про наші дуби, ні буки; тодішні листясті дерева се маленькі корчики, які вельми нагадують корчі перцю і наші лаврові дерева.

Якого рода могли бути звірі, що жили у сих тихих, розкішних лісах? Чи великанські заврії вже цілковито вимерли? Навпаки.

Ось там йде величезна ящірка-потвора довжини 60 стіп. Се і'ванодон. Зуби у його щопі суть заосмотрені неначе пилками і ними то потвора легенько відтинає цілі гилєки з дерев. Але через таке безнастанне гриженє вони з'уживають ся так що по якімсь часі корона зуба стає зовсім гладка. І тоді то виростає потворі новий зуб, який вишхає зі щоки старий, з'ужитий.

Ровесником і'ванодора є гилєозавр, або лісова ящірка, доходяча до 25 стіп довжини і яка з першим часто починає сварку і бійку. Вона є узброєна одним рогом. Обі сї потвори живлять ся лиш ростинами. І певно найсильнійші пні дерев мусіли дрожати від коріня, коли така перна або друга потвора спивала ся на нього своїми передними лапами, аби дістати листє або овочі!

Ви пригадуєте собі, що в попередній епосі стріли ми першого птаха. В сій епосі бачимо нову, болотну птацю, значної величини, однак після віднайдення

решток зовсім не подібну до ніяких своїх тепер живучих свояків. Бродячи в болоті, понад береги рік і озер ловила ся птаха риби, які становили її поживу. Також і річні черепахи в сій епосі пораз перший виступають, наколи морські черепахи жили уже у попередній.

Однак сей мирний розвиток життя на землі, перервали вічно чинні підземні огні, які стверді в попередних епохах скелі опять піднесли у гору разом з усіма ростинами і звірами, викликаючи тим на поверхні землі численні зміни.

Коли ми слідимо за силами природи і за їх безвинним творенєм вічно нових форм і нового житя, то поодинокі спостереженя а і досьвід учить нас не легковажити навіть і найдрібнійших животин. Нераз і найдрібнійша животишка, коли вона виступає в міліонових масах, з'уміє далеко більше зробити, як великанські потвори. Ми знаємо, що вода морська викидає на берег тисячні мякуни, яких мушлі нераз збивають ся у величезні вали. Кожда жмінка морського піску має в собі тисячі тих мушель, яких чудова будова і дивні форми викликають наше здивованє, наколи ми на них глянемо крізь сильно побільшаюче шкло. І ось у сій епосі вони жили у великанських скількостях і у яких 1000 родах. Вони суть так малесенькі, що тих животин треба зложити цілих 4000 побіч себе, аби дістати довжину одного паля. Усі вони суть покриті сильним вапнистим панциром-мушлюю. А множать ся вони! Один учений обчислив, що з одної животишки протягом 4-ох днів може повстати яких 140.000.000.000 (140 біліонів)!...

І так як днесь, отсі животишки жили і у всіх попередних епохах; однак найбільший свій розцьвіт сьвяткували вони у тій періоді, у яку власне вступаємо. Тоді вони жили у таких масах, що попадали їх панцирі на дно морське потворили великанські крейдяні скелі. І від сих малесеньких животин названо цілу епоху формацією епохою крейдяною. У-

сюди де ми добачимо сі дрібненькі мушлі, чи то у піску, чи в крейді, чи в вапні, глині, шісківцю, се знак, що там колись було море, у яким вони жили, а вмираючи потворили собою великанські простори великої частини нашої теперішньої суші і сим головню причинили ся до дальшого розвитку землі.

Сьвіт рости́нний поводи прибирає відмінний вигляд. У мочароватих долинах все ще головню ростуть папороти. Малі з них суть дуже мистецької будови, більші все ще деревисті. Цикадеї стають все рідшим явищем. За се дерева шпилькові розрастають ся буйно. у великі ліси, в яких надбаємо уже сверки, сосни, смереки, аравкарії і наші теперішні каліфорнійські мамутові сосни. Єще більшу ріжнородність у сьвіт рости́нний вносять не лиш пальми і пандани але виступаючі майже у 200 родів листясті дерева. Тут ростуть вічно зелені дуби, фігові дерева з великим повитинаним листем і оріхи з ароматично пахучою листястою короною. Головню однак переважають лаври, з вічно зеленим, неначе шкіряним листем і дрібненьким, зібраним у довгі базьки цвітотом. До них прилучають ся єще предтечі наших теперішніх міртів і олеандрів.

Краєвид виглядає зовсім як наші краєвиди в Австралії або Індії і се вказує на се, що Европа в тодішні часи мусіла мати о много теплійше підсоне.

В північній Америці в часі крейдианої формації була фльора майже така сама, яку і днесь подбаємо у веїдних стептах.

Коротний перегляд пережитих епох і формацій. Епоха неозоїчна, формація еоцен. Початки поділу землі на ріжні підсоня. Жите рости́нне і звіринне. Перший віджувач. Брунатний вуголь.

Як що мандрівець перейде кусень дороги, то радо стає і глядить позад себе, аби ще раз кинути оком на перебуту путь, аби відсьвіжити у своїй пам'яті перебуті вражіння. В сім поло-

А як виглядав сьвіт звіринний? Пандановане великанських заврів уже невідклично скінчило ся. Іхтіозавр вигинув уже правдоподібно в формації юра, плезіозавр гине безпощадно в епосі крейди. За се стрічаємо новий рід великана-ящірки, мозазавра, довгого на ЗС стіп. Як наші ящірки і сей великан жив на суші. Він є послідним репрезентантом великанських ящірок, як довгі мільони літ були виключними панями землі і моря.

Неорганічні сили природи рівнож не спочивали. Вода і воздух безвпинно продовжали своє діло знищення в однім місці, аби з забраного матерялу будувати у другім. Намул несе вода у море складає його на дні. Дрібненькі, мікроскопійні звірятка помагають в будові; великанською своєю скількістю вони згущають сей мул, збільшають його масу щоб потом в злученю з ним творити нові формації, нові скелі. Горю: збільшають і творять нові формації, бо се, що діяло ся в тодішню епоху се діє ся і днесь. Научні досліді доказали, що в сей спосіб сі дрібненькі мякуни і днесь будують на дні цілго атлантийського океану так, що колись будучі покоління будуть могли говорити про нову крейдиану епоху.

Як сказано, нїодній з попередних епох не завдячує земля стількі гір, такі великі простори, що епосі крейдианій. І подумати, що таку великанську роботу зробили дрібненькі, невидні для ока сотворіння!

Се значить сила мас!

женю, що сей мандрівець находимо ся днесь і ми. І тому погляньмо єще раз на історію нашої землі, яка поводи в минувших розділах розвивала ся перед нашою душею. І ми побачимо у мрачній

дальші азоїчну епоху з першими скеліми на землі; за сим йдуть формації: силур, девон і кам'яного угля; сі три формації, се неначе старинна історія нашої землі і вони творять один великий розділ в розвою жита, розділ, який назвали учені **епоха палеозоїчна.**

Минувши сі старинні віки нашої землі, переходимо в **епоху мезозоїчну.** І тут за час на початку ми перейшли мільони літ формації тріяс, потом формацію юра і крейди з їх творивами. І наколи ми в'янемо на сі дві послідні епохи з їх дрядними формаціями, то передовсім нам впаде в очи, що вони в противенстві до першої епохи, то є азоїчної ставлять для себе окремішню цілість, так як сказати осібний розділ в розвою жита на нашої землі. В першій половині сего розділу, то є в епосі палеозоїчній ми бачили, як головню розвивала ся рости́нність, яка в формації кам'яного угля дійшла до найвисшого розцвітту. В другій половині сего життєвого розділу, себ то в епосі мезозоїчній а в формаціях тріяс, юра і крейди ми бачили, що рости́нність поводи загибає, але на місце приходить до розцвітту звіринної на землі. Сей розрієт сьвіта перинного ми бачили в його великанських представителях, як всякі завріи а також і в дрібненьких, мікроскопійних животинках, в формації крейди. Хематично пережиті до сих пор віки нашої землі представляють ся слідууючо:

- 1) епоха архаїчна, або азоїчна: кристалічне каміне верствами. Ніякого жита.
- 2) епоха палеозоїчна: формація каміном, силур девон. Перші рости́ни і ри. Коралі. Каляміти. Формація кам'яного угля.
- 3) епоха мезозоїчна: формація тріяс. формація юра. Перші птиці. Перший вець. Формація крейди. Перші листі дерева.

І ось, минувши в сей спосіб „старинні” і „середні” віки нашої землі, поступенно, поводи приблизили ся до новіших часів. Ми станули на поро-

зі **епохи неозоїчної**, в першій її формації, так званім **еоцені.**

До сих пор на землі підсоне було усюди однакове. Причиною того було се, що тверда земська шкаралупа була досить єще тонка і тому власне підземне тепло переважало. Однак протягом пережитих мільонів літ ся земська шкаралупа уже на стількі згрубніла, що підземне тепло не могло уже мати на землі переважаючого впливу. Земля мусіла уже чим раз то більше користувати ся теплом сонця. І щож в наслідок того мусіло стати ся? Дотеперішній, одностайний клімат на землі, який дозволяв, що по цілій землі росли пальми і сосни побіч себе, мусів змінити ся. Зі зменшенем підземного, власного тепла землі мусіла ся одностайність підсоня чи клімату затерти ся і почав на землі виступати поділ на стрефи: горячу, умірковану і зимну. Зменчене підземного тепла землі спричинило, що виступила на землі ріжнця підсоня, що мусів настати такий стан на землі, який панує єще днесь, то є що ми маємо горячі краї, умірковані і зимні. І ось перші такі початки поділу землі на ріжні підсоня почали ся уже у еоцені.

Чим більше прибувало землі, то тим виразнійше виступають ріжнці поміж звірями живучими в морській, солоній і в річній, солодкій воді. Одні і другі незалежно від себе починають буйно розвивати ся. І коли в попередних формаціях переважали дрібненькі, мікроскопійні мякуни, яких мушлі — як звично — потворили з часом цілі крейдиані скелі, так тепер переважають уже більші мякуни, доходячі величини зернятка сочевиці, так звані нуммуліти, схожі до попередних і будовою, і своїми великанськими масами, лиш значно від перших більші.

Усякі мушлі покривають скалисті береги моря у задивляючій скількісти: число живучих родів доходить до 1400.

І неначе-б ціла природа безвпинно стреміла до щораз то більшої красоти і совершенства, так ми бачимо тепер

у плиткій воді по під береги чудові, великі раки о великанських ножицях, з короткими хвостами.

Також і риби збільшають ся. До двох метрів довжини вугри повзнуть у намулі; величезні громади оселедців мандрують безвпинно у філях моря. Тут живуть також риби, яких горішня щока видовжена неначе у острій меч. Там бачимо громади дивних риб, яких голова виглядає неначе рура, і займає цілу третю часть звіряти. Стрічаємо рівнонож вже і наші петруги. Як і днесь у тропічних морях плавають величезні черепнахи. Поміж сими плаває величезна потвора, викидаючи з нізрей струю води. Чи се є може страшний бегемот, описаний в книзі Йова? Чи може вуж морський, про якого днесь еще кажуть байки? Ніодно з того. Се є великанський, днесь еще живучий в полярних морях кит. І друга подібна потвора жила в тодішні часи, якої кістяк надібано в Алябамі. Малесенька розмірно голова, спочивала на довгій на 120 стіп хребтовій кості; реброві кости доходили до 6 стіп довжини.

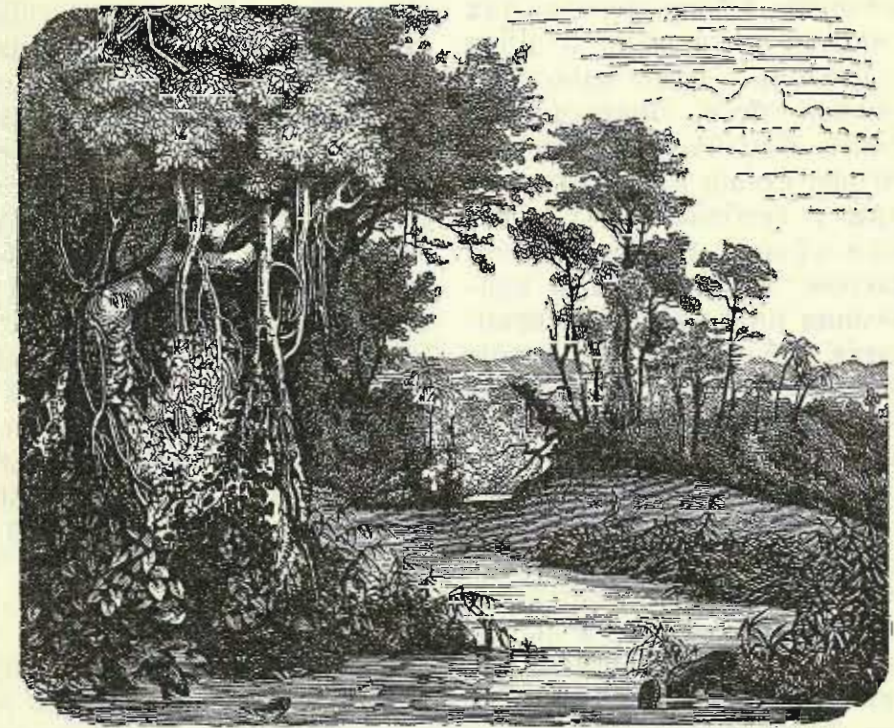
Покидаючи море перейдїм тепер опять на сушу. Окружають нас чудові ліси, даючи до волі тіни і холоду. З ковра мягоньких, буйних мохів підносять свої кучеряві голови чудові папороти. Ніжні перця мімез і акацій дрожать при найменчим подуві вітру. Грубезні дуби міняють ся з думними буками, стрункими пініями і рівними як сьвічка смереками. А понад коронами лісу важуть ся у золотих лучах сонця височезні пальми, творячи неначе ліс понад лісом. Правда, сї на милї довгі ліси що до різнородности і богатства форм і родів можуть уступати лісам формації камяного вугля, однак все таки у них є більша буйність і різнородність, як у лісах нашої теперішньої тропічної стрефи. І коли у лісах з формації камяного вугля повзли лишень то тут то там німі плазуни, то ліси теперішньої епохи

лунають від чудових хорів крилатих сьпіваків. Довгоногі бузьки бродять у багнах і мочарах, полоючи на жаби, у вечері — як і днесь — починали ся концерти. Ластівки стрілами мчать над високі береги, а морські круки, гдаючи за поживою мандрують від острова до острова. Свині, вправді до наших еще дуже мало схожі, перекидають землю, глядаючи за жолудею. Тіпіри своїми коротенькими трубами обривають овочі з кущів. Стрункий ксифодон нагадує своєю будовою теперішніх жирафи і газелі заразом. Се звіря ж переважно по високорівнях і в горах. У низинах живе анапльотер, перш прародич наших віджувачів, величезний і зверхньою будовою вельми схожий нашого осла. Довгий і грубий хвіст служить звірюці підчас плавання у воді і сто керми. У багнах живе палеотопредтеча грубошкірців. Доходить величини коня. Своєю трубою він обривав овочі і галузе але також не погордав і мясом, як на се вказує будова його зубів.

Так сьвіт ростинний як і звіринний сеї епохи вельми ріжнить ся від передної епохи.

Ви пригадуйте собі, як величезні сеї формації камяного вугля стали для людей керницею культури і великанського богатства? Також і в лісах формації, про яку власне бесїда, є нагромаджене подібне богатство. Усе відбавало ся як і колись. Вік і катастрофи вивертали горі корінем ліси. Повалені тонули у багнах і мочарах, або ривали їх спінені філі рік, несли моря і складали у намулі. В сей споконичили ся верства на верству, збираючи що раз то більше бутвіючого, гдаючого дерева: над трупами повставало нове жите, щоб по часі опять поділити судьбу своїх попередників. І в сей спокі, за тисячі літ повстало се, що днесь називаємо брунатним камяним вуглем. Се є дар формації еоцен.

Дальший тяг епохи незоїчної: формація міоцен. Сьвіт ростинний совершенний. Насїкомці. Ссавці. Перша малпа. Драпежники. Розцьвіт грубошкірців. Галічина і камяна сіль. Бурштин.

Красвид з формації міоцен. Листястий ліс, сповитий ліанами: клени, оріха, осики і пальми. З переду, по правій стороні саламандра.

Чим ближше ми приходимо до теперішности, тим буйнійше і різнороднійше показує ся жите, тим совершеннійші форми у сьвітї ростинним і звіринним.

Широкі мочари, плонці і високорівня сприяють на суші розвоєви жита так ріжному і різнородному, який ми бачили до тепер лишень у мори. На мочарах ростуть буйно мочарові циприподібні до ростучих днесь циприсів мочарах центральної Америки; побіч них ростуть численні роди верб, які ростили чим дальше від багна, тим більші стають схожі до теперішних. На берегах мочарів колишуть ся у вітрі до стіп високі тростини і очерети — височезна трава; деревиста бамбукова тростина доходить до височини

60 стіп, випускаючи з одного коріня від 10 до 100 патикиві, ціла ростина виглядає неначе якесь велетенське крошило. Тростина ся збиває ся на берегах у непроходимі гушавини, подібно, як се днесь еще бачимо у тропічних лісах на острові Ява. Понад непроходиму гущу тростини, на височезних пнях важать ся чудові, блискучі вахлярі пальм. Озера і стави красують ся чудовим цвїтем водних рож, побіч яких дрібнесельких листочків розкладають своє гігантичне листє великі вікторії.

Ліси своєю різнородностю перевищують наші. У них ростуть еще все дерева нашого, уміркованого підсоня в суміш з деревами горячого підсоня. Дерева з чудовим мотильковатим цвїтем ширять довкруги одурюючі пахощі. Ви-

соко у гору ростуть лаври з блискучим, скірястим листем а плятани широко розпускають своє вітє приукрашене шовково мягонькими листочками. Патріярх рoстинного сьвіта, боабаб, або так зване малпяче хлібне дерево, так як і днесь шлючи прямовісно в діл з кождої гиляки коріне, само одно творить малесенький лісок. Листе тополь і мімоз дріжить у найменчому подуві вітру. Береги рік, ставів і озер суть зарослі осиками і вербами, яких тонесенькі галузки цілими фестонами звисають над водою. Маєстат і сила пробиває з грубезних пнів дубів і великанських каштанів. А усе те поплутане звоями пнучих рoстин, які вяжуть галузь з галузею, дерево з деревом, творячи з ліса темну поплутану, непроходиму гущу. Долом, поміж велитинськими пнями знова збиті в хаос ростуть усякі дрібненькі кущі, як терне, мігдали, рожі. По лугах повно пахучого зіля, яких цвіт блищить і сіяє тисячними красками... Сьвіт рoстинний є вже совершенний і скінчений.

Рої комах і насікомців брелять у воздухах. Хрущі діравлять листє, клюють овочі, що вони не дозрівши падають до долу, з'їдають цуцінки, риють у корах велитів дові, круті хідники. Мурашки і терміти будують височезні кіпці; гуєільниці ширять знищенє і спустошенє у лісах і лугах, пчoли і нетлі важають ся над пахучими чашами цвітів і в дуплах дерев або вигребаних в землі дірах закладають свої домівки. У непевнім, легонькім леті мають у воздухах пестрі мотилі; в лучах заходячого сонця грають тисячні мухи а довгокрилі лібеллі ганяють ся за добичею над плесом води ставів і рік.

А тепер царство звірів! Усю родину плазунів і ящірок, так як вони живуть еще і днесь, ми бачимо перед собою: у надбережних пісках вилегують ся крокодилі; саламандри вибрали собі за житло прозорчі тільки води, і хитро збивши ся в вінок ждуть на добичу; черепахи лїниво повзнуть у багнах і мочарах, як знова жаби весело скачуть по

над берегами збираючи ся в ради гоу голосні віча. Їх головними і завзятими ворогами суть бузьки; вони є не належать до перелетних птиць, а заяк зима все еще є тільки холодним літом. По скелях гніздять ся струби і сови; скриті в день по дірапечерах і дуплах вони з переразливикриком вилітають з настанєм ночи полюють на миши, яких уже одним примиреним ворогом на землі суть жаки. Вивірки весело скачуть з дерева на дерево, а малесенькі крілики, жувчі еще і днесь на Сибіри і в Монголії зносять до вигребаних собою нороземлі обильні засоби поживи.

Крет полює на хробаки по підземних хідниках, а видра чатує на риби надводних криївках. Близько ньoї бубри будують величезні водні будівлі греблі. В гущавинах лісів переслідують величезні муравлеїди муравлів термітів і всяких иньших насікомців численні череди антильоп перебігають отверті степи і луги а олені пасуть по лісах. Шляхотний кінє з розвіяногривою перелітає по плоскорівнях, а його побратима, осла еще нема на сьвіті.

Також і мясожерні драпежники у сильно розвинули ся. Пси ведуть дупежне жите подібне нашим нинішнім прерійним вовкам в Америці. Ласиці зяють по деревах і усіх закутках глядять чи птичих гнізд щоб випивати яйця поривати молоденькі. Коти, величезні тигра сіють пострах і знищенє у ціліх лісах. Перед їх кровожадностю втіраються рухливе, несупокійне єство, скачучи з дерева на дерево, колишучи ся на звичайних ліянів: се є малпа, перша свого роду на землі.

Грубoшкірці сьвяткують період своєї корови. Він жив у багнах, в мулі. Їго найвисшого розцьвіту. По лісах живе велитенський прародич папської слоня, мастодон. Будова його однак далеко сильнійша, дужий карк є м'якого рухливійший і поворотнійший слоня, його стопи суть о много тяжша і грубші. Дивну будову виказують його зуби: корона їх вибігає у многі стіжки ваті вершки і нагадує величезні будо

зубів гіпопoстамів і свиней. З горішньої доли виростали два великі кли. Бoтато кістяків тих звірів найдено над берегами ріки Огайо, а один кістяк знайдений в поблизу міста Джерзі Сіті, Н. Дж. мав 12 стіп високости а його кли стіп довжини. Рівнож найдено кістяки мастодонта також і в Європі, з чого слідує, що сей звір жив в тодішній аси по цілій землі.

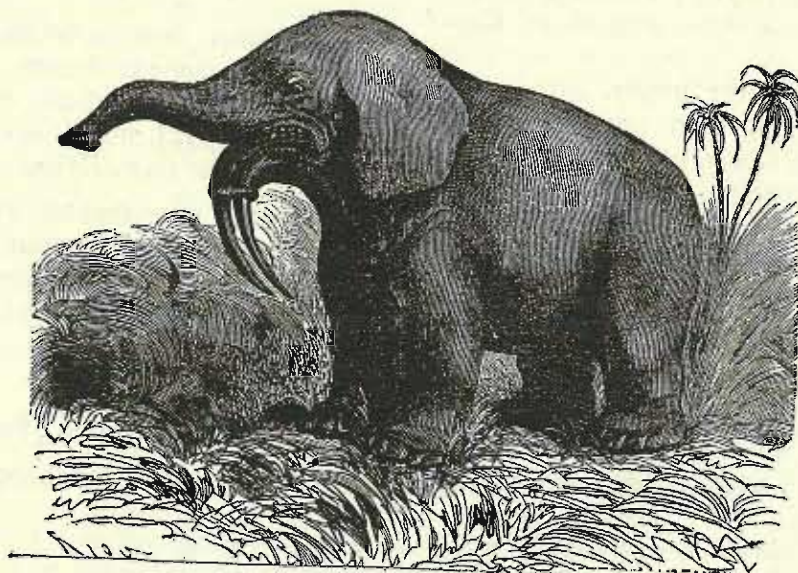
Побіч ньoго живе і другий кольос, дінотер якого кістяки найдено в Європі в Баварії, Франції, над Реном, під Віднем в Піринеях і на нашім Поділї. Папка сеї потвори є 3 стопи довга і майже так само широка. Найдивнійше однак виглядають його кли, які ростуть

їх гідним товаришем був прародич нинішнього носорога, однак менчий від теперішнього.

. Згаданий попередно кінє є значно менчий від нашого пляхотного коня, щось в роді карловатого куца, який мав на ногах побіч великого кшита по обох боках еще по одному малесенькому.

Риби в головних зарисах суть вже майже також совершенні. З живучих в тодішні часи мушель до нинішних днів доховало ся всего лиш 18 процент в живих.

І если читачі хотять виробити собі поняте про вигляд і жите в тодішню епоху, то найвідповіднійше буде, коли наведу тут опис славного подорожника

Дінотер.

всім в долину. Днесь такі кли, малесенькі находимо лишень у одній морлі і воді, нераз майже западаючи ся в сліди слонів. А коли виїду в околицю вільну від дерев, виходжу на копець термітів, звідки, понад буйні трави, можу переглянути спорий кусень землі довкруги. Людей нема і сліду, але за се сотні а сотні слонів добродушно бродять мочарами, в ряди-гори підносячи трубу і видаючи дивний звук, та обга-

по Африці, Гайгліна, який пише: „Деньденно, цілими годинами броджу у замулі і воді, нераз майже западаючи ся в сліди слонів. А коли виїду в околицю вільну від дерев, виходжу на копець термітів, звідки, понад буйні трави, можу переглянути спорий кусень землі довкруги. Людей нема і сліду, але за се сотні а сотні слонів добродушно бродять мочарами, в ряди-гори підносячи трубу і видаючи дивний звук, та обга-

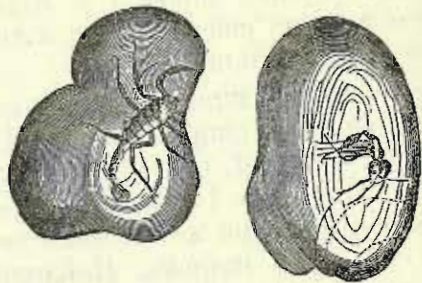
няючи ся довгими ухами від роїв влізливих комах. Там знова крізь шувари лїниво йде гіпопотам, щоби з лоскотом кинути ся у ріку. Череди буйволів пасуть ся, поодинокі або парами переграде ся в ряди-годи величавий олень з буйними рогами..." І подїбно, як днесь виглядає в тій частині Африки, виглядало тоді на цілій землі.

В отсю періоду доперва вихилила ся з під плеса моря ціла наша Галичина, Волинь і Поділе, загалом ціла східна Европа, Шкоція, Скандинавія і західна Гішпанія та в сей спосіб Европа прибрала майже теперішній вигляд.

Як дар і памятка, що колись наша Галичина була дном моря над яким шалїли солоні філі, полишили ся у нїй копальні соли в Бохні і Величці та численні солоні жерела вздовж цілих Карпат.

Єще одну памятку мають люди з тої формації: бурштин. Ви знаєте, що зі скаліченої кори смерік і сосон пливе пахуча, липка живиця. Так само з кори сливок, черешень і вишень добуває ся клей, який на воздуху твердне. Деревата тодішні видїлювали з себе подїбну живицю, яка твердла, відпадала з дерев,

і яку ниньки находимо як бурштин. Деревата, з яких живиці повстав бурштин, росли в нинішних північних Прусах коло Гданьска, і в наслідок якоїсь катастрофи мусїли запасти ся у море, з якого і виловлюють днесь бурштин; крі-

Кусники бурштину. В однім засклепленні скорпіон а в другім мурашка.

того находять його в великих масах Уральських горах. Один лишень останути: він потребував би лише видратати ся на її 6 стїп високий панцир, то мавби на її хребті простір на скаменїлий лїс коло Каїро, Єгипті.

Се булоб в головних зарисах представлено опять величезний протяг часу так зовима формація міоцен, яка є другим розділом епохи незоїчної.

Конець епохи незоїчної: форм. пліоцен. Подїл землі на підсоня. Розцьвіт ссавців. Найвисші гори. Схема усього дотепер представленого.

В лежачій отсе перед нами новій формації в розвою нашої землі головним явищем було замітний подїл нашої землі на підсоня. Сей подїл почав ся уже мільони лїт поперед, єще в формації еоцен, (гляди стор. 74), однак дотеперішня ріжниця була зникаючо мала. Аж ось в формації, в яку тепер вступаємо, температура землі уже майже зблизила ся до теперішньої, ріжниця підсонь виступила вже ясно. Сейчас покажали ся і наслідки того. Зьвірі, які жили до сих пор суміш з собою, роздїлюють ся і кожда порода вибирає собі на житло сей край, у яким для неї найвідповіднійше підсонє. Так само по-

степенно наступає подїл і в сьвітї стиннім: кожда країна має відповідні свого підсоня дерева і рослини.

І так земля стає що раз то поїїшню своїм виглядом до теперішньої. Берези і шишкові дерева покладають північні країни, коли тимчасом ростучі до сих пор в суміш з ними лїни, мірти, оранжі і пальми гинуть і держують ся тільки в полудневих, тепліїших країнах.

В попередній епосї появивші ся мисли жили в цілій Европі. Тепер вони пускають Европу цілковито і переселять ся до Індїї і до Америки. Протимчасом, кровожадний тигр, все єще є

страхом коний і пережувачів в цілій Европі. Поміж драпежниками своїм числом на перше місце вибивають ся великанські гієни, живучі в безнастанній боротьбі з великими собаками.

Потомки мастодонта живуть великими чередями по лїсах. Ріноцери, з одним рогом на носі а другим поміж очима качають ся у багнах і болотах, гіпопотами пасуть ся на днах рік. Жирафи і верблюди опускають вже Европу і втікають у тепліїші країни, коли тимчасом рени і олені йдуть дальше на північ.

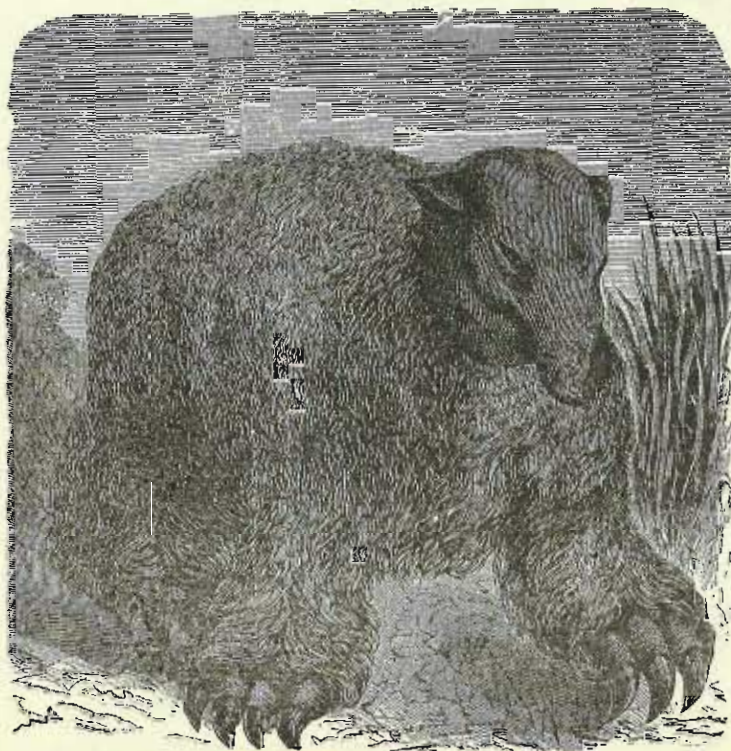
Одна староїндійська казка розповідає, що наша земля спочиває на хребті великого слоня, який знова стоїть на величезній черепаці. І хотая в отсю пору не було єще на сьвітї слонів, то за се були такі черепахи, на яких хребті міг найбільший слонь зовсім безпечно

станути: він потребував би лише видратати ся на її 6 стїп високий панцир, то мавби на її хребті простір на 12 стїп довжини а 6 стїп ширини, з якого міг-би зовсім вигідно розглянути

ся по околиці. Однак і сего великана перевищає єще другий: лїнивець.

Лїнивці живуть єще і тепер на землі, однак ні один з них не може мірити ся зі своїм великаном — прародичом, посїдаючим 8 стїп височини а 16 стїп довжини. Що ся потвора могла рухати ся лишень дуже поволеньки, то про се сьвідчить ціла її будова. Передна нога є майже 3 стоїї довга а одну стону широка. Тепер живучі лїнивці находять ся в Полуд. Америці і їх величина рівнає ся величині більшого кота. Вони тепер живуть по деревах, висячи цілими тижнями при помочи своїх пазурів на гіляці. Що тодішній лїнивець не міг ні думати про побут на деревах, се річ зовсім ясна. Ні одно, хотая-би і найсильнїше дерево, не вдержало-би такого тягару.

І коли формацію юра характерестичною роблять великанські форми плазунів, то для сеї формації характерестичними єуть велитні з родини ссавців. І дивно! В сю саму формацію побіч

Лїнивець.

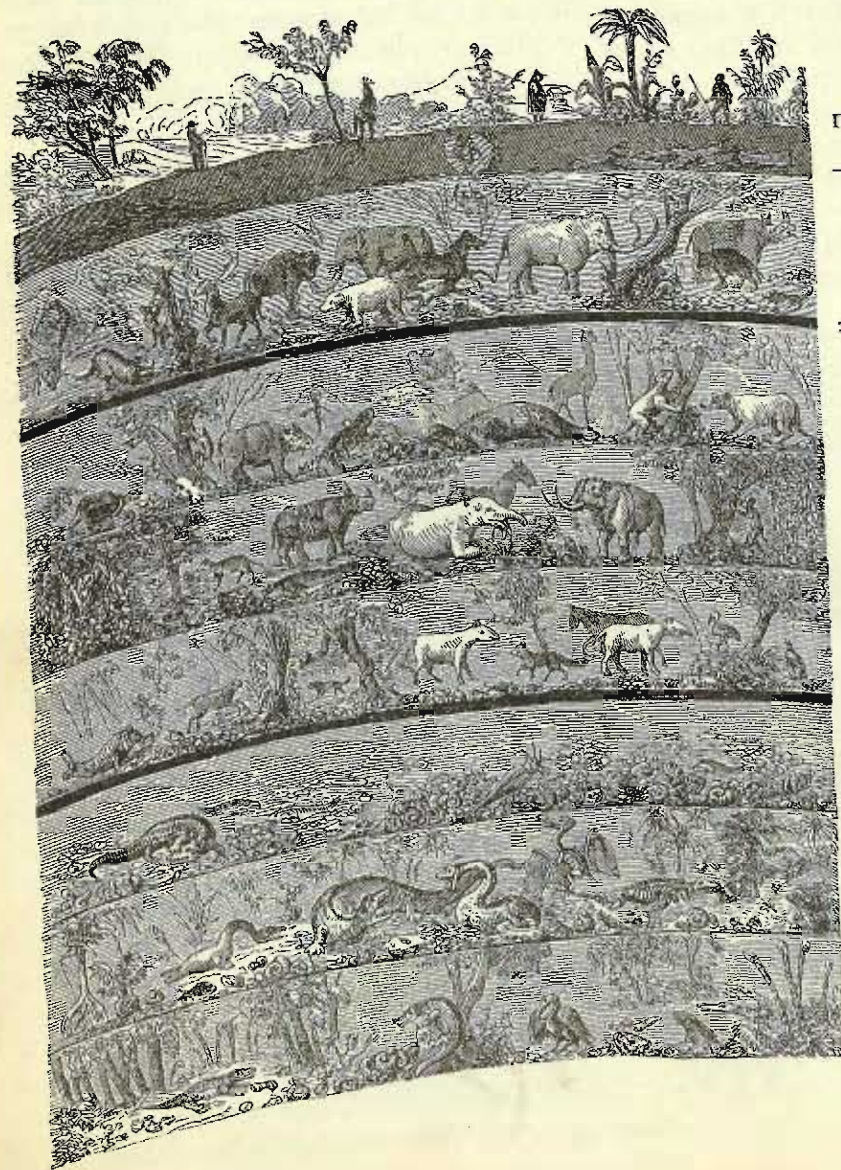
величків звірів виростають і з нутра землі величії — гори.

Через велитенське піднесенє скель граніту десь, з темного нутра землі повстали Альпи, найвисші гори Європи.

І як великансько і маєстично виглядають Альпи, вони однак не суть одним витвором сеї формації. В сю пору повстали також і полудневі кінчини наших Карпатських гір, так звані Трансильванські Альпи, а дальше Кавказ, що творить границю поміж двома частями світа: Європою і Азією. На кінець підземні сили, здаєть ся, зібрав-

ши всю свою енергію, силу і міць видвинули найвисші на світі гори: Гімалаїя. Ніякі гори на цій землі своїми скалистими вершками не стріляють до такої страшної висоти, що шпилі гімалайських гір. Здаєть ся, неначе нами у послідне підземні сили схотіли виставити собі вічний пам'ятник тріюмфу і сили...

Пізнавши сей послідний витвір сил природи формації пліоцен, ми лишаємо позад себе четвертий великанський розділ в розвою нашої землі, так звану епоху незоічну і стаємо на порозі найновіших часів. Протягом незоічної е-

Теперішня
поверхня землі

Формація
ділювіюм

Формація
пліоцен

Формація
міоцен

Формація
еоцен

Формація крейди

Формація юра

Формація тріас

четвертінна

Епоха незоічна

третінна

Епоха мезоічна

похи з її трема підступеннями, то є формаціями: еоцен, міоцен і пліоцен жите ростиinne і звіринне дійшло до повного розвитку: воно лежить перед нами в тім совершеннім і скінченім виді, як його і днесь єще бачимо. Замикаючи епоху незоічну, — в розвою землі се саме, що в історії віки середноівні — ми ступаємо у часи пайновійші, у епоху, в якій появляє ся на землі корона усього живучого, чоловік.

Для тим ліпшого перегляду усього того, що дотепер писало ся про розвій землі і життя на землі подаємо тут образове зіставленє усіх епох з їх підрядами, то є формаціями. Образець на попередній стороні представляє верхню нашої землі тепер а чим глубше йдемо, то там давнійшу формацію надіблемо. Пайдавнійші формації суть представлені на сій стороні.

Формація
кам'яного вугля

Формація сілюр
і Формація девон

Формація камбріюм

Первісні скелі

Гази у нутрі землі

Епоха палеозоічна

Епоха архайічна
або азоічна

Епоха четвертінна, формація ділювіюм. Ссавці, коні, тури, олені, льви, тигри. Печерні медведі і гієни. Про печери. Величні-птиці. Ліси. Епоха зледоватілості. Поява чоловіка.

Стрічає нас рання зора теперішності — минувшина тоне у п'ятмі ночі. Починає ся період четвертінна — вік чоловіка.

Вигляд землі чим раз більше стає схожий до теперішного, однак все таки

подекуди суть значні різниці. Мастодонти уже вигинули цілковито, великани-лінивці вигибають. Однак великани з родини ссавців все єще ведуть перед. Періпеньство поміж ними займають мамути, які живуть в цій Європі і А-

зії гень, аж у теперішні ледя Сибіру. Особливо в Європі мусіло роїти ся від них, бо кости мамутів находять ся усюди в великій скількості.

Другою великою родиною тодішних часів були носороги. І вони жили аж гень по теперішній північний, ледоватий океан. На носі стояв у них ріг високій на 3 стопі, а за ним дальше другий, коротший. Нинішні слоні і носороги, які живуть тільки в горячих краях мають шкіру зовсім голу; їх прародичі були убрані у густий, довгий кожух. Третій з тої родини був гіпопотам, який жив і в Європі.

Кінь загубив уже з ніг сі маленькі, побічні копита і формою зближує ся уже цілковито до нашого теперішнього коня. Є все ще половину менчий, позаяк теперішня його краса добута є донерва птучним плеканем. Коні жили підчас ділювіюм також в Америці, однак вони тут вигинули і тому, коли відкрито через Європейців Америку, спроваджені тут коні викликували страшний переполох поміж червоношкірцями. Однак же як найбільше характеристичними звірами в отсю епоху є поява прародичів нашої теперішньої рогатої худоби. По цілій землі вони з'являють ся величезними чередами і доходять до велитенських розмірів. Єще Римлянин Юлій Цезар, що жив в першій віці перед Рождеством Христовим — отже, як бачите, се часи дуже а дуже близькі — в своїх памятниках розповідає, що бачив в лісі тура, величиною дорівнюючого слеві. Ся потвора, оповідає він дальше, не дасть ся обласкавити і у своїй дикості мордує і тратує усе і усіх, що її стануть в дорозі. А у старинних Германців, забити тура, означало добути собі найбільшої слави і імені героя. Послідні нащадки турів живуть єще і днесь в бяловезкій пущі, в Росії, однак їх число не переходить 300 штук, та стоять вони під дуже острою охороною закона, який їх і береже перед цілковитим вимертєм.

Великими валками по лісах живе праолень з чудовою роговою короною

на голові. Яка се була окраса, видно з того, що кілці рогів були від себе віддалені на 15 стіп! Сей олень мусів передовсім вподобати собі Ірландію, бо аж тут найбільше і находимо його костий. І сей олень живе єще в переказах Ірландців а находжені поміж ребрами кірстіяків кремінні вістря стріл посьвідчають, що він жив єще, коли на землі появили ся люди. Днесь ся порода вже цілковито вигинула.

Також і горам не хибують уже їхні спецефічні звірі.

З родини драпежників живуть усюди льви і тигри і кожда животина дрожала перед ними не лиш, як тепер, в Африці і Азії, але так само і в Європі, Галичині, Німеччині і т. д. Як нову потвору здибаємо під сю пору печерного медведя. Нині живучий в горішнім Міссісіпі медвідь доходить довжини 9 стіп, наш галицький, брунатний „вуйко“ має 6 стіп довжини; тодішний, печерний медвідь був на 12 стіп довгий, а 5 стіп високий! Була се страшна потвора, з якою первісні люди мусіли зводити неодну криваву борбу. Разом із ним живе і печерна гієна.

Уже пару разів на сім місци говорило ся про печери; імена сих двох послідних звірів вказують також на се, що їх криївками і леговисками були печери. Тому гадає ся, що буде на місци, коли про сі печери тут поговорить ся трохи обширнійше.

Печери находимо в усіх частях землі, в усіх краях. Передовсім найбільш і найчисленнійші печери находимо в вапньових горах і вони повстали там в наслідок підношеня ся земської кори. З початку малу і незначну розколинну в скалі протікаюча вода промивала до значної ширини і вижолобловала з бігом віків нераз величезні печери, зі склепіннями, ганками і крутими проходами. У таких то печерах мешкали тодішні медведі і гієни, тут тягнули вони свою добичу, щоб її спокійно з'їсти, тут шукали захисту перед бурями і небезпеками. Що ті звірі тут стало мешкали, свідчить про се нагромадженій у пе-

черах кал та цілі стоси пообглоджуванних костий других животин.

Коли землю у таких печерах докладно пічне розсліджувати ся, то навіть з дуже великою докладністю можна означити час, в яким звір жив у печері. І так приміром у славій, так званої „гієновій печері“ в Бельгії бачимо таке: на самім споді, на голім каменю підлоги печери находимо численні кости гієн, носорогів, коней, медведів, мамутів і ренів; над ними лежить груба верства жовтої глини на якій опять находимо порозлуплювані кости коний і ренів та декілька грубо оббитих з кремня знарядів (про що поговоримо на иншій місци); над сими кістьми лежить опять спора верства глини, на якій находимо знова, кости лисів, борсуків, качок і курей.

І тепер можемо вже собі дуже легко представити жите у такій печері. Перед сотками а сотками тисячів літ ся печера була першою домівкою гієн, які тут і заволікали свою добичу. І се могло тревати так цілі віки-столітя. І ось нараз, з якоїсь невідомої причини, у безпечну до сих пор криївку вливають ся потоки води, затоплюють її мешканців (гієни) та розстелюють на них, неначе смертне покривало, грубий поклад глини. І ось минають опять тисячі літ. Вода з печери уступила, глина на дні висохла. Приходить первісний чоловік, находить сю печеру і сейчас забирає її для себе, на свій дім. І тут чоловік, як його попередник, тащить упольовану добичу, їсть її та розлуплює звірячі кости і виїдає з них шпик, який уважали первісні люди за найбільші ласощі. І нов минали віки. Опять вода замулила печеру, погребала її жителів. І ось в послідне, в найновійші часи ся сама печера пораз третій стає криївкою і житлом наших лисів і борсуків.

Ділювіяльна формація виплекала не лиш великанів поміж звірями, але також і поміж птицями. В попередній епох ми лиш дуже рідко стрічаємо сліди велитнів — птиць. І так найдено в піквіцію в Коннектікут відтиски ніг пти-

ці, яка мусіла бути велитенських розмірів, коли робила кроки на 5 стіп! Під тягарем птиці її ноги глибоко влазили у намул, та лишали по собі слід, неначе б по переході слоня. Намул сей на сонця стверд, з часом замінив ся в камінь і до наших часів лишили ся тільки сі велитенські, скаменілі сліди як свідки колись живучих птиць.

Особливо цікаві суть нахідки кістяків великих птиць на острові Нова Зеландія, коло Австралії. Сі птиці жили там до недавна — Європейці однак відкриваючи сей остров їх вже не застали — і як оповідають тамошні жителі, приходило ся їм не раз зводити криваві бої з ними. До тепер пайдено тільки кости з ніг сеї птиці, званої моа, які вказують, що нога мала високости тільки 5 стіп! Цілий птах після того мусів бути високій на 12—16 стіп. Проти такого велитня дійсно наші струсі виглядали би неначе карлики. З усіх признаков виходить, що ся птиця єще не так дуже давно, як вигинула; все таки від сего часу мусіло минути з якої пів тисячки літ.

Ліси тодішних часів уже більше менче мали той самий вигляд, що і теперішні. Все таки наші ліси не мають вже трех родів тоді ще ростучих дерев, а іменно: мамутових дубів, з 15 центиметровими широкими, тупими листками, отже два рази так великими, як листки теперішних дубів; дальше тополь з великими, серцьоватими листками і орхів, трохи схожих до теперішних, американських.

Сотня за сотнею літ минала, а і теплота землі менчала. Поволи, на північній стороні Альп появляють ся ледівці, які скоро ширшають і покривають цілу нинішню Швайцарію. Піринейні площі свої відноги далеко у низини Франції і Іспанії. Ціла нинішня Англія аж по Лондон покриває ся поволи одною твердою шкарлющою леду. Скандинавія ціла скована ледом, як се днесь є єще Гренляндія. Цілу північну Німеччину покривала одна груба на 100 метрів поволока леду. Кавказ, Гімалая, всі

гори Америки рівнож блестіли від великанських ледівців. І як витолкувати се грізне повстанє сих велитенських мас леду, про які днесь ми можемо мати лиш дуже слабе виображенє? Над сею загадкою учені уже довго ломлять собі голову надаремно та ніяк не можуть витолкувати сего раптового замороженя нашої землі. І так астрономи говорять, що в деяких періодах сонце висилає менше тепла на землю і через се земля поволи холодніє, на ній стає що раз то зимнійший клімат. Другі знова говорять, що протягом кожних 21.000 літ все одна половина нашої землі дістає більше тепла від сонця як друга половина і тому на сій, менше ogrиваній сонцем половині наступає зледоватіє. Тепер на нашій північній півкулі, то є на сій, на якій лежить Європа, Азія і Північна Америка, йдемо поступенно до що раз то більшого тепла. Се посвідчує обставина, що від послідних 40 літ ледівці на горах безвпинно зменчують ся, топлять ся. Всі однак сї проби витолкованя зледоватілості землі в епоху ділювіяльну суть не стійні і се злетоватіє землі лежить перед нашими очима як нерозв'язана, невитолкувана загадка. Що більше, учені доказали що не один раз, але два разів лід покривав нашу землю, та що поміж сими двома епохами зледоватілості лежить простір часу яких 6000 літ, в який то час земля мала звичайний, теперішний вид. І тому учені називають: перша епоха зледоватілості і дру-

га епоха зледоватілості землі. Ми звертаємо на сї назви увагу, позаяк вони будуть потрібні до зрозуміння, коли то станемо говорити про появу чоловіка на землі.

У сій дивній, ділювіяльній епосі об'являли свою силу не лиш лід, але і підземні огні. Усі днесь еше чинні вулкани на землі походять з тої епохи.

Крепка, ледяна скорупа, що покривала цілу землю, так як і таємно повстала, так само і таємно гине. І ось з під ледяної шкарлющі вихилує ся уральсько-карпатська високорівня, а дальше і ціла північна уральсько-балтійська низина. Коли кишемо оком на тодішню Европу, то побачимо, що вона вже майже так виглядає як днесь; хибують еше низини, які все еше суть дном моря. Ріка Волга впадає до моря коло нинішнього міста Сарепта а Дніпро коло Катеринослава. Рен і Дунай впливають все еше з одного ледівця-жерела. Нинішня Англія не є еше островом та лучить ся широкою сушею з Францією. Усі моря суть повні плаваючих ледівців.

І в отсю періоду, де клімат і обставини на землі суть так відмінні від наших теперішних, де ціла земля скована грубезними кригами леду, в епоху, що ділить перше зледоватіє землі від другого, ми стрічаємо перші сліди чоловіка на землі.

Але про се поговоримо уже в другій часті сєї розвідки.

Вік землі.

І отсе ми коротенько, о скільки місьце позваляло, перейшли усі періоди розвою життя на нашій землі. Ми бачили сю землю як огненну кулю, коли то вона відірвавши ся від свого пралона сонця, кружила по розтворах. Ми слідили за сим, як ся огненна куля стигла, як повстала на ній тонесенька верства суші-скель, як та верства грубувала. І

ось упав перший дощ, почало ворухити ся на землі життя, появили ся перші животики. І ми виказували як се життя поступенно розвивало ся, як форми рослин і звірів з бігом тисячолітній усовершеншували ся, ставали чим раз більше схожими до теперішних. Не мож однак сказати що теперішні форми се вже щось сотовшенного. Ні! На наших очах без-

впивно йде зміна — лиш ся зміна триває тисячі літ тому і хід її для нас непомітний.

І ось, само собою, насуває ся питанє: кільки то літ могло тривати, заки земля з розжареної, газовой кулі стала тим, чим є ниньки?

Щоб на се питанє дати яку таку відповідь, мусять зложити ся усі галузи нашого знаня. І в тім еше случаю виходить відповідь дуже непевна.

І так перша старала ся сю загадку розв'язати геологія, або наука про будову землі. Розв'язуючи перше питанє, вона до помочи поставила попередю питанє додаткове: як довго земля виглядає так, як днесь.

Щоб на се питанє відповісти, геологія послугує ся пару доказами, які дає їй сама таки земля. Першим доказом суть водопади Ніягари. Вода Ніягари виколонила в високорівни поміж озерами Ірі і Онтаріо прогалину довгу на 30.000 стіп. Маси води в водопаді стірають безвпинно хребет скелі і в сій спосіб — як помічено — цілий водопад що року цофає ся о одну третю часть метра або трохи більше як стопу у зад, а тим самим о таку довжину продовжує ся прогалина. Другі знова кажуть, що се цофанє ся Ніягари виносить лишень половину поданої висше просторони. Після сего отже виходилоб, що водопад Ніягари існує від 18.000 до 36.000 літ, отже ціла робота виколониєня тепер існуючої прогалини припадає на найновоїші часи.

Се саме потверджують також і дослідни над будовами коралів в морі. Як показало ся, коральові звірятка будують скелі на дні моря, і така скеля в однім році підвиснає ся о одну третю часть цаля. Ми однак стрічаємо у морі коральові рафи і скелі високі на 700 метрів (2300 стіп). Щоб вони повстали то на се треба було около 70.000 літ...

Як довго тривала формація кам'яного вугля, старають ся учені дійти міряючи грубієть покладів вугля. Нині теперішній ліс дає стільки матеріялу, що протягом 100 літ з нього повстала

би верства кам'яного вугля груба на 16 міліметрів. Ми однак маємо верстви кам'яного вугля грубі на 113 метрів. Щоб вони отже повстали до такої грубости, то на се треба було 700.000 літ.

Сї подані повисше числа дають приближне понятє про довжину поодиноких формацій. З них виходить, що число літ, яке потребувала земля до повного свого розвитку ми мусимо взяти досить високо.

І ось тут приходить в поміч геології фізика. В тім напрямі працював Англієць Віл. Томсон, пізнійший лорд Кельвін і він прийшов до перекоманя, що вік землі треба числити на яких 10 до 20 міліонів літ. Він прийшов до сего висліру в слідуючий спосіб: загально відомо, що чим глубше копаємо у землі, то тим більше надбуємо тепло. Се збільшуванє ся тепла виносить 1 степень Цельзія на кожних 30 метрів. Знаючи се уже дуже легко обчислити, кільки літ треба було, щоб земля остудила ся до того степеня, що на ній витворила ся теперішня стала цілина. Перед 10 міліонами літ земля мусіла бути еше плинною, розжареною кулею.

До того самого числа дійшли і обчисленя на підставі сплюсненя землі на обох півкулях.

Також і дослідни над сонцем вказують, що ся великанська піч гріє нашу землю найдовше яких 15 до 20 міліонів літ. В сій спосіб отже наука фізики ріжними шляхами приходить менше більше до однакового висліду подаючи вік нашої землі.

Але ось приходить третя наука, хемія і ся на підставі своїх дослідів приходить до цілком інших результатів.

Хемія знає декілька таких металів, що мають тоту власність, що висилають зі себе проміні. Се суть рад, уран і тор. І ось сї метали-первні поволеньки, висилаючи зі себе проміні, перемінюють ся у інші первні. І коли припустити ся, що колись газова маса, з якої мала повстати земля, складала ся тільки з одного найтяжлого первня, то є урану, то аби він так розложив ся, що

з нього остали ся лишень такі рештки які днесь находимо на землі, то потреба-б часу яких 1000 до 10.000 мільонів літ. Се число є трохи більше, як попередних 10—20 мільонів літ, однак і його треба брати трохи зменчене, позаяк годі припускати, аби колись ціла земля складала ся тільки з одної матерії-первня, то є урану.

Запускати ся у дальші подробиці, се завело-б нас за далеко і вийшло б по-

АНТІН ЛОТОЦЬКИЙ.

ПІД ВИННИЦЕЮ.

Оповідане з 1651 р.

I.

Було то з початком марта 1651 р. Винницький пан полковник Іван Богун сидів у своїй канцелярії. Вже було добре під полудне а пан полковник все ще був зайнятий враз з полковим писарем Гнатом Рибчинським полагоджуванем всіляких писем. Аж тут слуга сповістив, що прийшов сотник Ярченко.

Полковник перестав проказувати й підвівши ся з крісла сказав до писаря:

— Коли так то вже на нині, пане писарю, буде з нас писанини. Покінчи-мо завтра. Попроси пана сотника! — сказав звертаючи ся до слуги.

Писар теж підвів ся й попорядкувавши папері, сховав їх у скритку та замкнув на ключ. Віддавши ключ пану полковникови й уклонивши ся йому писар відійшов.

Небаром увійшов до канцелярії сотник Ярченко. Увійшовши він уклонив ся низько пану полковникови та поздоровив його.

Пан полковник відклонив ся йому й спитав:

за рамці сеї праці. Досліди і змаганя розв'язати питане як довго існує наша земля ведуть що раз то до нових результатів, дають що раз то нові числа і розв'язки. Ціле наше дотеперішнє знане не є єще в силі видерти землі її тайну, не є в силі рішучо сказати, як довго вона існує. І чи взагалі коли чоловік про се довідає ся — то тяжко на се відповісти. Питане се лежить — здає ся — поза границями людських сил.

— Ну щож, пане сотнику, які вісти приносиш із розвідів? Є що нового?

— Є, вельможний пане полковнику...

— Щож?

— Коротко скажу: Ляхи наближають ся. Під проводом Калиновського та Ляндскоронського. Йдуть просто на нас, на Винницю.

— Гаразд, буде розправа значить.

— Буде, вельможний пане полковнику, неминуче буде.

— А багацько їх іде.

— Коло двацять тисяч.

— Значить по п'ять Зайончковських на одного козака. Ну, се ще не за багато, — сказав полковник Богун вдаряючи рукою по рукояті шаблі.

— Ні, вельможний, пане полковнику.

— В кождім разі — сказав по хвили пан полковник — треба скликати военну раду. Коли має бути розправа, так нехай із нього щось путнього вийде, нехай людська кров дурно не леть ся. Прощай, пане сотнику.

Сотник вклонив ся й вийшов.

Тов. „Українських Соколів” в Джерзі Сіті, Н. Дж., відділ 170 Р. Н. С.

II.

Коло третьої години з полудня була вже вся полкова старшина зібрана в замковій радній сьвітлиці. Точно о третій годині явив ся між старшиною й пан полковник. Коли вже вся старшина заняла свої місця, промовив пан полковник, Іван Богун, ось такі слова:

— Панове старшино славного винницького полку! Відомо вам, що війна з Ляхами за плечима. Панами Ляхам і не сниться ся додержувати зборівської умови. Досказом того хочби се, що Калиновський навів силу силенну війська в Бар, доказом того напад на Кіасне, убиття славного й незабутнього полковника Івана Нечая й знищене міста. Тепер пустошить Калиновський наші околиці понад Дністром та над Бугом зовсім так, як се робить ся в воєнний час в ворожій краї. Як може вам уже звісно напад він з військом на Ямпіль, де саме відбував ся ярмарок й наче дикий Татарин вирізав десять тисяч невинних, безборонних людей. Тепер бере приступом місто за містом. Стіна вже в його руках. Тай що йно не видко як і до нас завитають.

— Та воно нема що й доказувати, вельможний пане полковнику, воно ясне як сонце, що Ляхи не думають додержувати зборівської умови — сказав полковий суддя Хведір Іванченко.

— Значить і нам нема що держати ся тієї паперової умови. Впрочім не ми її перні зломали а Ляхи — замітив полковий хорунжий Петро Шило.

— Так, не ми її зломали — притакнув Богун — не зломали ми її, хоча й як далеко не те вона нам давала, за що ми бороли ся, за що нашу кров преливали. Звіснож, що весь наш народ, із усіх земель, які він лишень заселив, брав участь в війні, в боротьбі за волю, за свободу, а тимчасом після умови значна часть українських земель не вийшла під булаву українського гетьмана, а тимсамим і велика часть нашого народу лишила ся й на даліше під нестерпним ляхьким панованем.

Чи ж сего одного не досить, щоби не зважаючи на сю умову, почати на нову війну. А все таки ми старали ся додержати умови. Колиж наш ворог саєломить її, так нічого ждати аж остаточного торжественного виповідження війни. Чи ж не так, панове?

— Так, так, вельможний пане полковнику — притакнула вся старшина.

— Нам нема що ждати, треба чи скорше виступити проти ворога. От, колиб так у мене більше війська, загралиб ми нашим вороженькам. Та в біду в мене всего на всего три тисяч козаків. Се, що не казати, проти кільканацять тисяч ворогів таки замало. Боротися, правда, можна, на тільки сил стане, але зацінно виступити так не конче безпечно.

— Гм! Воно правда! А добре було би прикрити трошечки крильця ворогам, бо після вбиття полковника Нечая вони дуже згорділи та духа набрали — замітив хорунжий.

— Тай корисно було би заки прийти до справжньої війни, заки прийде до головної розправи ослабити їх сили — додав писар.

— Та що тут думати тай говорити — перервав осавул Павлик — Війська в нас за мало, так значить треба написати письмо до ясновельможного пана гетьмана о поміч, а коли вона прийде, то спільними силами так їх сперемати що гей!

— Се була би не зла рада — замітив Богун — тільки на поміч мало надія. Батько Богдан стягає тепер усе військо до себе й не хоче мучити їх походами й не радо висилає їх. А з Київщини до нас дороги шмат. Та все таки й на мою думку просьбу написати не завадить. А ви, панове старшино згодні з думкою пана осавула Павлика?

— Згодні, згодні! — заявила вся старшина.

— Як так то добре. Ось так заручившись на разі й скомпоуємо письмо. Писарю, бери перо й папір, будемо писати.

Писар розложив папір й розсївши ся при столі, ждав що велять йому писати.

— Я думаю — почав полковник Богун — нам треба передовсім представити ясновельможному пану гетьманови, що ворог тягне на нас із великими возними силами, а що натомиць наші сили дуже невеличкі й сміч від ясновельможного і то як найскорша дужа би нам придала ся.

— Так, так! — згодила ся старшина. А суддя додав іще:

— А ще би приписати, що коли тут приємиримо трохи ворога, підітнемо його ніху, то легше буде справити ся з ним ясновельможному пану гетьманови в головної розправі.

— Так, і се можна написати, — згодив ся Богун.

Писар швидко паслухував, що казали йому писати та ще шильнійше водив пером по папері. По хвилі відложив перо на бік і сказав:

— Письмо готове!

— Так, прочитай нам, пане писарю! — сказав полковник.

Писар підвів ся, узяв папір і почав голосним та звучним голосом читати:

— Ясновельможний Пане Гетьмане Батьку наш Зиновію Богдане Хмельницький!

Ми, старшина винницького полку відомо чинимо тобі, що ворог наш лютий і не думає додержувати зборівської умови, на яку кляв ся і присягав ся Гетьман польський Калиновський і воєвода Ляндскоронський з величезними силами прийшли на Україну й оружем насилою добувають і беруть під свою власть місто за містом, село за селом. Наш полк стоїть в укріпленнях полкового нашого города Винниці, кожоді вийти сподіваючи ся нападу неприятеля, який тягне з силою кількадесяти тисяч й ось-ось явить ся під мурами Винниці, а в нас козацтва всего на всего три тисячі. Оборонити місто ми при Божій допомозі вешіємо й радше згинемо всі до одного, ніж віддамо місто в руки ворогів. Але ми бажалиби не лише о-

боронити місто, а дати клятому ворогові й добру заплату за зломане договору, так щож, до того сили наші за слабі. А колиб ми тутечки дали ворогові добру відправу то й головна розправа легше пішла би для нас. Тому звертаємо ся до Тебе, Ясновельможний Пане Гетьмане і Батьку наш, коли ласка Твоя, пришли нам радою поміч, а в спільці ми справимо тутечки нашим ворогам при Божій допомозі таку лажню, що навпісля не буде й що бити. Винниця 1651 р. місяця марта 15 дня. Старшина винницького полку.

— Ну, щож, панове старшино? — спитав полковник Богун, згодні на таке письмо.

— А чомуж би ні! — відповів суддя. — Вже то як наш пан писар скомпоує яке небудь письмо, то й сам генеральний пан писар Виговський краше не втне.

— Е, що то, то вже ні — засьміяв ся писар — куди мені до вельможного генерального пана писаря.

— Ну, коли всі згодні — сказав полковник Богун, беручи за перо — так підписуймо.

Поклавши свій підпис під письмом, пан полковник передав перо писареві. Відтак підписала ся по черзі вся старшина. Писар при всіх прибав полкову печать, запечатав письмо та передав його полковникові Богуну.

— Отже я ще нині вишлю гонця з отсим письмом до Чигирина. Але кажу вам, панове, що я не велику надію маю на поміч. Батько Богдан не схоче розсилати свої сили в непевні та до того неблизькі місця. І ми мусимо бути готові до оборони й без помічі, о власних силах.

— До оборони ми все готові, на те в нас сил стане, а й завзята в війську не брак — сказав осавул Демеденко.

— О, що до завзята! — то я певний відказав Богун — тільки воно не все вистарчас, часто сила бере перевагу.

— Так, так, гуси вола звалють, як то кажуть! — замітив суддя.

— Та вже буде, як Бог схоче, а ми не дамо осоромити козацької слави — закінчив твердо Богун.

— Не дамо, не дамо! — заявила враз і вся проча старшина.

III.

А польське військо під проводом польного гетьмана Мартина Калиновського йшло вже на Винницю.

9. марта прийшли до Сутиск. Тут Калиновський велів задержати ся цілому табору. Таки того самого дня вдало ся Полякам полонити кількох українських селян. Але ніщо не могли вивідати ся. Селяни, хоч їм завдавали найстрашніші муки, які лишень видумати може здичилій та озвірілій чоловік, ніщо не виявили. Тоді згодив ся один із шляхти, що знав добре українську мову, перебрати ся за селянина-Українця й піти поміж селян на розвіди. Йому пощастило. Ніхто з Українців не пізнав його. Із розмов та зручними питаннями вивідав ся він, що в Винниці залога невелика, всего на всего три тисячі козаків.

Взнавши се Калиновський не вважав за потрібне рушати з усім військом. Він покликав до себе брацлавського воєводу Ляндскоронського й сказав йому:

— Єгомость, пане воєводо, візьми десять тисяч війська й руши завтра раненько на Винницю. Надію ся на лицарську славу, вацпана! Ми мусимо сього чорта Богуну, дістати в свої руки...

На другий день рано вранці рушив десятитисячний польський відділ під проводом воєводи Ляндскоронського на Винницю.

На дворі стояли мороз і мрака. Із мраки вибивали ся тільки бані церкви монастиря, що стояв за Бугом, який обливав його з усіх боків. Винниця вся була встелена сивою мракою, наче широкою пеленою сповита. Але бистре, орлине око вартового козака помітило з вежі замку, що до міста наближаєть ся чималий неприятельський відділ.

Вартовик дав мерщій знак і вскорі було все місто заалармоване.

Вскорі і полковник Богун сидів повній зброї на своєму буланому в чолі невеличкого ледви триста мужа чеського відділу. Як той буйний вітевилетів відділ козаків за ворота міста які вмить за ними замкнули ся. Як втер кинули ся козаки на польське військо й вистрілили враз із самопалів. Поляки збентежені нечаяним нападом козаків, заметушили ся. Але в туж мить побачили, що козаки місто бити не завернули коні й що духу погнали в ріки.

— Гей, панове! — закликав воєвода Ляндскоронський! — За ворогом погоню! У нього сили мало, він налякав ся нас! Дістанемо в свої руки Богуну як ніщо! Хто перший дожене його, того жде слава й вдяка ясновельможного пана гетьмана. За мною, панове.

Перні рушили хоругви панів Кисіля та Мелешки.

Козаки тимчасом скрутили в бік там перейшли по леду ріку й небаро були вже по другім боці Буга, в монестирі.

Обі польські хоругви Кисіля й Мелешки кинули ся прямо через ріку місцем, де на ріці була розкидана содома, бо туди була найкоротша дорога. Та ледво впили ся на леду, як ватра затріщав під тягарем війська. Се Богун велів у ночі порубати лід на ріці а як рано став тонкий лід, він звелів притрасти його содомою. Тому лід заломив ся. Обі ватаги пішли прожогом на дно. І в одній хвили роздав ся на ріці крик і вереск та метушня. Жовніри почали ратувати ся, добувати ся на верх із води, хапали ся за лід, а лід був тонкий і ломив ся під руками. Інші потопалучі хапали ся одежі товаришів та через се не тільки, що се не спасли, але ще й товаришів втягли під воду. Ізза того почала ся між самими польськими жовнірами тут там бійка та колотнеча, крик і вереск змагав ся. Хто вмів плавати й понав

Хор ім. Лисенка в Норт Шікаго, Ілл.

на ширше місце, або хопив ся руками за грубий лід, відтручував від себе товаришів, що його чіпали ся та відбивав ся від них чим міг. Інші знова старали ся зігнати других з безпечніших місць, щоби собі їх зайняти. Крик і гамір, просьби о ратунок, проклони й грозьби лунали довкруги. На добавку нещастя вилетіли ще козаки з монастиря та почали бити й тручати в полонки тих, що їм вдало ся видістатися на той бік Буга. Перший дістав ся на той беріг сам воевода Ляндскоронський. Та не довго тішив ся він твердою землею під ногами. Козаки кинули ся на него, взяти в неволю. Він мимоволі стягнув коня й кінь скочив в зад на ріку. Козаки кинули ся за ним з криком.

— Лови, лови його вражого сина, се брацлавський воевода Ляндскоронський — кричав сотник Ярченко.

Ляндскоронський почав відбивати ся шаблею та козаки на се не зважали, але обернувши рушниці прикладами, почали частувати його ними з усіх боків.

І був би пан Ляндскоронський або дістав ся в козацьку неволю або пожив смерті від ударів козацьких прикладів, та тут кінь його понав ся задніми ногами в положку й миттю цілий враз з Ляндскоронським туди зсунув ся. Ляндскоронський почав кричати на жовнірів із сього боку ріки, щоби йшли його ратувати, добувати з ріки! Поляки мерщій кинули ся на ратунок своему воеводі й з тяжким трудом добули його ледви живого, сильно побитого козацькими прикладами...

Оттак Ляндскоронський ледво спас ся від нехальної смерті. Крім нього ледво яких двацять кількох із тих, що понали були в ріку, спасли ся. Прочіж, яких шість до сім сотень, всі пішли на дно „води пити”, як казали глузуючи козаки.

А козаки вернули в монастир з чималою добичю...

IV.

Лютый вернув Ляндскоронський до табору, але ще лютійший був польський

гетьман Калиновський, коли довідав ся що не лиш, що не дістав у свої руки „чорта” Богуна, але й до сімсот тисяч людя стратив, а між ними й чимало визначної шляхти, як ось Юрій Кисіль, брат київського воеводи.

Польний гетьман кляв на чім сь стоїть:

— До сто чортів, псякреф, хитрої Богуна, але я мушу тебе взяти, і шу мати тебе в своїх руках — верещав він та грозив кулаками, наче Бог був перед ним і міг чути й бачити його грізьбу. — Не спочину, поки не осуну своєї ціли, поки не дістану тебе мої руки! Все військо рушає на Винницю — крикнув він і тушнув ногою з пересердя.

Коли трохи вспокоїв ся покликав себе сина Самійла, коронного обозного й велів йому перейти на той бік Буга та наглядати, чи не йде поміч Богуна.

І небаром відділ, зложений із кількох катисяч жовнірів, відділив ся від обозного польського табору та перешли вив ся на той бік Буга.

Небаром рушив ся й увесь польський табор та подав ся на Винницю. І ще того таки вечера найшов ся польський табор під мурами Винниці.

Скоро тільки військо задержало й окружило Винницю з усіх боків, гетьман Калиновський дав приказ:

— На мур, драбини й гуляйгородини*) в рух! Винниця мусить бути в наших руках.

І польські жовніри з криком та шумом почали підсувати гуляйгородини, прикладати драбини, дерти ся на мур міста. Непаче тая комашня сунула польські війська на мурі...

Але й обложено в Винниці не довго мували.

Тут усе було готове на привітання рога. Гармаші стояли біля набитих шок і ждали на приказ полкового обозного, який стояв вніше й розглядав

*) гуляйгородина — деревяна рама на колісцятах, яку підкочувано під мур і з ньої закидано міст на мур.

коли й як найвідповіднійше буде використати напасника гарматним огнем. Крім пушкарів стояли готові до стріляння козаки з набитими самопалами. І вони ждали приказу.

Перші ряди польських жовнірів уже стали підлізати до мурів, уже показували ся їх голови в лискучих шоломах, блищала вже їх зброя.

— Гей, панове, та пощо ми тратитимемо на них вражих порох та кулі — крикнув сотник Зубенко — стручаймо їх таки так на долину.

І перші ряди козаків кинули ся з шаблями на горішні ряди польських жовнірів, які руками хапали ся мурів.

Заблищали шаблі в козацьких руках й покотили ся польські трупи до долу, звалюючи й потягаючи за собою своїм тягарем теж і тих своїх товаришів, що стояли на драбинах понизше. Крик, войк та лемент убиваних і сплюснутих наповнив воздух. Та козаки не зважали на се, але коли вже горішні драбини були порожні, хапали за драбини й кидали їх із розмахом до долу, завдаючи в сей спосіб смерть і тяжкі рани не лише тим, що були на драбинах, але й тим польським жовнірам, що були біля них.

Але ось і гуляйгородини почали підсунувати ся щораз то ближше до мурів, уже деякі з них лагодили ся закидати на мур.

Та тут обозний махнув шаблею й крикнув до гармашів:

— Цілай у гуляйгородини! І в одній хвили загреміли пушки, свистіли кулі. І дві гуляйгородини хитали ся й ураз із людьми повалили ся до долу. Інші теж були сильно пошкоджені.

— Гарно хлопці! — похвалив обозний — добре привитали вороженьків. Одна тільки гуляйгородина, що була найближе підсунула ся під мур, потерпіла ніщо. Жовніри із ньої спустились вже навіть зводний міст та дерли на мур. Та тут виступив проти них сотник Жук із своєю сотнею. Почала

ся в сьому місці на мурах січа. Козаки кинули ся проти ворога з великими шаблями. Зразу били ся в двох рядах з одного боку козаки, а з другого боку Поляки. Та небаром оба відділи змішали ся з собою й кожний бив ся вже осібно. Шаблі мигали наче лискавиці, люди увихали ся й вили ся наче вужі. Деякі не били ся вже й шаблями а таки так хопивши ся за барки борикали ся з собою. Ось один козак ухопив Поляка за шию та старав ся повалити його до долу. Але й Поляк був сильний і довго не давав ся козакови. Вкінці козак позалив його та приголочив коліном і хотів добути ятаган зза пояса. Тяжко йому се приходило, бо Поляк мстив ся й старав ся вирвати з козацьких рук. Та козак сильно держав його й він не вирвав ся з козацьких рук, тільки сипнувши ся втратив рівновагу й полетів до долу, а з ним разом і козак. Оба наїшли смерть під мурами міста, скропивши вперед мури своєю кровю та мізком з розбитих об мур черепів.

За несповна пів години боротьба з Поляками, що вдерли ся були на мур, скінчила ся. Ані один Поляк не лишив ся в живих.

— Ну, славити Бога, початок нічого — сказав сотник Жук. — Всіх Ляшків переслала ми чортови в зуби. Кілько наших розпрощалось з сям сьвітом?

— Трьох, батьку — каже один козак, якому товариш його завязував ранену руку! Петро Шуменко впав ураз з Ляхом на той бік мурів, а Юсим Ніста Грицько Чуй згнули від ляцьких шабель.

— Хай з Богом спочивають — сказав сотник знімаючи шапку — добрі були товариші.

— Хай з Богом спочивають, хай їм сьвята рідна земля пером буде — сказали й собі козаки, знімаючи теж шапки й схилиючи набожно буйні чуприни до долу.

— Але ранених досить у нас — сказав сотник.

— Е що ранені, що рани! Рани загоять ся! Тяжко раненого немає нікого — відповіли козаки.

І так не вдає ся приступ Калиновському. Не тільки що не вдає ся, але ще й тільки люда марно втратив. І Калиновський логував наче ранений тур.

— Чи там чорти які засіли, чи мої жовніри бабами поставали, чи що? — кричав він.

А тут наче на злість йому темна ніч покрила своєю чорною пеленою весь сьвіт.

— Пождемо до завтра — рішив на-конець Калиновський.

Небаром потонув польський табор у глибокому сні. Навіть варті, змучені походом не довго видержали. І їм скле-ів сон скоро повіки.

Та не спали козаки.

Полковник Богун, зараз по відпер-тю Поляків від мурів міста скликав во-єнну раду.

— Панове старшино! — говорив він на раді. — Ви бачили, з якими си-лами тягне Калиновський на Україну. Коли вони перейдуть отак цілу Україну, багато, дуже багато лиха прийдець ся зазнати нашій рідній землиці тай наро-дови бідному. Тож на мою думку нам як вірним синам України треба не допу-стити до сього. Красше вже нехай ми й наше місто потерпить від ворога, ніж має терпіти вся Україна, весь наш на-рід! І тому треба нам як найдовше за-держати ворога під мурами нашого мі-ста, не пустити його як мож найдовше дальше іти.

— Ми всі готові стояти за Україну поки нашого життя! — заявила голосно вся старшина, хапаючи правицями за рукояті шабель:

А Богун говорить дальше:

— Але одно тут важне! З міста не довго зможемо ми обороняти ся. У во-рога сили в трицяттеро більше чим у нас, а мурі міста не такі то дуже кріпкі. Правда, вчора вдало ся нам з успіхом відперти ворога, вдало би ся може ще й завтра, але все таки вкінці він взяв

би перевагу. Тож коли хочемо задержати тут Калиновського як найдовше, ми симо лишити місто й перенести ся другий бік Буга, до монастиря. Звідтє не так легко дістане нас ворог в е-руки.

— Скорше всі зуби собі поломи-пій відтам нас вигризе — признав суд-

— Таки так, се дуже догідне міс-для оборони — заявив обозний.

— Отжеж, бачите, що добре рад-— Говорив дальше Богун. — На м-думку нам найкраще перейти там-тієї ночі, таки зараз.

— Певно, що се буде найкраще, що відкладати! — признали всі.

— Значить ви всі згодні, щоби з усім військом і народом перейшли-тієї ночі в монастир.

— Всі, всі згодні — заявила старшина.

— Як так, то таки зараз вирушає з міста — сказав Богун. — Але г-липати місто на добичу ворогів. То що дасть ся взяти заберемо з собою, проче, нема иншої ради, треба пустити з огнем. Краце нехай огонь зієть на-працю, ніж має вопа служити воро-ви на нашу шкоду.

Старшина зараз і почала дав-прикази до вихсду з міста.

І вмить заметушили ся мешка-міста.

Одні запрягали коні до чималих-зів, а другі укладали в вози, що дало-тільки взяти, як от харчі, зброю та-рогоцінності.

Заметушили ся мешканці м-вештають ся скрізь, але тихо-тихісе-ко. Не чути нігде ні гамору, ні кри-ні розмов ніяких.

За яку годину все було готове-ввізду. Похід рушив. Попереду, по-ках і з заду козаки, а в середині же-та, старці і дїтвора та вози наладо-усяким добром. За возами гнали-вар та вівці.

Отворили ся брами міста і увесь-хід опинив ся поза його мурами.

Місто опустїло зовсім. Ба ні-сім. Ось вулицями міста, у темряві

Бр. сьв. Тройці в Брукліні, Н. Й. від. 203 Р. Н. С.

сче
роз
ли
вон
сон
дил
як
суш

штають ся якісь постати з горючими головнями в руках. Вони підходять до поодиноких домів і впихають щось по під стріхи.

Не минуло й чверти години як тут і там почали вибивати ся на верх огнені язики. Язики сі повзли по стріхах хат й дужшали щораз. Вкінці зняли ся в гору величезною полуміню. Стріхи затріщали, в місті зробило ся ясно. Пішла людська праця на ралець огневи. І ніхто не спішив ся ратувати ні хат ні добутку. Огонь буяв свобідно, перекидаючи ся з хати на хату. Горючі снопи соломи літали наче птиці під негоду й ширили дальше пожежу. Вскорі все обняла одна велика огняна повінь, забаргюючи й небо ярким заревом.

Отсе зарево й збудило ворожий табор!

На вид зарева позривали ся ті, що припадком не спали й наробили крику. Вскорі весь табор зірвав ся на рівні ноги. Зірвав ся й сам Калиновський. І вскорі переконали ся всі, що се місто, що се Винниця горить. Калиновський зараз і вислав відділ війська на розвіди.

Небаром висланий відділ вернув, а старший відділа звістив:

— Уся Винниця в огни, в місті ні живої душі.

— Так значить, вони винесли ся з міста — сказав Калиновський — тільки кудиж би то вони пішли.

— Напевно за рікою, в монастирі замкнули ся — замітив Ляндскоронський, який либонь до самої смерти тямив підвинницький монастир, ізза якого він трохи смерти не найшов під філями Буга.

Тої ночі вже ляцький табор не спав. А Винниця горіла, а зарево на небі світило.

За Винничанами замкнули ся щасливо брами монастиря.

V.

На другий день скоросьвіт Калиновський велів усьому війську перейти на той бік Буга, здобувати монастир.

Відділи польського війська рушили на монастир приступом. Та ледво до половини скелі діпняли, як ураз гриміли на них козацькі пушки й самопали.

Ні один вистріл, ні одна куля не пішла на марне. Цілі ряди польського війська, наче трава під косою косаря, гнали ся й покотили ся до долу. А сідуючи ся поривали за собою низші ряди здорових ще жовнірів.

Більша половина облягаючих напла смерть під мурами монастиря, мотали ся й не чекаючи другого вистрілу пішли в розсіпку на всі сторони.

Лютий Калиновський вислав новий відділ вдруге й у третє, але й їх стріла судьба перших.

Два дні отак намагав ся Калиновський добути монастир, дістати Богуна в свої руки. Та все дарма. Тільки марно втеряв кілька тисяч війська. Добре казав полковий суддя Хведір Іваченко: „Калиновський скоріш усі зуби собі поломить ніж витризе нас із монастиря“.

Поляки почали тратити вже всяку надію на здобуте замку. Навіть сам Калиновський почав уже сумнівати ся, те, що йому вдасть ся дістати в свої руки славного Богуна.

— Далєбі й я вже починаю вірити, говорив він до себе ходячи по своїй наметі — що той Богун се не чоловік а сам люципер, або бодай із люципером знаєть ся!

VI.

Під вечір 14. марта пан полковник Богун осьтак говорив до зібраної на раді старшини:

— Панове старшино! Завдяки хоробрости вашій і всего винницького полка Калиновському не вдало ся взяти приступом. Більше як певне, що й даліші його змаганя будуть даремні. І він завтра кине думку про здобуте вшої кріпости. Але того я й бою ся. Вже підуть від нас, але підуть в глиб країни, підуть щоби руйнувати наші міста й села, перемяти нашу богату країну в велику пустиню а вольний

од у своїх невольників. Тож, на мою думку, краще вже нехай одна сторона нехай ми терпимо замість цілої країни, цілого народу. І тому нам треба як найовніше задержати ворога під мурами замку.

— Ба, але як се зділати? — замітив деякі з старшини.

— Я думаю — говорив дальше Богун — що найлекший спосіб до сего, обідати з Калиновським переговори.

— Гм, се не зле було би! — каже суддя. — Коли ми перші заговоримо про переговори, так Калиновський буде думати, що в нас невелика надія видержати довшу облогу.

— Егеж, — замітив осавул Деминко — се наклонить їх пробувати щось дальше добувати монастир. А того нам і треба.

— Так, того нам і треба — притакнув полковник. — Ми тут будемо їх заставляти то переговорами то воюванєм, тимчасом може й поміч від батька Хмельницького насіє. Тоді справимо великий празник. А не прийде поміч, то все в своїй військи й ми не трохи ворогам кроки вточимо тай, що теж не малої ваги, так, панове старшино?

— Так, так! Свьята правда! — прикинули всі.

— Тепер ще: хто піде в посольстві? — спитав полковник.

— А хтож би?! Ось нехай іде пан писар та пан осавул Павлик — каже хоружий.

— Чи всі годять ся на се? — спитав Богун.

— Всі, всі!

— Тож таж зараз ти мене писарю панне осавуле підете до ляцького табору й там від імени нашого полку виставите Калиновському викуду чотири тисячі волів і пять бочок меду. Закажате для нас вільного виходу, щоб очистив із свого війська мене перед монастирем.

— Ха, ха, ха — сьміяли ся присутні — довго прийдець ся Калиновському ждати на наш вихід.

VII.

А в польськїм таборі й справді почали вже продумувати над тим, щоби залишити облогу полковника Богуна. Навіть Калиновський і він уже почав думати, як би то з честю вибристи з болота, в яке загнала його сліпа жажда слави, жажда дістати в руки великого й славного козацького лицаря, Івана Богуна. Та тепер бачив він ясно, що надія його не сповняєть ся і не сповнить ся, що тільки марно тратить военні сили. І він рад був покинути облогу, хотів тільки зробити се з честю та на лихо не міг ніщо путнього видумати.

Аж тут звіщають йому, що прийшло посольство від обляжених просити мира.

Калиновський здивував ся:

— Як? Богун та мира просить?! Щось тут не тее? — але по хвили заспокоїв своє здивованє: — Мабуть не конче добре з ними там на замку, коли перші просять мира. Значить мені нема що падали на дусі, теряти надії, може ще й Богуна дістану в руки. Треба спробувати, може вони добровільно згодять ся видати свого полковника. Біда до всього примушус.

І він велів ввести послів.

За хвилю війшли в намет козацькі послі, полковий писар Гнат Рибчинський та осавул Семен Павлик. Вони низко вклонили ся польному гетьманови, а писар Гнат Рибчинський промовив:

— Ясневельможний пане гетьмане! Отсе приходимо ми до тебе в імени старшини полкової й цілого полку винницького. Будь ласка, вислухай нас милостиве.

Калиновський прибрал горду поставу й остро промовив:

— Бунтівники! Ви бунтуєте ся проти речі посполитої й короля його милости й для вас не повинно бути милосердя, вас усіх ураз із вашим гетьманом бунтівником Хмельницьким повинно ся

змести з лица землі на примір та пострах бунтівникам цілого сьвіта.

— Ясневельможний пане гетьмане, ми прийшли просити помилування.

— Помилування?! „Як тревога то до Бога!“ — старався Калиновський вдержати дальше в острим тоні. — Та коли ви справді щиро каєтеся, то я готов обіцяти вам мою ласку й помилування. Якій же ваші жаданя.

— Ми — тягнув писар дальше — просимо вільного виходу з монастиря, а за се ми зобов'язуємося дати викупу чотири тисячі волів і п'ять бочок меду.

— Що?! — вдавав Калиновський здивованого й обуреного — що такий викуп?! Се просто насміх із мене! Чиж ви сліпі, чи не бачите які в мене сили, чи не бачите що вас горетка проти моїх сил, чиж не знаєте, що я як схочу то на мак вас можу стерти?!
Козаки вдали, що вірять його пере-
хвалкам. Писар говорив:

— Ми люди прості й не відаємо, що кому належить ся, може бути, що нехотячи ми обидили вашу ясневельможність. Ваша ясневельможність зволить ласкаво й великодушно простити нам і подати свої домаганя.

— Інакше не буде між нами угоди, аж коли видасте нам всі ваші гармати, хоругви і вашого отамана Богуна.

Миттю оба козаки випростувалися.

— Пане гетьмане, — сказав писар рішучо й поважно — не жадай сього від нас! Краще нехай ми всі до одного загинемо, ніж станемо видавати кого небудь із старшини!

Побачив Калиновський, що так не піде.

— В добрий спосіб не добуду від них Богуна — подумав Калиновський — треба взяти ся на хитрощі, треба його підступом дістати в свої руки.

І він сказав козацьким послам:

— Се дуже гарно, що ви не хочете зрадити вашої старшини. І я не жадаю видачі славного полковника Богуна, а тільки хотів вас випробувати. Дасьте так, як ви самі подали, чотири тисячі

волів і п'ять бочок меду, а крім сього ваше оружжя, гармати й хоругви.

— І на се не можемо пристати — відповіли козаки — козак без оружжя, пхлібороб без плуга. Не яло ся козакам збувати ся оружжя та збруї.

І се гарна відповідь, лицарська відповідь, подобала ся мені — схлібляв Калиновський. Тож вернете мені зброї в боротьбі на Бузі коні та хоругви.

— Се можна! відповів писар. — І се ми згодні, просимо тільки, щоби військо вашої ясневельможности очистило поле перед монастирем для вільного виходу козакам.

— Стане ся по вашому жаданню відповів Калиновський. — Щоби в показати, який я до вас прихильний, зараз таки звелю моїм військам уступити з перед монастиря.

І таки при козацьких послах видав він приказ, щоби військо заняло місце в місті по вулицях.

Козацькі послы відійшли в монастир. Калиновський затирив руки з радощів, що плян йому так легко вдасть ся.

— Пожди, ти Богуне! Коби лиш вийшов за мури монастиря, то я тебе кружу з усіх боків військом і приму козаків віддати і тебе й прочу старшину та гармати. Примушу.

Послы вернули тимчасом у монастир і словістили Богуна про хід переговорів та на яких умовах стала угода.

Богун уважно вислухав все й казав:

— Хитрий ти, пане Калиновський, але й на свого понав ся. Не мене ти перехитрити. Знаєте, панове старшини, що йому ходить. Йому ходить о те, щоби ми лиш вийшли за мури кріпоси, а він тоді з нами зробить, що захочемо.

— А не діжде він, клятий того, що ми дали йому взяти ся в тенета.

— Але, звісно вам, панове, нам треба переговори протягати дальше.

— А треба, треба — притакнула старшина.

— Так піплемож тепер послів і з жаданем, щоби він дав запоручників

Бр. сьв. Володимира в Найставн, Філдельфія, Па. від. 105 Р. Н. С.

Коли козацькі послы явили ся з таким жаданем, Калиновський зразу обурив ся, але в скорі опам'ятав ся, подумав собі: Як я їх притисну то вони мусять потонути й заручників цілих вернути. І він відповів козацьким послам:

— Добре, я згоден і заручників дати.

Але небаром знов явили ся козацькі послы в польському таборі.

— Козаки жадають, щоби ясневельможний пан гетьман із своїм військом відступив ся на мило від Винниці.

— Що? Я вам такі уступки поробив, навіть заручників дав, а що своїми силами міг би вас на порох стерти, а ви ще сьмієте, ви важите ся мені такі умови ставити. Ні сьому не бути — кричав Калиновський, а в душі думав: Чи не чорт же той Богун, догадав ся, що я задумую! Псякреф, не повезло моїм намірам.

А козаки відповіли:

— Тільки на такій умові ми згодні до згоди. Інакше ми будемо оборонятися, хоч би нам усім тут довело ся загинути!

Так сказали козаки й вийшли.

VIII.

Лютий був Калиновський, що його підступ йому не вдав ся. Але ся невдача розпалила в ньому бажане, конче дістати Богуна в свої руки. Він постановив не вступити ся з під Винниці поки не здобуде монастиря, поки Богун не попаде ся йому.

І баталія почала ся наново.

Все майже військо післав Калиновський на монастир. Наче тая сарана перло ся воно на мури, але цільні стріли козацьких пушок та самопалів не дозволяли їм підходити під самі мури. Скоро лише лави польського війська наближались до мурів, вмиг грянуть пушки обляжених і цілі лави Поляків устелюють землю гей снопи, або радше гей довгі покоси.

Калиновський з люті не тямив ся, волосе рвав собі. Велів виточити всю свою артилерію. Але польські арматні

кулі не велику шкоду заподівали Укрінцям. Вони здебільша або перелітали понад головами обляжених, або застрягали в грубих мурах, що окружали монастир.

Козаки сьміяли ся.

— Отсе стрільці! Мабуть учили ціляти тільки галушками з миски та рот.

А Калиновський велів кидати в зацький табор бомби. Але й бомбами що не вдіяли, бо козаки щасливо шили їх.

Польські війська падали щораз більше на дусі. Вони втратили чимало коний і самі ослабли на силах, не рідко сідлюючи коний, не покидаючи зброї на мить. Калиновський на силу го відділи до приступу, грозив навіть, оберне проти неслухняних своїх військ цілу артилерію й гнані наче вівці польські відділи йшли приступом та ніщо вдіяли. Богун з дивовижною для Поляків діяльністю й швидкістю відбивав щасливо всі приступи. Невдачі розпалювали самолюбність Калиновського. І в слав все нові відділи, але все з тим самим успіхом.

А Винничанам польські невдачі давали духа. Вони бачили, що домогають опирати ся ворогам. А тут їм гонець, що возив просьбу о поміч гетьмана Хмельницького вернув і сповістив, що поміч прийде. Богун готов ся тепер, як казав, „справити Ляхи пир”. Ждав тільки приходу помочи.

— Гей, панове брата — казав Богун — чи не скучно вам сидіти от в заперті, чи не манить вас погуляти трохи на волі.

— Скучно, батьку, та що вдієш!

— А як би так нас зо три сотні спробували вискочити за мури та погуляти з Ляхами. Остогидло вже вічно лежить за мурів відстрілювати ся.

— Що остогидло то остогидло — каже сотник Ярченко, я й зараз готов мурі й уся моя сотня за мною.

— І я! — каже сотник Жук.

— Тож гаразд, своєї ночі погуляємо — каже Богун — та потурбуємо

ворога а при тім розглянемо ся чи не надходить до нас поміч! Сотник Ярченко й Жук з своїми сотнями підуть зі мною.

І як тільки землю оповила ніч, отворила ся невеличка фірточка в мурі, що окружав монастирську твердиню й із неї виїхало триста лицарів козаків на конях. Попереду відділу їхав на своїому буланому коникови сам полковник Богун. Вітром перелетіли вони Буг по леду й нагло та несподівано з страшним криком налетіло козацтво й вистрілило на польський табор враз із триста рупниць. І в одній хвили впало кількадесят польських жовнірів трупом а ще більше ранених. В сюж мить козаки замінчили рупниці на шаблі та списи й почали рубати та колоти ворога. Поляки не мали часу й раз відстрілити ся. І вони мусіли взяти за біле оруже.

Почала ся січа. Обі сторони кинули ся на себе з завзятем. Бистрі коні вивихали ся як змії, шаблі дзвеніли то перещркуючи ся з ворожими шаблями то вдаряючи об ворожі шоломи та панцирі. Людські голоси: наклики й зойки мішались з іржанем коний. А блідолиций місяць кидав на боєвище своє срібне світло й придавав воюючим статям людиний якийсь незвичайний, неземський вигляд. Здавало ся, що се не люди а духи якісь взяли ся воювати з собою.

Попереду козаків увихаєть ся на буланім полковник Богун. Виріжняєть ся він від прочого козацтва лискучим панциром, на якому вилискувало ся промісяця. Його шабля не спочиває ні в заперті, чи не манить вас погуляти трохи на волі. Здаєть ся немов рука полковника Богун не чує, не знає вмученя, немов вона зеліза, з криці. А де лиш вдарить остра полковницька шабля там певно вже мерти робота.

Січа не втаває, змагаєть ся. Щораз більше паде вбитих і ранених. Коло саванного полковника впав сотник Жук, ранений якимсь Поляком списом в груди. Сотник Ярченко дістав удар шаблею в праве рамя. Тепла кров з рамени потекла в борознці на долину та він на се не зва-

жає, дальше беть ся. Падуть удари за ударами. Крім сотника Жука впало пість до сім товаришів. Але в пятеро більше впало Ляхів від козацьких шабель та списів. Ляхи вже почали подавати ся та тут, де не взяли ся, женуть їм у поміч крилаті гусари. Попереду женеть ся хорунжий. В руках у нього хоругва з високим держаком.

— За мною панове! — кричить він — за мною, там Богун, я пізнав його! Зловимо його, пан гетьман озолотить нас! За мною.

І чималий відділ гусарів кинув ся туди, де бив ся полковник Богун.

— А маю тебе, пане полковнику — кричить хорунжий заміряючи ся на нього держалном хоругви. А кількох жовнірів уже вхопило Богуна за руки.

— Не радій завчасу, пане хорунжий Рогальський — каже Богун. — Не так то легко Богуна дістати в свої руки.

І стрепенувши ся разом повалив до долу всіх жовнірів, що вчипили ся були його. Наче ті снопи попадали вони. А Богун, вдаривши коня острогами, почав лувати до ріки.

— За ним, за ним! Ловить його — кричав Рогальський.

Кількадесят жовнірів погнало ся за славним козацьким полковником. Та ніхто не міг уже досягнути його. Богун вививав шаблею вколо себе й ранив ньою смертельно кожного, хто лиш попав ся під неї. В розгарі боротьби, не розгледів ріки й нараз його буланний опинив ся в полонці. Була се одна з тих полонць, в які він раніше так хитро впровадив був ворогів.

Поляки з радости закричали. Та коротка була їх радість. Шпаркий кінь Богун вибив ся щасливо з води на лід й вітром подав ся враз із мокрим, обмерзлим полковником в монастир. За полковником подали ся туди й козаки, везучи з собою й тяжко ранених.

— І таки не вдало ся нам його зловити — каже Рогальський. — А так уже легко було.

— Ні, він таки характерник — замітив один з гусарів.

— Характерник, не характерник, але що силач то силач. Двацятку люда стряс з себе так, що наче галушки покотили ся до долу.

— Та все таки, либонь вже йому відхочеть ся пускати ся до таких сьмілих вилазок.

— Либонь — притакнули інші.

Та не словчила ся їх надія. На другий день полковник Богун знова появил ся на своєму буланому.

— Як ся маєте? — гукнув йому Рогальський.

— Нічого, дякую! — відповів Богун! Вчора Поляки почастивали мене такоюж лазнею, якою я їх почастивав. Тількиж мій козацький кінь не дав своєму панови стрінутися з панами Ляхами, що я їх виправив під лід „води пити” — говорив полковник — вдаряючи ласкаво свого буланого по шиї.

IX.

Так минали дні за днями. Борба між козаками й Поляками не уставала. Богун і дальше турбував їх вилазками та нечаяними нападами. Калиновський дальше лаяв усіх підчинених та даремне намагав ся добути монастир.

Аж тут 20. марта прилетів обозний коронний, молодий Калиновський як без духа.

— Я дійшов тільки до Липівця — сповіщав він батька — й там несподівано напали на мене козаки. Були се козаки полтавського полку. Напали так нечаяно, що я ледви встиг упорядкувати своє військо.

— А щож полтавський полк, іде може сюди на відсіч Богунови? — питав гетьман.

— Ніщо не відаю. Мої жовніри не мали навіть часу посідлати коний і мусіли їх покинути.

— Але кудиж вони подали ся?

— Зразу вони погнали ся були за нами й розбили зовсім ватагу, що проводжала наш табор. Але ми сіймали двох з тих козаків. Від них можна буде на допиті витягнути що треба.

Гетьман Калиновський велів зараз узяти на допит полонених козаків. На допиті козаки сказали, що гетьман Хмельницький виступив уже з Білої Церкви й іде з цілим своїм військом на-проти польського війська. За молодим Калиновським, що втік із під Липівця пігнав ся уманський полковник Осип Глух із десятьма тисячами козаків. Його, казали дошитувані козаки, що йно не видно під Винницею.

Калиновський скликав воєнну раду. Коли сповістив старшину про се, що йому вдало ся вивідати ся — всі заметишили ся. На всіх упав великий страх. Всі почали кричати:

— Тікати, тікати! Нас захопить тут мартова негодина, переправи будуть неможливі. А ми в ворожій землі. Військо наше пропаде тут від нужди.

— Я й сам бачу — сказав на се гетьман Калиновський, — що нам тут ніяк довше стояти. І поміч для ворога за плечима й харчу для війська тут обмаль. Нам треба перейти в якусь иншу місцевість, здатнішу для харчованя. Алеж, панове, годіж нам так відходити не здобувши нужденного монастиря. Неслава на нас впаде!

— Нужденного монастиря?! Нехай він і нужденний — кричала старшина не зважаючи й на поважанє для гетьмана — алеж там у тім понаєтірі Богун!

— Богун!? Так щож з того? Труси, боягузи ми чи що? І вам не сором таке говорити! — кричав Калиновський.

— Не труси ми, гетьмане, але й не очайдухи! Се не хоробрість, не відвага лишпати ся тут довше, але крайня очайдушність.

Довго отак сперечав ся польний гетьман із підчиною йому старшиною. По довгих короводах ледво вдало ся йому наклонити її, що згодила лишпити ся до завтра до рання. Скоросвіт мали йти приступом на монастир. Колиб сей приступ таки не вдався, то він буде остатній. Зараз після нього табор перейде в инні сторони.

Руський хор в Шенандоа, Па.

X.

На другий день, як тільки стало на світ благословити ся, почало польське військо знова приступ на монастир. Але обляжені дали їм і тепер добру відправу. Тричі підступали польські війська й усе дарма.

Нараз продер воздух сильний, перкольний крик. Се появили ся за плечима польського табору нові відділи козацьких військ, прийшла відсіч обляженим. Й вони то счинили такий страшний крик, щоби вже ним завдати ворогові страху, викликати замішане в ворожому таборі.

І справді польські війська збентежені нечаяною появою козаків і страшним криком не знали що діяти. Козаки, що прибули в відсіч без перешкоди заняли „Нове місто“, яке відділяло ся від другої частини города, де стояли Поляки, тільки мостом. Оба ворожі війська були віддалені від себе на один вистріл з лука.

Серед Поляків настав небувалий страх, такий який опанував був Поляків під Пилявцями. А тут ще козаки глузують собі із них, визивають їх на герці. Ось виступив наперед війська сам полковник Глух на вороному коні й кликнув:

— А де ваш гетьман! Чи не схоче він зо мною, Осипом Глухом, полковником уманським на герць виступати, лицарської слави здобувати!

Та польському гетьманови не в голові були лицарські герці. Він стратив голову, перестрашу наїв ся не менше від простих жовнірів.

Як тільки побачив, що Богунови прийшла поміч і що Глух заняв уже нове місто зараз дав приказ:

— Лагодити ся чим скорше в дологу, вози й усе, що морлоб спиняти відворот, лишати!

Та багато ватаг не ждало й на те аж усе військо рушить відворотом. Многі з них були так налягані, що зараз з появою козаків кинули ся на втеки, не слухаючи команди і не знаючи куди.

Се ще більше збентежило Калиновського. Він покликав до себе Ляндскоронського й дав йому приказ:

— Пане воєводи станьте з піхотою біля моста і обороняйте його від козаків. Я тимчасом виведу військо з табору.

Ляндскоронський зараз подав ся туди, а Калиновський кинув ся спиняти втікаючі ватаги, липаючи табор і більшу часть війська без ладу й порядку.

Вачучи таке замішане челядь польських панів збігла ся до возів, що були повні всякого добра ще від часу нападу Поляків на ярмарок в місті Ямполі. Збігши ся челядь жузьмом кинула ся на вози й почала самовільно вибирати з них, що хто забажав.

— Беріть, братці, беріть — захочували вони одні одних — не заберемо ми, так заберуть козаки.

— Беріть, — говорили інші — пани наші через се не збідніють, а ми збогатимо ся, беріть.

— Тай не панське воно — кричали ще інші. — Пани нагарбали його в бідних людей та купців, й крапце буде, коли все те добро назад опинить ся в руках бідаків.

Вже багато панського добра було розграбовано, коли деякі з шляхти побачили й поняли, що дієть ся. Вони наробили крику, збігло ся більше панів і враз кинули ся боронити свого добра.

— Голото, гільта! — кричала шляхта — лишіть се, уступіть ся, а ні то посічемо всіх на гамуз.

— Овва, які відважні — кричали деякі з челяди — десь то й у нас не має рук, щоби й панів-шляхту перетріпати.

— Страх шляхта, лицарство, — кричали інші — а перед гореткою козаків дріжить як лист осики, тікає як заяці.

— Що хама, усиряки, ви важите ся, ви сьмієте ще й обиджати шляхетно уроджене лицарство — кричала шляхта й кинула ся з добутими шаблями на своїх слуг. Почала ся бійка панів із слугами. Слуг було більше й вони почали брати перевагу.

— Гей панове, та що ми будемо ходити собі з хамством. Тут є жовніри нехай вони з ним справлять ся.

Кількох із шляхти метнуло ся призвати на поміч жовнірів. Але, як в польському таборі давно вже не було ладу ні порядку тож більшина жовнірів спала тоді мертвецьки п'яна. На крик шляхти вони прокинули ся й думаючи, що се на них наступають козаки, вони хопили за рушницю й почали стріляти на своїх.

Так минув день, минула ніч. Досвіта перед польським табором почув ся тупіт кінських копит, дзенькіт зброї а враз і роздали ся вистріли. Се напав на польський табор завзятий полковник Богун з невеличким відділом козаків. Побачивши козаків з Богуном на чолі в своєму таборі, Поляки й не думали відбивати ся. Вони як стій кинули ся в ристіч й лишили не лише вози але навіть гармати та зброю. Неначе той боягуз, що побачить у лісі кілька вовків, а йому зі страху здаєть ся, що їх величезна юрба, отак утікали Поляки перед невеличким відділом козаків. Та хоч і як скоро вони втікали, то таки були би не втікли перед козаками, як би не те, що козаки кинули ся на залишені польські вози, гармати та зброю. Але через се вдало ся спасти втечею лишень переднім відділам. Задні не втікли від біди. Їх не пустили козаки вільно. Поляки серед страшного замішання кидали ся до втечі на всі боки. Одні тікали в браму, другі лізли через вали, ті верхи, ті пішки. Часть козаків пустила ся за втікачами й доганяючи рубала й сікла їх на капусту. Друга ж частина козаків і не хотіла гонити за ними. Проводжала тільки втікаючих ворогів глузливыми окликами:

— Цигане, втікачі, безглузді Ляхи! — кричали за ними одні.

— Пилявчики — дразнили їх інші — втікайте, втікайте мерщій дальше, за Вислу.

— За Вислу, за Вислу тут не ваше діло! — кричали ще інші.

Поляки втікали так скоро, що того ще таки дня впинили ся в місті Барі. Але поки добігли до Бару то лишили по дорозі більш тисячі вбитих і ранених своїх братів і втратили не тільки все награбоване в Подолян добро але й усе власне збіже. В Барі не було в них ні біля ні одежі, а до того ще й томила їх безнастанна варта. А мусіли держати її, бо що дня сподівали ся, що наче той степовий орел налетить на них страшний Богун, якого само імя наводило на них жах. По три й по чотири ночі доводило ся одним і тим самим стояти на варті на лютomu морозі. А огонь бояли ся розводити, щоби ним не звабити ворога. Й трохи не все військо поморозило собі носи, руки та ноги. Й голод докучав їм. На великдень прийшли недобитки польських військ під Каменець. І довело ся тут їм їсти не паску, а несолені коржі та ще й по половині з лободою.

Слава про оборону Винниці й цілковиту побіду славного полковника Богуна над Поляками розійшла ся лискавою по всій широкій Україні. І слава лицаря-полковника росла в устах українського народа. Його імя споминало ся скрізь першим після імени батька Богдана Хмельницького. В його честь склали українські кобзарі думи й пісні й скрізь по Україні співали їх.

Про замешкалість позаземних сьвітів.

Коли люди переконали ся, що небесні тіла, звізди, се — не прості сьвітила на небеснім склепіню, а такі самі сьвіти, як наша земля, зараз виринуло питање, чи можуть на тих сьвітах мешкати якісь живі сотворіння, подібні до нас. Буйна людська фантазія позаселювала ті сьвіти якимись висшими, розумнішими від нас істотами, або страшними потворами. Та наука розвіяла ті усі вигадки; хоч до нині не стверджено, чи на небесних тілах живуть люди, то всеж таки розріжнено, на котрих звіздах вони могли б жити, на котрих життя організмів є правдоподібне, чи не правдоподібне, а де жите зовсім немислиме.

Поділ звізд.

Щоби могли розібрати ті питання, мусимо передовсім поділити небесні тіла на класи так, як їх ділить астрономія (т. є. наука про звізди).

Сталі звізди.

Хто дивить ся на зоряне небо через кілька ночей, той буде міг на небі бачити ті самі громади звізд. Кождому знаний Великий і Малий Віз, Квочка та Косарі. Старинні народи повишукували між тими громадами звізд подібностей до ріжних предметів чи звіврат і після того їх позазивали. Вже вони звернули увагу на се, що громади звізд (з лат. констеляції) виглядають все однаково. Се навело їх на думку, що вони мов цвяхи побивані в синій небосклін що мов півкуля завішений над землею. Сей небосклін обертає ся протягом доби раз довкола.

Ті усі звізди названо сталими. бо вони порушають ся тільки з цілим небосклоном.

Планети.

Вже також старинні народи завважали, що декілька ясніших звізд зна-

ходить ся що ночи в иньшій околиці неба, а й протягом одної ночи мандрують між звіздами. Ті звізди названо з грецька планетами (блудними звіздами), а причислено ще до них Сонце і Місяць, так що планет усіх разом було 7. Вони йшли в тім порядку (починаючи від найблизшої): Місяць, Меркур, Венера, Сонце, Марс, Юпітер, Сатурн. Кожду планету помістили вони на окремій півкулі (сфері), кожда сфера була прозора, як шкло, і всі вони були повкладані одна в другу. По сфері найдальшої планети йшла сфера сталих звізд.

Так отже була земля серединою сьвіта, а довкола неї кружили иньші звізди.

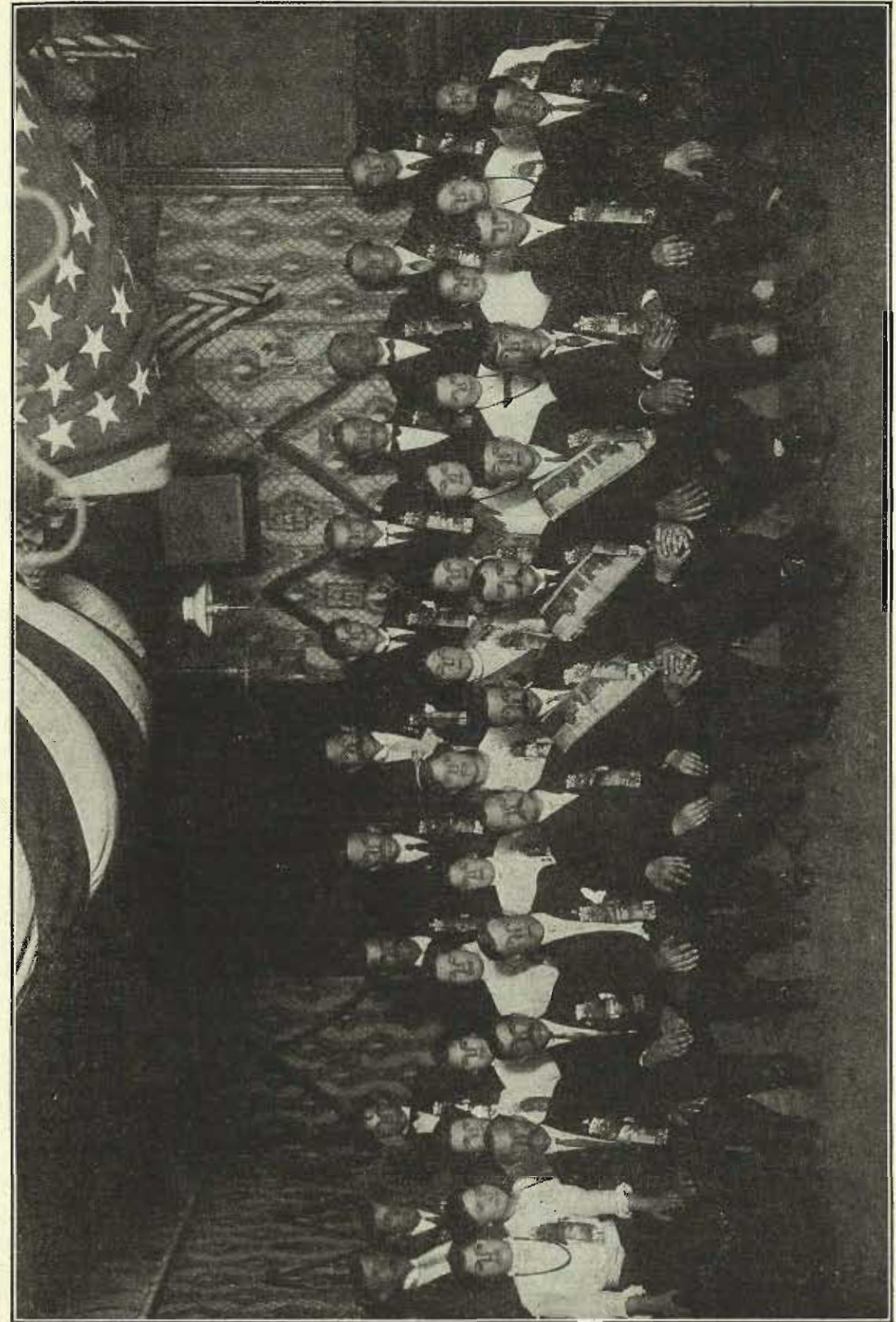
Сонішна система.

Учений Копернік виказав, що сонце і сталі звізди стоять на одному місці, а земля відбуває два рухи: крутить ся як фуркальце (довкола своєї осі) і мандрує довкола сонця. Перший рух відбуває вона протягом доби, а на відбуте дороги довкола сонця потребує цілого року. Подібні рухи як земля виконують усі другі планети, а місяць кружить довкола землі. Хоч наука Коперніка видавала ся спершу дивовижною, то згодом мусіли всі на неї згодити ся.

Так отже поділив Копернік звізди на три класи: 1) сталі звізди або сонця, 2) планети (другорядні звізди) і 3) місяці (треторядні звізди. Сталі звізди не змінюють своїх місць на небі*) і сьвітять власним сьвітлом. Планети кружать довкруг своїх сонць, а місяці довкруг планет.

Сонце разом із своїми планетами і їх місяцями творить сонішну або планет-

*) В новіших часах завважано, що і сталі відбувають ріжні дороги; але сталі звізди від нас так далеко, що люди могли дивити ся на зоряне небо 4 тисячі літ і того не завважали.

Бр. сьв. Юрія в Джемейка, Н. Й. від. 160 Р. Н. С.

ну систему. Планети і місяці побирають тепло і світло від своїх сонць, а крім того можуть мати і своє власне тепло.

Коли винайдено телескопи (далеко-види, то є такі скла, що як в них дивитися, то далекі предмети здають ся нам ближчими), відкрито нові планети і переконано ся, що і другі планети, подібно як земля, мають свої місяці.

Коли можливе житє?

Пригляньмо ся, серед яких обставин можливе житє рослин, звірят та людей. Навіть на нашій землі є місця, де не може удержати ся ніяка животи́на. Так бачимо, що підбігунові (зимні) краї незаселені, не живуть там ні звірята ні навіть такі рослини, що їм до житя дуже мало треба, як усякі мохи і порости. Так само і в деяких гарячих околицях, особливо на пустинях, де нема нічого, лиш гарячі піски, неможливо жити. З того бачимо, що вже та сама температура (теплота) якогось краю є рішачою для істнованя животин.

Ніяке сотворіне не обійде ся без води. В зимних краях уся вода замерзас, отже людям і звірятам могла би позамерзати вся кров в жилах. На пустинях також нема води, і для того там неможливо жити.

Дальше конечно потрібний воздух. Без воздуха гине сейчас кожде звіря і кожний чоловік. У нас, Богу дякувати, є досить воздуха, є чим віддихати, але на інших звiздах може бути инакше.

Як повстають небесні тіла?

Учені Кант і Ляплас вчать, що земля і усі другі планети відорвали ся від сонця. Вони кажуть, що сонце перед мільонами літ було великанською газовою кулею. Вона складала ся з гарячих пар ріжних металів, як желіза, міді і т. д. та других газів: водня, кисня, кисня, сірки і т. д. — Отся розжарена газова куля з давен-давна кружляла на однім місці як веретено або фуркальце. Вона була дуже гаряча, а поза нею

було страшенно зимно, для того вона остуджувала ся і стягала ся до купи так, як стягає ся свинячий або воловий міхур, наповнений огрітим воздухом, коли його поставимо на зимне місце. Рівночасно сплющувала ся та куля при бігунах (т. є. тих місцях, де при фуркальці вистає на горі чопик, а на долині шіжка) через від'осередкову силу. Від'осередкова сила повстає все, коли якесь тіло обертає ся; вона старає ся відігнати усі части того тіла як найдальше від середини. Так прим. бачимо, що болото відскакує від коліс воза підчас їзди, бо від'осередкова сила його відкидає.

Та рівночасно ділала і друга сила: сила притяганя, яку бачимо, коли прим. підкинемо камінь в гору. Нам здає ся, що земля тягне той камінь до себе. Так само було з нашою газовою кулею. Вона була би порозривала ся на дрібні кусники через від'осередкову силу, коли-б не було сили притяганя; сила притяганя не допустила до того. Через ту саму силу притяганя збирали ся тяжші гази і пари до середини кулі, а легші громадили ся ближше верха, подібно, як олива, наляна на воду, пускає воду в спід, а сама осідає на верху. Отже гази з верху тої сонішньої кулі творили такі широкі перстені.

Коли випадково в легкім газовім перстені знайшов ся кавалок якоїсь тяжшої матерії, то від'осередкова сила відганяла її дальше, а коло того кавалка громадили ся знов гази, як коло великої сонішньої кулі. Вкінці віддалив ся той тяжкий кавалок так далеко, що вибіг аж поза границі сонішніх газових перстенів і став осібним собі тілом; він був би біг знов світлами, коли-б не сила притяганя, що не пустила його занадто далеко від сонця. Ті дві сили: від'осередкова сила і сила притяганя, присилювали його до того, що він став бігати довкола сонішньої кулі, немов би був сам її частиною.

Відірваний кавалок зачав так само крутити ся (довкола своєї осі, т. є. так як фуркальце) і заокруглив ся в кулю.

З тою кулею стало ся так само, як і з сонішньою кулею; вона уложила ся в верстви, що тяжші ближше середини, а що легші — ближше верха. Коли в легкій верстві знайшов ся тяжший кавалок, то з него знов утворило ся нове тіло. Так повстала перша планета, а з неї повстав її син, місяць.

Другі планети повставали так само: в легких газових верствах знаходили ся тяжші кавалки, вони відривали ся від сонішньої кулі і починали крутити ся довкола своєї осі. Від планет знов відривали ся їх місяці.

Найдальшою (найстаршою) планетою нашого сонця є Нептун, (з 1 місяцем) далі йде Уран (з 4 місяцями), далі Сатурн (з трьома перстеними — від планети повідділювали ся цілі перстені — і 9 місяцями), а далі Юпітер (з 5 місяцями). За Юпітером є громада малих планет, званих Плетейдами; вони повстали з одної великої планети, яка колись давно розбила ся на малі части. Далі йдуть Марс (з 2 місяцями), Земля (з одним місяцем), Венера і Меркур (без місяців). Так отже маємо разом вісім великих і звиж 500 малих планет.

Сонце.

Сонце є для нас жерелом усякого житя, воно дає нам тепло і світло, а без того ніяке житє немислимє. Сонце є $1\frac{1}{4}$ мільона разів більше від землі, а віддалене від неї 149 мільонів кілометрів. Воно стоїть на місці і крутить ся докола своєї осі, так як колись газова куля; один такий оборот треває $25\frac{1}{4}$ днів.

Від колишньої газової кулі ріжнить ся сонце головнo тим, що газова куля була багато разів більша; вона сягала далеко поза нинішні найдальші планети. Нині вона вже так стягнула ся наслідком того, що від неї повідривали ся планети, і наслідком того остудженя, яке потерпіла протягом соток мільонів років. Помимо того вона до нині не остигла ще на стілько, щоби могла на ній

повстати яка тверда шаралупа. Сонце є ще до нині огненна куля; на поверхні сонця видко яснійші і темнійші місця, а часто можна бачити вибухи на сонці, які виривають ся з його нутра і гонять на тисячі миль в гору. Сонішня куля ще нині така гаряча, що ми на землі не маємо ніякої міри, щоб ту гаряч до чогось прирівняти. Температура сонця виносить по всяким обчисленням 300.000 степенів Цельзія*). В тій гаряч топлять ся всі металі і падають до середини сонця, а на верху лишають ся розжарені гази.

Щоби мати понятє про величину того тепла, яке земля одержує від сонця, скажемо, що то тепло є в стані протягом року стопити верству леду, яка покривалаб цілу землю довкола на 31 метрів грубо, хоч тільки одна дві тисячі сто шістьдесят мільонна частина того тепла, яке видає сонце, доходить до землі.

Серед таких обставин житє на сонці тепер зовсім неможливе. Можемо здогадувати ся, що по мільонах мільонів літ буде там відповідний ґрунт на мешканє для животин, але нині рішучо ні.

Місяць.

Місяць — противно як сонце — є, здаєть ся, вже давно вигаслим тілом, т. зн. що жар в його нутрі вже цілком погає. Астрономи знають місяць розмірно дуже добре, а то тому, що він віддалений від землі всього 385.000 км.; що до величини є він 50 разів менший від землі. Його оборот довкруг землі виносить звиж 27 і одна чверть днів; місяць відбуває сю дорогу так, що є все одною стороною до землі звернений.

*) Наводимо кілька примірів на високі температури: Вода кипить при 100 степенях Цельзія, олово топить ся при 325 стп. Ц., срібло при 1000 стп. Ц., золото при 1250 стп. Ц., желізо при 1500 стп. Ц., платина при 2000 стп. Ц. На землі не знаємо иньшого тіла, котре топилоб ся труднійше як платина.

Місяць не має свого власного світла, тільки одержує його від сонця.

Голим оком бачимо на місяці темніші і ясніші місця, а телескопом розрізняємо там добре гори, долини і розпуклини поверхні. На місяці нема атмосфери (воздуха), хіба лиш останки по найбільших заглибленнях. Води на місяці зовсім брак. Ті дві обставини говорять ясно що там жите телер вже неможливе; воно там — може — колись буйно плило, але нині, — се вже тільки мертва куля.

Меркур.

Найблизшою до сонця планетою є Меркур. Про него знаємо доволі мало, бо він так близько сонця, що губить ся в його блеску. Часом тільки — рідко коли — можна його бачити, чи в телескопі, чи голим оком

Меркур — се найменша із усіх “великих планет”, від землі 20 разів менший. Від сонця віддалений 58 мільйонів кілометрів, а дорогу довкруг сонця відбуває протягом 88 днів — так довго триває там рік*).

Своїм виглядом подібний Меркур до нашого місяця, а також і тим, що до сонця звернений все лиш одною стороною. На Меркурі є здасть ся вода і воздух, подібний до нашого; жите на ній є неможливе.

Венера.

Венера сходить ранками як рання зоря або яснїє вечерами як вечірня зоря. До землі підходить на 40 мільйонів клм., від сонця віддалена 108 мільйонів клм., а дорогу довкола сонця відбуває протягом 225 днів. Оборот Венери довкола її осі триває 23 до 24 годин.

Венера мало не менша від землі; на ній видко дуже густу і богату в водну пару атмосферу. З того виходить, що жите на ній також не є неможливе.

*) Рік якоїсь планети — се час, якого вона потребує, щоби раз відбути дорогу довкруг сонця.

Можемо догадуватись, що воно не мало часу дійти ще до того розвитку, що у нас.

Земля.

Для цілости перегляду згадаємо тутки ще про землю. Вона віддалена від сонця, як сказано, 149 мільйонів клм., її обєм виносить звич білїон кубічних клм. (білїон — се мільйон мільйонів, одинка з 12 зерами), Дорога довкола сонця триває 365 і чверть днів — се земський рік — а оборот довкола своєї осі (доба) 24 годин.

Марс.

З усіх планет Марс підходить найблизше до землі, бо на 57 мільйонів клм., длятого про него одного можна найбільше сказати. Його віддаль від сонця виносить 227 мільйонів клм., а обєм є одною семою частиною обєму землі. Рік на Марсі триває 687 днів а доба є о пів години довша як у нас.

Марс має два місяці; оба они дуже малі і дуже скоро бігають довкола своєї планети.

На Марса звернули астрономи від давна увагу. Вони добачували на ній білі плями близько бігунів, які в ріжних порах року були або більші або менші. Се казало їм догадувати ся, що то леда і сніги, такі як у нас під бігунами. З того вже виходило, що на Марсі є вода. Дальше бачено на Марсі ріжні лінії, які взято за канали, поперекопунані через планету в цілі її наводнення. Розумієть ся, що се вигадки, бо і найсильнішим телескопом не догляне ся каналу, широкого хочби на кількадесят кілометрів з віддалі мільйон разів більшої.

Кожним разом істнуванє житя на Марсі дуже правдоподібне. (Склад атмосфери Марса подібний як у нас). За те на Марсі розмірно мало води; там є дві третих сунї, а одна трета моря. Се зовсім природна річ, бо кожда планета старіючись тратить воду. Марс мусів отже перейти вже такий розвій, як

наша земля, і нині там мусить бути жите або більше розвинене як у нас, або може вже й зовсім вимерло... Чи на Марсі жили такі самі люди, як ми, не знати; бо-ж Марс одержує від сонця майже 2 і пів разів менше тепла, чим земля. Марсові мешканці мусіли жити в зовсім иньших обставинах.

Малі планети.

Про ті малі тіла з родини нашого сонця знаємо дуже мало, хіба те, що вони дуже малі; обєм найбільшої з них є одною 1700-ою частиною обєму Меркура. Займають вони досить широкий пояс між Марсом а Юпітером (ширина пояса виносить 570 мільйонів км.); роки тривають там 3—8 наших літ.

Юпітер.

Найбільша планета нашої системи, Юпітер, віддалена від сонця 777 мільйон клм.; рік триває близько 12 наших літ, а доба несповна 10 год. До землі підходить Юпітер на 587 мільйонів клм. Від землі більший 1300 разів, але тільки 310 разів тяжший; значить, матерія, з якої він зложений, чотири рази легша від земської. Се має своє поясненє в тім, що Юпітер, як дальша планета, повстав з дальшого сонїшнього перстеня, а що дальший перстень, тим легші були в ній гази. — Так само Сатурн, Уран і Нептун є зложені з легшої матерії, як чотири близні планети. Юпітер має 5 місяців, ріжної величини.

Коли приглянемо ся Юпітерови телескопом, побачимо, що він більше подібний до сонця, як до землі. Він ще не остиг так як земля, ще зовсім рідкий — газова куля. Здаєть ся, що в його нутрі жевріють огненні маси, окружені густими хмарами. Часто видко на його поверхні вибухи з середини, так як на сонці. Юпітер дуже часто змінє вигляд своєї поверхні. Минуть ще довгі віки, заки Юпітер так остудить ся, що буде спосібний приймати на себе жите.

Сатурн.

Подібний до Юпітера є Сатурн, хоч в трох від него менший. Віддалений від сонця на 1400 мільйонів клм., відбуває дорогу довкола него протягом 29 і пів літ, а оборот довкола своєї осі протягом 10 і чверть год. Сатурн має 9 місяців і три перстені, які його опасають на самій середині. Вони зложені з дуже ріденької маси, а через телескоп здаєть ся, що се рій місяців, які тримають ся купи так, як стадо овець. Ті перстені є тільки доказом на правдивість науки Канта і Ляшляса про повстанє планетної системи.

Сатурн, так само як Юпітер, ще не остиг і не має на собі твердої шкаралупи, отже не може на ній істнувати ніяке жите.

Уран.

На Сатурні скінчила ся громада видимих голим оком, знаних в старині планет. Довгі роки минули, заки розширено границі сонїшньої системи. Аж при помочи добрих телескопів відкрито нову планету і названо її Ураном. Вона отже далека — її віддаль від сонця виносить 2900 мільйонів клм., рік триває там 84 наших років. Уран має 4 місяці. Тому, що ся планета одержує від сонця 400 разів менше тепла як ми, є там жите неможливе.

Нептун.

Нептун відкрито на сам кінець. Про ту останню планету з нашої системи знаємо ще менше. Вона віддалена від сонця 4490 мільйонів клм., одержує від него 920 разів менше тепла, як земля, а рік триває там 165 земських років. Нептун має один місяць.

Жите на Нептуні з огляду на його великанську віддаль від сонця є неможливе.

Місяці планет.

Ми вже говорили, що земля має один місяць, Марс два, Юпітер пять, Са-

турн дев'ять, Уран чотири, Нептун один. Ті місяці всі дуже малі; для того вони мусіли повигасати скорше як їх планети, і для того можемо говорити зовсім певно, що на них неможливе ніяке життя.

Сталі звізди.

Сталі звізди — се такі самі сонця, як наше. Вони від нас дуже далеко. Найближша стала звізда віддалена від нас 33 біліони кл. інші багато разів дальше.

В телескопах представляють ся сталі звізди як ясні точки, і з того не можна нічого про них знати. Можемо здогадувати ся, що вони мають такі самі планетні системи, як наше сонце; колись може узброїть ся людське око в такі сильні телескони, що буде можна членів родин тамтих сонць бачити, та здогадувати ся, що і на них може бути таке саме життя, як на нашій землі або на інших планетах. Приймаючи життя на самих сонцях, неможливо.

Мраковини.

На небі бачимо також ясні місця, немов замрачені. Показало ся, що се також сталі звізди, але в таким стані, в яким було наше сонце, але ще заки з него повідділювали ся планети. Ті ясні місця називають ся **мраковинами**.

На мраковинах ще певно тепер нема ніякого життя; вони не перейшли ще навіть того розвою, як наше сонце.

Падучі звізди.

Крім звізд, про які ми доси говорили, знаємо ще інші роди звізд. Часто можемо завважати, як з неба паде зірка, лишаючи по собі довгу світляну п'ясугу, і подіває ся кудись. Часто впаде така звізда десь на землю і тоді можемо переконатися, що се грудка залізної руди. Ті падучі звізди або **метеори** се останки порозбиваних

небесних тіл. Вони блукають по просторах, і коли підійдуть так близько до якоїсь звізди, що вона їх до себе притягне, тоді падають на неї; заки долетять до землі, вони дуже часто зовсім згоряють у воздуху. Ті падучі звізди є за малі, щоб на них могло удержатися життя, а друге, се не є зовсім відповідний ґрунт для життя звірять або рослин; з упавших на землю метеорів бачимо, що се — каміне або металі.

Комети.

Часом появляє ся на небі комета, т. є. звізда з хвостом. З її появи ворожать собі забонні люди різні нещастя, морову заразу або війну.

Комета складає ся з двох частий: з голови і довгого хвоста. Комети — се кавалки всесвітної матерії, з якої зложені усі небесні тіла, але вони дуже ріденькі, так що через них видко ясніші звізди. Коли комета дістанеть ся в сферу нашого сонця, тоді зачинає світити. Се нічого иншого, як тільки куля світляного газу.

Розуміть ся, що про життя на газовій кулі годі говорити.

Закінчене.

Оттак перебігли ми думкою усі знані нам звізди і усюди шукали життя. Знайшли ми його тільки на землі і дізналися ся, що воно повстало аж тоді коли земля пережила вже мільони літ, коли гаразд остигла. На інших небесних тілах не могли ми добачити життя, бо не мали способу до них доглянути. Всеж таки ми дізналися ся, що на Марсі життя правдоподібно, на Венері і Меркурі можливе, а на усіх інших планетах і місяцях неправдоподібно. Що до метеорів, комет і сталих звізд, то ми сказали, що на них життя зовсім неможливе, але рівночасно висказали здогад, що сталі звізди можуть ще мати свої планетні системи, а на їх планетах може розвиватися життя, так само як на землі.

Коли-б ми могли видерти ся з під притягання землі і полетіти на котру небудь звізду, то загадка, чи поза землею можливе життя, перестала-б для нас істнувати. Та до нині се не вдало ся нікому. Земля не хоче нікого від себе пустити. От повідумували люди баліони і скортіло їх поплисти світлами, понад землю. Та земля мстила са на таких сьмільчаках і карала їх то вибухом кро-

ви, то заворотом голови, — а коли баліон рззбив ся і чоловік злетів на землю, тоді певно вже другий раз не міг зривати ся у воздух.

„З пороху (землі) повстав ти і в порох сбернеш ся“ — мабуть такий вже гострий засуд внав на людське племя, присудив усіх людей на землі і помирати, не звидівши надземських країн. А може коли вдасть ся...?

Н О В Е К О З А Ц Т В О .

Гей, не дивуйтесь, добрії люди,
що на Вкраїні повстало,
що знов до бою, за своє право
нове козацтво зірвалось.

Стає у ряди і грудь при груди
ступає сьміло до бою,
за рідну неньку, Русь-Україну
усе віддати готове.

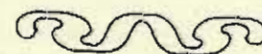
Прапор козацький високо держить,
всім вірним над головами,
під тим прапором вся Русь-Вкраїна
нехай до бою повстане.

Ой бо повіяв вітер тепленький,
та ще і сонце пригріло,
вірли Вкраїни стають вже рядами,
щоб взятись за сьятє діло...

По всій Вкраїні ревне голосять:
„Гей, встаньте руські вірлята
годіж-бо братя довше зносити
муки московського ната.

„Бо сором, братя, в неволи жити,
кайдани духа носити!
Бо сором, братя, вражого сина,
о своє право просити!

„Пора вже братя, братя Вкраїнци,
пора до бою вже встати,
пора бо, братя, вражого сина,
та з свого краю прогнати!“

БАТ. ЧЕРНЕЦЬ.

На руїнах колишньої слави Батурина.

(З подорожних вражінь).

Наша старовина.

I.

Багато є у нас на Україні таких місць і місцевостей, що були колись центрами, осередками нашого політичного життя, де проходили всі визначніші події нашої многотрагедійної минулщини, де нарешті, рішала ся доля нашої майбутности.

Багато їх є на широких просторах України і багато в них полишило ся ріжних памяток з тих славетних, незабутних часів, коли жите наше не йшло, а кипіло, не тікло, а било джерелом... Але на жаль, сі історичні місця з полишивши ми ся в них памятками про минуле України давним давно у нас забуті і майже зовсім не відомі нашому широкому загалови, а як і відомі, то здебільшого з історичних книг, з підручників по історії, тоді як у інших культурних народів Європи такі історичні місця, особливо ті де проходили найвизначніші події минулщини і де зістало ся бодай кілька памяток з рідної старовини, старанно оберігають ся, як від дощу, снігу, вітру і інших атмосферних явищ, так і від внутрішніх причин і кожний щирий син своєї батьківщини вважає за свій святій обовязок відвідати таке місце з памятками рідної минулщини і поклонити ся сим мертвим свідкам подій давно минулих днів...

Так робить ся у інших народів...

А в нас — ні. І у нас часто навіть не знають, що є такі місця, а в них збереглись які небудь памятки з нашої давнини.

І гинуть так, нікому не відомі і нікому не знані сі памятки десь в глухих

закутках, розхищають ся і нищать ся темними і некультурними людьми.

І зникають з року на рік, трохи-по-троху, і так уже не численні скарби рідної старовини...

Зникають — при нашомуж житті, на наших же очах...

Таке байдуже відношене Українців до своєї старовини мусіло дивувати навіть чужинців.

— О — казав оден мандрівець, нарочно відвідавши всі історичні місця України і побувавши межі иншим в Батурині на могилі останнього гетьмана України, — як би ми мали стільки і таких цікавих памяток з такого великого минулого, ми-б не дали їм так гинути, ми-б берегли їх як найдорожшу сьвятощ.

Таке відношене українського загалу до рідної старовини, відношене, яке можна пояснити відчасти нашою байдужністю а відчасти і тим, що ми не знаємо своїх історичних місць з полишивши ми ся в них памятками — також на руку Москалям, бо істноване яких будь-яких памяток, що нагадувалиб про колишні вільні часи на Україні — річ дуже не бажана для них і вони прибирають всіх способів, аби ні одної памятки такої на Україні не лишилось: по містах і містечках руйнують буцім-то во імя цивілізації і культури, гетьманські будинки, козацькі кріпостні мури, зза яких бились козаки з Москалями, зрівнюють по ріжних місцях з долом насипи і рови зроблені українськими гетьманами в військових цілях і т. и., а як що в крайньому разі і не займають їх, то також і не вживають ніяких заходів, аби не дати згинути їм, і вони гинуть — від дощу, снігу, вітру і інших зовнішніх причин. А позаяк нищити українські історичні памятки уряд московський не забороняє а навіть дозволяє, то наще-

не їх збільшуєть ся ще і від рук людських. Нищити-ж які будь історичні памятки на Московщині не тільки забороняєть ся а навіть суворо караєть ся; тай до того-ж, всі вони старанно оберігають ся і щоб захистити всякі кріпостні мури і старовинні будинки від атмосферних впливів, вони ремонтують ся, над ними будують ся особливі навіси з дахами, наставляєть ся сторожа і т. и.

А наша-ж історія далеко живійша і кольоритнійша від московської, і памятки, що полишились, інтереснійші, і число їх було до недавна більше ніж у Москалів... Чому-ж се так, що історичні памятки дикої і непросвіченої „Московії“ старанно оберігають ся, а в десять раз інтереснійші памятки культурної і високоосвіченої колишньої України-Руси так завзято нищать ся?!

Не вже сі останні не варті перших?!

Ех, невимовно гірко і болісно стає на серці, коли бачиш, як при тобі, на твоїх-же очах нищать ся останні свідки старовини, бачиш — і нічого не можеш зробити проти сього! І хочеть ся тоді крикнути, крикнути дуже голосно, щоб весь сьвіт почув про ту велику кривду і несправедливість яку чинять тобі, почув і здригнув ся!...

Але підемо далі.

Таким чином, як я сказав, історичні місця, в яких полишилось багато дечого цікавого з нашої минулщини, в протилежність Европейцям, не відвідують ся ніким: вони у нас давно забуті і нікому не знані. І се, що через сю закинутість багато історичних речей і памяток гине і наш національний скарб зменшуєть ся, великий мінус в нашім національнім житю. Адаже — як не як — а мандрівки по подібних місцях, по могилах гетьманів, як се робить ся у інших народів, багато і багато спричиняють ся до зміцнення, вглублення і розширення національної сьвідомости людини, стаючи,

так сказати, за живу, не книжкову, історію. Всі сі історичні місця з усякими кріпостними мурами, гетьманськими палацами, бантами, могилами, місця, де протікало наше історичне державне жите, де кров лилась наших славних батьків за самостійність України, — багато дечого цікавого можуть оповісти відвідавшому їх. Вони-б оповіли йому, не по книзі не словами, а віч-павіч і мовчки про ту славу боротьбу наших великих дідів, яку провадили вони з Ляхами та Москалями за самостійну Україну, за честь і славу своєї батьківщини, викликалиб в відвідувача цілий ряд живих образів з великою мимувшиною нашої батьківщини, і спомини, згадки про колишню славу України пройшлиб в голові відвідувача, і не тільки в голові, а пронялиб саме серце, бо (з сим треба згодити ся) жадна книга, жадна картина в сьвітї, яким би великим майстром вона не була написана чи намальована, не зробить на читача того вражіння, не пройме глибше серця, як сі хоч і мертві свідки минулщини...

...Проймуть серце — і нагадають йому про те, що було й минуло... Проте що

Було колись на Україні
ревіли гармати,
було колись запорожці
вміли навувати...

Розкажуть і про те

що діялось на Україні,
за що погибала,
за що слава козацькая
на всім сьвітї стала

за що боролись ми з панами
за що ми різались з ордами
за що скородили списами
московські ребра

розкажуть і про те

„чия правда, чия кривда
і чий ми діти... —

розкажуть, і примусять його поспитати самого себе

хто ми, чії сини,
яких батьків
ким, за що закуті? —

поспитати і дати відповідь на се питане...

Таке величезне значіє мають історичні місця з полишивцями ся в них пам'ятками про старовину.

Але, на жаль, вони у нас забуті і ніким не відвідують ся.

Минуле Батурина.

До таких історичних забутих місць належить і Батурин — колишня столиця України.

Лежить він на лівому березі ріки Сейма, за 25 верств від того місця, де Сейм з'єднуєть ся з Десною. Тепер се невеличке містечко в 27 верствах від повітового міста Конотопу, на Чернігівщині, з 6000 жителів. Заснував ся Батурин, як тепер думають декотрі українські історики, далеко пізнійше 1575 року, а не при Стефанови Баторієви. До повстаня Мазепи він був гетьманською резиденцією. Се був період багатства і слави його. Тут були роськішні, чудової архітектури гетьманські палаци, перкви; все місто (головним чином Гончарівка, урочище Батурина, де був дворець Мазепи) було обведено кріпостним муром, навкруги якого йшов глибокий рів. В самому Батурині була людвисарня, де виливали ся гармати; мало ся на думці заснувати навіть університет.

Та все се згнуло від рук Меншикова. Підчас повстаня Мазепи, р. 1708, Меншиков, завдяки зраді прулцького полковника Ів. Носа, приступом взяв Батурин, всіх мешканців, не виключаючи старих і малих, порізав і, прив'язавши до дощок, потопив у Сеймі.

... Чечела убив
І старого і малого
У Сеймі потопив....

Сам же Батурин, вкупі з роськішними гетьманськими палацима підпалив зо всіх 4-ох боків, і все згнуло в полум'ї...

Р. 1708, 18. листопада Мазепа, проходячи з Карлом і своїм військом повз Батурина, глянув на його, заплакав і сказав: О, лихі нещасливі наші початки! — так страшно було дивити ся на Батурин.

Незабаром розруйноване місто Меншиков одержав від Катерини I-ої в подарунок.

Року 1750 Батурин знов зробив ся гетьманською резиденцією і пробув нею аж до р. 1764, коли гетьманство було Катериною II. скасовано, після чого Батурина дістав ся Кирилови Розумовському в вічне володінє. Після смерти сина Розумовського — Андрія, за борги останнього, Батурин, а вкупі з ним і гетьманські палаци, перейшов в руки уряду. Така в самих загальних рисах історія Батурина.

Тепер не зайвим буде подивити ся, що на місці сього всеого полишило ся, які пам'ятки позіставали ся, щоб нагадували колишню славу Батурина. А для сього позволю я собі поділити ся з Вп. читачами вражіннями з подорожи в Батурин, зробленої нами з вищезгаданою метою.

Батуринський шлях.

Ми вийшли з Конотопу, повітового міста Чернігівської губернії, о 2-ій годині ранку. До Батурина треба було пройти 26 верств. Було вохко і трохи зимно. Путь, по якому ми йшли, зветь ся „Батуринський Шляхом” і має приблизно 9—7 сажнів за ширини. По обидва боки його ростуть вряд старі, посажені ще в гетьманські часи, велитні-верби, з яких багато вже або посохло, або попалено блискавицею і в середині повитрухли, так — що окрім дупла нічого не зістало ся. Листє на їх, як що хйба і буває, то на самих молоденьких гілочках. Тепер сї верби по троху починають вирублювати на паливо мешканцї окружних сіл.

Широкий Батуринський Шлях! Богато думок викликає він! Його навмисне зроблено таким широким. По йому колись не раз проходили полки козаць-

кі; а в той час, коли Батурин був столицею України, се бив єдиний шлях, по якому йшло козацьке військо на південь в походи, то що, як у шені сьнівається ся:

„Військо йде, військо йде, хорогов-
[ки мають

Попереду музиченьки грають”...

Безлюдний і тихий тепер Батуринський шлях! Минули ся ті часи, коли рух стсаяв на ньому без перестанку, сотні тисяч конних і піших, з Батурина і в Батурин, проходили в день і в ночи.

Тут, недалеко від сього шляху, під Конотопською фортецею, року 1659, вчинило ся страшне бойовище поміж Татарами й Українцями з одного боку і Москалями з другого. Біля 30.000 Москалів було розбито. Сам князь Поднарський попав до Татар у полон.

По сьому-ж самому шляхови Москалі після розгрому Батурина всіх визначних Батуринців після катованя, напів живих, напів мертвих, везли далі закованих в кайдани на тортури в Глухів. Один з них, гарматний осавула Кенігссен, що обороняв Батурин, не витримав всіх мук і мордувань Москалів і тут на шляху вмер; але його все таки довели до Конотопу і там його мертве тіло сколесували і таким робом, і над мертвим вони виконали те, що чекало його живого у Глухові.

По сьому-ж шляхови, починаючи з Конотопу, в позолоченій колясці на 40 парах волів їхала на бенкет до гетьмана Розумовського Катерина Друга. Се було в оден з тих років, коли вона, приєднавши до своєї держави південні землі мандрувала по всій Україні в золотих галєрах.

Чого тільки не бачив на своїому віку Батуринський шлях!

Але от ми, пройшовши 7—8 верств, минули й село Попівку. Край неба починав на сході рожевіти. Незабаром весь єхїд був, як в полум'ї. Сходило сонце — велике, жовто-горяче. Зорі одна за другою пезали. Влїдий місяць ховав ся. Пахотїло передранковим, трохи холодноватим і вохким повітрем. У

житях, що росли по обох боках шляху, десь озвала ся якась пташина. За нею друга, трета, і хутко все повітре наповнило ся щебетанєм пташок.

Незабаром ізза обрію виглянуло і сонце.

Приблизно на 9—10 верстві від Конотопу, праворуч від Батуринського Шляху, ми узріли дві великі, високі могили, сажнів 7—8 у діаметрі. Що в них поховано — достоєвно не відомо. Може се наслідки ще поганських часів, а може в них поховано, як се декотрі думають, тих 30.000 Москалів, що розбив гетьман Вигєвський. У всякому разі могили сї не чумацькі і нашим археологам варт би було більш зацікавити ся ними, бо час не жде, трохи по троху стирає їх з лица землі. Місцеві селяне чим далі, тим більш і більш роз'орюють їх і сїють на них хлїб. Минувши могили й пройшовши села Красне, Миченки, ми підходили вже до хутора Шовковиці. По дорозі стрїли москалів, що робили військові вправи під проводом офіцера. Із основого ліса виглядували їх лягери, будинок для офіцера, стайні, побудовані з цегли і каменю гетьманських батуринських палаців.

Місцевість, в якій лежить х. Шовковиця, визначаєть ся гарним і здоровим кліматом, а через се сюди відпроважують хворих на очі жовнїрів. Тут живе декілька окулістів, що і лічать їх.

Пройшовши проз москалів, ми вийшли за Шовковицю. Сонце, що встигло вже підняти ся далеко, починало пекти нас у постелиці і ми примушені були припинити трохи ходу.

Було біля 8-ої години ранку. Спочивши трохи під однією з верб, ми рушили далі.

Перед Батурином!...

Незабаром перед нашими очима ген-ген в далекій далечині замаєчив і Батурин. Серце радісно забило ся. Ми не дивлячи ся на свою втому, приспорили трохи ходу. А вид перед на-

ми відкрився справді чудовий. На високому гористому березі, праворуч, серед струнких тополь, гілястих вязів і інших дерев, весь оточений зеленою, виблискував на сонці і тепер ще роскішний 4-поверховий з готицькими мармуровими кольонами палац гетьмана Розумовського. Перед нами бурливо мчав свої води Сейм. Широкі хвилі билися об берег, розсипалися в дріблясті краплі, свічучи на яркому сонцеві різнобарвними фарбами і гойдаючи з шумом і плескітом відбивали назад. За ним на горі виднілися в зелені бані Воскресенської Церкви, збуваної гетьманом Мазепою і реставрованої Розумовським. Де-не-де поміж листям виблискував солом'яний дах біленької хатки.

Батурин (власне кажучи, урочище його Гончарівка — двір Мазепи) стоїть на узгір'ї, а через се палац Розумовського і так високий, здавав ся нам ще висшим. Сила дерев навкруги, парк Розумовського, густий сад Кочубея (18 моргів) робили вражінє одного великого гаю. Невеличкі хатки потопали в ньому.

Було тихо і безлюдно. З Сейму дув маленький вітерець. Тільки іноді, коли-не-коли, пролетить проч Сейм грак, прорізаючи сю тишу своїм тихим карканєм, і, відпочивши на паладі, летить далі. Порою зашумить, злегка зачеплений ніжним подихом вітерця, гонкий очерет, зашелестять, немов скаржучись на щось, осиротілі гетьманські тополі, і озветь ся, жалібно закличе в очеретах чайка, немов жалуючи за безповоротно згинувшю минувшюю...

...Ми перед сею дивною живою панорамою з благоговінєм мовчки зупинили ся. Романтичний настрій опанував нами на мить. Стрілою пронесли ся в голові колишні вільні часи... І зробила ся така шкода тих славних часів, і сильне бажанє хоч на хвильку побачити їх так міцно обхопило серце, що захотілось побігти на вздогін їм і що є сили гукнути: Верніть ся!...

...І здавало ся, що от-от прокинеть ся господар палацу, блисне бунчук, бу-

лава, заревуть гармати — і знов закипить-забе колишнє козацьке житє джерелом...

Здавало ся...

...Бо сумний плескіт Сеймових хвиль та великі порожні без шибок і без рами вікна, що сумно дивили ся на нас говорили зовсім инше...

“Не вернуть ся!...

Не вернеть ся козаччина,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани...

Жаль глибокий стиснув наше серце, і ми рушили далі. Ми не чули втоми і не запримітили, коли прийшли на Гончарівку.

В Гончарівці.

Гончарівка — се найвище місце в Батурині. Тут власне і жив гетьман Мазепа. Тут був його палац, гай, дворець. Гончарівка в р. 1700 була дуже добре уфортифікована, як се видно із доноса генерального судді Василя Кочубея цареві Петрови Першому на гетьмана Мазепу. Навкруги її на валу стояв високий мур, з глибоким ровом долі. Єдине, що від сього зістало ся, що нагадувало-б про се — се кріпостна стіна в два ряди. По обох бокам її два високі валики а в низу глибокий рів. Висота тої стіни буде приблизно метрів 9, товщина 1 метр з лишком. Побіч її тягнеть ся друга така сама стіна. Се та стіна, з якої Батуринці при осаді Батурина Москалями обороняли ся і стріляли з гармат. З низу драли ся на неї Москалі. Звідсіля на пропонуванє Москалів здати ся, Батуринці кричали: „Всі помремо, а в Батурині нікого не пустимо“.

Цемент, яким сполучена межа собою цегла за 200 злишком років встиг уже обернути ся в скляну масу, яка, як скло, так і блищить на сонці. Замість звичайної цегли, яку ми звикли бачити, тут якась кам'яниста, що не тільки не піддала ся впливови часу, а навіть зміц-

ніла, так що її не можна колушнути шийкою залізною зброєю.

Приблизно за кільометр від сєї кріпостної стіни стоять руїни якоїсь старовинної будівлі — части палаців Мазепи. Тепер тільки зберегли ся стіни, що більш підлягли впливови часу, ніж попередні. Стоять вони одна від другої на протязі 4—5 метрів. Крізь сї стіни йде великий підземний, клопотливо вилужений в середині каменем підземний хід. Куди він йде — не відомо.

Колишнього будинку Мазепи, що змалював був Шевченко підчас свого побуту в Батурині, вже зовсім не має. Скільки ми, принаймні, не шукали його, навіть не знайшли й слідів. Не зоставлено й фундаменту. Батуринські мешканці розібрали його собі на хаті.

Обдививши ся добре на руїни кріпостних стін, що полишили ся ще з 1708 року, ми рушили далі шукати історичних пам'яток в Гончарівці. В Гончарівці не має ні одного більш-менш великого місця, щоб було рівне. Всюди рови, яри, безодні, горби. Сї яри з кожним роком збільшують ся. Майже не було такого ні одного року, щоб в Батурині (найбільше в Гончарівці) не трапляло ся якого небудь провалля. Років 15 тому назад в одному місці на Гончарівці провалив ся великий, в декілька сажнів довжини, шмат землі. Приїхав генерал Бранденбург з археологами і виявило ся, що земля завалила ся від підземного ходу. Знаходять в Батурині часто і грошеві скарби, особливо на тому валови, що йде паралельно берегу Сейма. Раз у раз при нових будівлях, копаючи землю під фундамент, натрапляють на глечики з старовинними гропима, як польськими так і московськими. Такі знаходки бувають не раз. Щей досі можна бачити сї монети у деяких мешканців Батурина.

Отже, ходячи по Гончарівці, нам доводило ся раз-у-раз спускати ся до долу в який небудь рів і так деякий час їти в йому, то драти ся на високий вал.

Гончарівка зроблена штучно і нарочно на узгір'ю. Вал, на якому роста-

шувала ся вона, і тепер ще дуже високий — біля шости метрів; спускається він не похилом, а на сторч, одрубом, щоб не дати змоги ворогови, пробратися в кріпость, а через се, як хто побажав би зайти в Гончарівку з західного боку, (східну частину Москалі, як брали Батурина, а за ними і теперішні Батуринці, майже зрівнали з землею) мусів би приставляти на стрімку стіну драбину, біля 10 метрів довжини. Отже не диво, що при таких стінах Батурина Москалі зроду не взялиб його, як би не зрада ганебної памяти Ів. Носа. Се-ж еще 6 метрів вишини самий вал земляний, а на ньому-ж були ще в 1700 роках мури з цегли, про що свідчать рештки фундаменту, що раз у раз кидають ся в вічі.

Йдучи по краєви сього валу, нам доводило ся раз-у-раз дивити ся до долу, щоб бував як небудь від необережности не власти з 6-метрової височені на берег Сейма. Блукали ми по Гончарівці години зі 2, шукаючи підземного ходу, де, як нам переказували, знаходиться велика залізна брама з вилитою на ній булавою. Нарешті, зустрівши якусь бабу і роспитавши у її про се місце, ми знайшли його.

Перед нашими очима відкрили ся руїни якоїсь великої будівлі. Тут на сьому місці, як кажуть, був колишній пишний палац гетьмана Мазепи. На сьому місці Мазепа вперше відкрив Орликowi свої заміри — бажанє поєднати ся з королем шведським. Сюди втікала від своїх батьків Мотря Кочубеївна, коханка Мазепи. Тут родила ся, плакала ся і набирала ся чим раз все дужчої рішучости ідея про відокремленє від Росії і самостійність України. Тут Мазепа провів в важких думках останю ніч в Батурині перед злученєм з Карлом.

І як тільки Москалі ввірвали ся в Батурина, перш за всього взяли ся за руйнованє Мазепоного палацу. Все, що не було в йому, згинуло в полум'ї. Три дні горів він і все, що могло згоріти, згоріло — не піддали ся вогню тільки кам'яні і гранітні кольони, стіни та мар-

мурова і металюва хатня гетьманська орнаментация. Петро Перший, а за ним його нащадки, звелів і те, що позісталося після Мазепи, розібрати до шенту — се колишнє „гніздо сепаратизму“, щоб нічо не нагадувало про імя Мазепи. Богацько помогли сьому і мешканці Батурина.

Тепер на тому місци, де колись стояв розкішний гетьманський палац, де не де тільки видніють ся рештки колишнього фундаменту. Цеглу від його тепер розбирають собі Батурині на печі. Перед 10 роками назад уряд, розібравши стіни палацу, понабудував собі в х. Шовковичі будинків для офіцерів і касарень для жовнірів, яких ми стріли по дорозі. Для сих будівель пішов і той камінь, що з його зроблені були кріпостні стіни. Розкрадають нашу історичну сьвятиню! А ми тільки дивимось, дивимось та мовчимо. І тепер ті балії, що може не раз обливали ся українською кровю, служать поганому Москалеви за притулок від дощу і місцем для сна і п'яцтва.

Але вернемо ся назад. Посеред сих руїн лежить велике провалє. Ми спустилися в се провалє. В йому теж цегла. З боку три великих, глибоких, зроблених на манєр арки, ходи: оден більший, два менших. Більший роки з 20 уже засипав ся землею, а менші уже обвалюють ся. В середньому, більшому, і знаходить ся та залізна, з викованою на неї булавою, брама, про яку нам розказували. Ми запалили сірника, щоб подивити ся, що є в середині, але окрім мли нічого не побачили. Цегла тая міцно сцементована, що вістре сталєвого ножа не бере її. Входи на половину позабаваті занесеною вітром землею, так що ми могли просунути ся туди тільки повзучи рачком. Як би повитаскувати звідти землю, можна-б сьміливо ходити там людині. Розкопок тут ніколи не робить ся. Роки з 20 назад якісь добродії покопали, покопали та й кинули. На наше питање, що се за ходи, Батурині відповідали, або, що „но сим ходам ті-

кав Мазепа, як за ним гнали ся Шведи(?)“, або „не знаємо“.

Знаходили ся такі сьміливці, що пробували взнати, куди єї ходи ведуть і що в них є. Але більш як пів верстви бояли ся проходити, щоб бува не обвалила ся земля і не придушила, і повертали ся назад.

Вилізши з провалє, ми хотіли були побувати ще в гаю Мазепи і утулити згагу яблуковим квасом. Ми чули, що навкруги колишнього палацу Мазепи є розкішний великий парк. Але нам сказали, що його вже 4—5 років назад, вирубали. Липив ся он-он в далечині тільки невеличкий клатчик лісу — декількадесять дерев. І дійсно, пройшовши трохи, ми почали стрічати стовбурі дерев та великі кучі хворосту враз з иншим ломаєм.

А колись на сьому місці поруч з фруктовими деревами росли квітки. Тут стояла пасіка відомого на Чернігівщині пасічника Пономаренка. Літом бувало сидить тут у холодочку старий дідусь, частує туристів яблуковим квасом і оповідає охочим про колишні часи Батурина.

Тепер сього немає. Роскішний парк вирубали за те, що він звав ся Мазепиним. Землю продали одному жидови. Серце у нас зацеміло у грудях, коли ми глянули на сю голу пустку. Мазепо, Мазепо! Чи скоро дадуть тобі хоч у домовині спокій? Хотуть навіть імя твоє стерти з лица землі!

Більше нам нічого було шукати на Гончарівці. Гончарівка, або, як її тут звать, Мазеповщина, єдине місце, де можна було побачити що небудь з часів Мазепи, бо тут властиво і була його резиденція.

Але отсе, що ми бачили, тільки й зістало ся, що-б нагадувало про Мазепу. Минє іще яких небудь 20—25 років не зостанеть ся й сього. Те, що можна було бачити 10—5 років тому назад, уже сьгодні не побачиш. Щезають пам'ятки на наших очах. Перед в справі зницєня Мазепиних памяток веде, певна річ, уряд, а за ним ідуть і наші зем-

лячки. Все гине не стільки від часу, скільки від некультурного і навіть хижацького відношеня до них місцевих мешканців. Інші батурипські пам'ятки, хоч трохи збереглись, а Мазепині нищать ся.

Було 4 години вечора. Голод давав себе почувати і ми покинули Гончарівку, щоб що небудь з'їсти. Зайшли до знайомого і там пообідавши, у вечері, ледве стемніло, лягли спати. Я довго не міг заснути, не дивлячи ся на свою втому і все думав про те, що бачив. Блідий місяць сумно сьвітив у вікно. А мені уявляла ся журлива постать гетьмана Мазепи, його виступ з Батурина, трагічна його доля, сьмілива оборона Батурина, Гончарівка, все бачене там і невдячність нападків.

Втома поборола і я заснув.

В господі генерального судії, Василя Кочубея. Гай Кочубея, будиноу, льох.

Прокинувши ся вранці, ми рушили в госпуду генерального судії, Василя Кочубея, того Кочубея, що написав донос на гетьмана Мазепу. Шукати нам довелося її недовго. Пройшовши дві вулиці, і повернувши трохи до того місця, де стоїть палац Кирила Розумовського, перелізши через тин, яким оточена господа Кочубея, ми очутились в розкішному тінному, густому гаю. Гай Кочубея займає аж 18 десятин землі під лісом, дякуючи чому Батурині, як підїздити до його з боку Сейма, здасть ся одним великим садом, серед якого виблискує на сонці своїми позолоченими банями церква Мазепи та похмуро дивить ся з високого берега оточений зеленю, без вікон, без дверей, палац гетьмана Розумовського, будований по проєкту славетного італійського архітекта Растреллі.

Тепер се заглухший, занущений сад; фруктові дерева давно вже заглухши гнлястий вяз; доріжка, стежки усї позаростали всїляким зіллям та буряном. Тільки вряд посажені дерева та широкі довгі алеї, роблені під пильним доглядом господарського ока, коли не коли

нагадують, що раніш тут зовсім инше було, що жите кипіло тут жерелом...

От і місце, де колись був квітник Кочубея. Тепер там, де були кльомби, невеличкі горбики, на яких гуляють діти сторожа.

Посеред гаю стоїть біленький кам'яний, критий залізом, обфарбованим в зелений колір, будинок. На сьому місци властиво і стояв колишній палац Кочубея. Той же дїм, що тепер стоїть, уявляє з себе зменшену копію останнього або, правдивійше сказати, реставровану половину колишнього палацу. Руїни фундаменту другої половини щей доси можна бачити поблизу.

Сторож відімкнув нам двері і ми звійшли в середину. Не дуже давно був ремонт, а через се мури всї побілені, пощипатурені. Замість колишнього паркету — поміст, зроблений з дощок. Двері теж нові, простенькі. Стіни товсті, грубі, не рушені і полишені такими, як і були. Замки і ручки в дверях — старі, з дзвоном, ті самі, що були й тоді, як жив тут Кочубей. Плити теж Кочубеївські. Вікна великі венеціанські, в старому стилі. От і та кімната, де був кабінет генерального судії Кочубея. В сїй кімнаті може він і донос писав на Мазепу. Із кабінета невеличкі двері вели в спочивальню. Тепер єї двері зацегловані. Не багато й мебель зісталося з Кочубеївської розкішної кімнатної обстанови. Невелична канапка з червоного дерева, обита якоюсь коліровою потрухлою матерією. Стіл кабінетний, приблизно сяжень за вдовжки і пів за виширки, обложений теж червоним деревом. Дощка столу обита якоюсь зеленою шкурою; краї позолочені, а посередині якісь визерунки в українському старовинному смаці, вже доволі позатирані. Невеличка шафа з дубового дерева теж з дзвоном. — Отже і все те, що збереглося з колишньої розкішної мебелі Кочубея. Без сумніву, багато з сього позабирали до себе нащадки Кочубея, що тримають при будинкові сторожа, завдяки якому останній держить ся в чистоті і порядку: кімнатки чистенькі, позамітані,

світленькі. Всього їх в будинкови Кочубея 17. А теперішній будинок — се-ж половина колишнього. Уявіть же собі, що се за дім був, як на ті часи, з 35 кімнатами!

Богат і славен Кочубей,
Его поля не обозріми...
згадуєть ся вірш Пушкіна.

Далі повів нас сторож в льох (підвали) дому. Запаливши свічку і спустившись по кам'яних східцях у низ, ми опинили ся в вохкій темниці перед маленькою залізною товстою, вробленою в товсті, грубі кам'яні стіни, хвірткою. Великі тяжкі засови входили в середину стін. Сторож відімкнув їх і ми ввійшли в невеличкий тісний каземат. Над нами спускались грізно кам'яні склепіння. Тут сиділи вязні, перш чим одбудеть ся суд. Навкруги страшна мла. Тільки майже метрів 30 над головою крізь невеличке віконце з похилою згористою луткою, що душить навіть всяку мрію про втечу звідсіля, сонце кидало невеличкий сніг сьвіту. По сим вікнам можна було міркувати про товщину мурів, що виносила аж 1½ метра! В горі і по бокам висіли поржавілі грубі залізні кільця ланцюгів і кайданів. На наше питанє, що се за каземат, сторож відповів, що се була вязниця Кочубея. Тут сиділи найважніші вязні, чекаючи суду і тортур. В сумежній камері робили ся тортурі. Тут були всі потрібні для сього машини.

Біля „дубу Мотрі Кочубеївни”.

Третя пам'ятка Кочубеївщини про старі часи, що зберегла ся ще й досі, торкаєть ся тієї красуні ізза якої виник донос Кочубея на Мазепу. Се, так званий „дуб Мотрі Кочубеївни”, або, як його тут звуть, дуб Марії (що Пушкіну), тієї самсі Мотрі, що була коханкою Мазепи. Сентиментальні спомини про коханє старого гетьмана і молодої красуні зберігають ся в виді древняго, наскрізь протухлого дуба, що уявляє із себе тепер майже одно душло. На йому тепер і листє, як хиба і буває, то тіль-

ки на самому версі, на самих молоденьких гілочках. Під ним як кажуть, у перше відкрили ся в коханні Мазепа і Мотря, під ним вони часто в теплі ясні місячні ночі сиділи вдвох, під ним він сьпівав і грав на кобзі Мотрі свої славні думи і пісні власного твору... Дуб несе на собі всі сліди сентиментальних зітхань, що посилають відвідувачі Кочубеївського гаю минувшині. Вся кора його ізрізана ініціалами, між якими особливо грубо вирізано два „М” (Мотря і Мазепа). Кожен турист вважає за свій обовязок вирізати на сьому дубі своє прозвище.

Такі пам'ятки в Кочубеївщині.

До речі. Се певна річ, дуже добре що теперішні Кочубеї тримають при будинкови сторожа, щоб він доглядав за ним та тримав його в чистоті. Але дуже кепсько, що сторож сей кацап і розказати що небудь туристам про старовину, за якою він доглядає, не може нічого, окрім того, що чув від попереднього сторожа-Українця з роду Батуринця, старого діда, що багато було розкаже про те, що знав, чув і бачив. Се дає дуже погані наслідки. Так, напр., копаючи землю під бараболю в сьому гаю він раз у раз знаходить там старі кафлі з старевинною українською орнаментациєю. Діти розбивають їх на часті і бавлять ся ними. А отсе торік таким чином копаючи знайшов на тому місці, де був цвітник генерального судії Кочубея, золоту велику старовинну каблучку. На тому місці, де звичайно буває встановлений коштовний камянець, був впливний чийсь портрет, навкруги якого був якийсь напис. Каблучку сю він продав першому випадковому туристови за карбованець.

Так гинуть наші останні пам'ятки не стільки від часу, скільки від некультурного відношеня до них місцевих жителів.

Палац гетьмана К. Розумовського.

Ми покинули Кочубеївщину, щоб перейти до палаців Розумовського або

до „Теплівки”, як тут звуть те місце, де вони стоять по іменн головного верховоди в часи гетьманування Розумовського — Теплова, того Теплова що своєю „запискою про непорядки в Малоросії” дав привід Катерині II, до знищення гетьманства на Україні. Палаці Розумовського, як я уже сказав, стоять на високому, гористому березі Сейма. Ранійше їх було аж три: два менших, двохповерхових, і оден більший, 4-о поверховий. Але отсе не дуже давно, 10—15 років тому назад, уряд розібрав оден з них на лягери москалям, що що року лігують тут. Зістало ся тепер тільки двоє, оден більший, другий менший, обернених фасадом до ріки Сейма.

Руїни Гетьманського Дворця в Батурині ще й досі вважають ся сучасними українськими архітектами одним із надзвичайніших і найяскравіших пам'яток будівництва на Україні з кінця 18-го і початку 19-го віку, коли український стиль під впливом корінних змін в національно-демократичнім житті України переживав критичну добу, борючись з західно-європейським стилем: не в силі змагатись з ним за самостійне істнованє, він швидко починає уступати своє місце западно-європейським формам, полишаючи в той же час деякі характерні риси українського будівництва.

Батуринський Дворець Гетьмана Розумовського, будований по проекту і пляну славетного італійського архітекта, як найкраще відбив ознаки сеї боротьби. Збудований весь в західно-європейським стилю, він, одначе, заховав в собі і кілька українських прикмет.

Растрелі, попрацювавши значну частину свого віку на Україні і через се, можна думати, знавши місцеве, українське будівництво, бажаючи вгодити причудливому смакови Гетьмана, жившого в Петербурзі і звикшого до тогочасного Елизаветинського і Катерининського придворного бучного життя, зі всію його мішаниною оригінальності і роскоші, химер і фантазії кінця XVIII. віку (як,

напр. будованє палаців з леду, весіле і бенкети в них, мандрівка Катерини по Дніпру, мандрівка Катерини Другої на 40-парах волів в позолоченій кариті до Батурина і т. н.) — утворив досить інтересну комбінацію: 4-ох поверховий роскішний палац, будований по європейським формам, був оточений навкруги високою кам'яною огородкою з чудовою брамою по середині; по бокам брами з круглих дір виглядували дві гармати; над чудовим бальконом з пишними доричними кольонами, вгорі красувалась гетьманська булава. Весь палац був обфарбований в національний український синє жовтий колір. В середині палацу була чудова рослина українська ліпка з гіпсу, скомпонована по рисункам самого Растрелі...

Розумієть ся, що така комбінація європейських форм з деякими рисами українськими не могла не бути помітною для пильного ока європейця. Французький мандрівець, граф де Лягард, подорожуючи в 1811 році по Європі і Московії-Росії, побувавши в Батурині, бувшому незадовго перед сим столицею України, замітив се і так записав у свої мемуари, звучи по традиції Московію-Росію азійською*): „Все утворене і вигадане азійською роскошю виблискувало тут серед європейської величності”. А далі, оповідаючи про минуле життя, що тікло тут, каже: „бенкети, спектаклі, каруселі, ловецтво з факелами столи на 100 персон, ілюмінації, фейерверки — інгли один за другими. Придайте до сього, продовжає далі Лягарде, згадуючи про гармати біля брами, салюти гармат, що ревіли без перестанку і Ви матимете приблизне розумінє про мирне жите сього тихого кутка. А тепер що лишилось від усього сього?” — закінчує сумним питаєм Лягард.

Я вже згадував про те вражінє, що робить дворець гетьманський, як до нього підходить Батуринським Шляхом і

Див. Voyage de Moscou a Vienne, par le comte de Lagarde Paris, 1824.

неначе щось середовічне, або щось забуте з часів старої гетьманщини виринає перед твоїма очима, нагадуючи якийсь зачарований казковий замок — так все тихо, заросло навкруг його, все обвалило ся, поруйнувало ся. А років з 12 назад вид був трохи инакший; навкруги замку стояв роскішний великий з дикого граніту мур з брамою по середині; по бокам видно було дві круглі діри, з яких виглядували дві гармати. На головному будинкові, вгорі над бальконом, на фасаді, оберненім до Сейма красувалась прибита зелізна гетьманська булава. Попереду біг, шумуючи, широкий Сейм...

Ти знаєш край, где Сейм печально
[води]

Меж берегов осіротелих льот?

Над ним дворца разрушеннаго своди,
Густой травой давно заросший вход?

Над дверью щит з гетьманской
[булавою?]

Туда, туда стремлюся я душою!

Пусто навкруги і тихо. Не чути ні гомону людського, ні крику, нічого... Тільки тихо шумлять листовою гонкі стрункі гетьманські тополі та столітні гиллясті дуби, розказуючи щось напевне про те, що в Батурині діяло ся колись. Тихо і жалібно беть ся хвилями об берег, скаржучись на щось, осиротілий Сейм. Сумно дивлють ся кудись в далечинь палаци з повибиваними і поломаними вікнами...

Оден з палаців Розумовського збудовано на 4 поверхи. Будував його відомий італійський архітект Растреллі з граніту, дякуючи чому він щей досі стоїть нерухомий. Стоїть він тепер без даху, без полів, так що стоючи на 4-му поверсі, самому верхньому, людина бачить небо. В середньому палаці вітер понаносив з гаю, що оточує замок, багато листя, сьмітя; на йому починає вже рости липа і пишно розрослась бузина. На ганку теж росте невеличкий вязок. Огорожа, що оточувала замок, в сих роках теж зруйнована; ґрати з неї виїняті і тепер трохи-потроху вини-

пують ся кам'яні стовпи, які йдуть на фундамент, або на печі місцевих мешканців.

Років з 30 назад сей палац зовсім инше виглядав. Як умер 1803 року гетьман Кирило Розумовський, то за борги сина його Андрія, він зо всім тим, що було в йому в середині, перейшов на власність уряду. Уряд пазначив його помешканьм для офіцерів, що жили тут лягером з Москалями. Вони, мешкаючи там, повинні були заразом з сим і стерегти його. Офіцери, живучи в йому „берегли його” — сиріч розтаскували все те, що коштовнішого було: золоті речі, різні старі папери, гетьманське листуванє і таке инше. Що день у вечері робили балі, справляли бенькети, то що, вживаючи для сього гетьманський посуд, гетьманські виделки, ножі, полумиски. У другому палаці жила челядь офіцерів, була кухня, а в третьому — стайня: в нижньому поверсі містили ся коні, а в верхньому жили стайничі.

Так з року на рік мінялись офіцери, зменшувало ся гетьманське добро, плівучи в офіцерські широкі кишені.

Нарешті в 50-ох роках з гетьманських скарбів zostались тільки: мармурові статуї, картинна галерея, в якій були зібрані всі визначніші українські національні діячі, люстри, різна зброя, одежа гетьманська, стільці старовинні, столи і инше таке, де було менше золота. Побачив уряд, що не богато вже залишило ся колишнього добра, найняв сторожа, щоб він стеріг і те, що позіставало ся. Сторож стеріг так же само, як і офіцери; ткне хто небудь йому карбованця в руки — він винесе халат гетьмана, стілець, дзеркало, або що. Таким чином в яких небудь 25—30 років була розтаскана уся картинна галерея, яка вміщала в собі портрети усіх визначних українських історичних діячів, гетьманів, полковників; була розтаскана коштовна стара мебель з червоного дерева, столовий посуд, одежа, — словом все те, що позіставалось від офіцерів. Ревізії ніякої ніколи не було. Тільки раз хтось навідав ся, як жили ще

там офіцери, побачив, як розкрадалось гетьманське добро і постарав ся змінити офіцерів на сторожа. Навідалась знов ревізія, побачила, що полишилось після сторожа, прогнала його і з того часу пійких сторожей більш не було.

З того-ж часу процес нищення гетьманського добра пішов значно прискореним темпом. Все, що позіставало ся після сторожа дістало ся Батурином. Паркети були обідрані в самий короткий час, за ними пішли кахлі, а потім все металове.

Статуї з італійського мармуду побіли, дверки на печах і плити повідламлювали, шибки в вікнах повибивали, рами повидавливали, двері повитаскували на дрова. Утворив ся особливий рід контрабанди: по ночам Батурині з малелькими санчатами прямували до палаців, обривали зелізо, видьорчували, висмикували бовти з мурів і кольон, розпатуючи таким чином сим останні; обривали чудову кам'яну облицовку, щоб під нею знайти кусень зеліза, — все се складувало ся на саньчата і розвозило ся по хатах.

До дальшого зруйнованя палацу причинили ся туристи.

Майже у всьому замкові чудова лінка (ліпине, моделюванє) з старовинними чудовими візерунками і рисунками; майже кождий відвідувач вважає за свій обовязок, оббити її собі шматок на спомин. Цілий поси балькон з пишними доричними мармуровими кольонами. Остатки сих останних валяють ся біля замку — тут кусень капителі, там великий шмат граніту, з винятим посередині зелізним бовтом.

Ми лазили з одного поверху на другий, переходячи з одної кімнати в другу. В кождому поверсі щось біля 20 кімнат все в старовинному смаці. В великій салі пороблено ніпні, де стояли 30 років перед сим мармурові статуї. Штукатурка на мурах на пів облупилась. Тільки в горі та по бокам видно чудову

гіпсову ліпку. Всі стіни пообписувані різкими написами і ініціалами — сліди відвідувань туристів. Серед українських і російських написів можна запримітити і польські і навіть латинські. В більшости написи єї висловлюють романтичну нудьгу за минулим, за козачиною, за гетьманщиною.

— Батурине, Батурине, все на сьвітї

[гине]
І сьвятая твоя слава як пилина лине!
зітхає один з відвідувачів Батурина.

— „Я не бсьюсь тюрми і ката —

Вони для мене не страшні:

Страшнійш тюрма у рідній хаті,

Неволя в рідній стороні!” —

гордо і сьміливо заявляє оден з туристів.

„Душу тіло ми положим

За свою свободу

І покажем, що ми, братця,

Козацького роду!”

пише другий, сховавшись під літерами С. Л—ко.

„Дѣла старины волнують меня”

вирізує хтось на вікні.

„Спи, Батурине, нехай гинуть у ка-
[цапів діти”.

Filius fidelis Ucrainae — Ivan Szyj-
kuj 27. VII. 1910.

A. Наденко, город Борзна.

Stanisław Staszynski i Adam Ander-
[ski.

Павло Кучеренко, артист українського драматичного театру, був у Батурині року 1909 21-го серпня.

Charle Mathieu 1907. et caetera et
[caetera...

При самому виході з палацу Розумовського стоїть межі вікном і дверми такий напис:

„От до чого довело кацапське панування!”

А трохи нижче, якийсь жалісливий Українець, не мігши далі мабуть дивитись рівподушно на сі руїни, добавив:

„Бий проклятих Москалів“...

До речі: Межи нами був і оден „малоросс“, що теж прийшов вкупі з нами одвідати Батурина. Ми ходили по замку з одного поверху в другий, роздивлюючи ся на сі руїни колишньої української слави і всюди перед нашими очима попадали ся написи в вишпириведеному дусі (були, певна річ і змісту як наприклад: „Наденька, я вас люблю розумно“). „Маларосс“ теж ходив, роздивляв ся усе пильно, питаючи раз-у-раз, що було тут, хто жив, читав написи і зітхав. Сі патріотичні вислови жалю за минулим, так на його вплинули, що, збудивши в йому чуте, вивели його з рівноваги і він ставши гукнув в екстазі:

Здесь русский дух,
Здесь Руссю пахнет!...

Се зразок національної самосвідомости наших „малоросів“.

RESUME.

Така, в поприці, доля Батуринського дворця Гетьмана Розумовського і так він нині виглядає...

Більше 100 років стояв він під отвертим небом без всякого догляду і більше 100 років руйнували його дощі, вітри і сніги...

Розмальований весь колись в синьо-жовтий український національний колір з чудовою рослинною орнаментациєю в горі, скомпонованою з синіх і жовтих фарб по рисунках Растрелі, він тепер від частих дощів, холодних вітрів і глибоких снігів весь виляняв — і від колишньої живописі на зовнішніх стіпах не зісталось і сліду...

І богата кімнатна гетьманська обстановка, і велика батурипська бібліотека, і картинна галерія з портретами українських історичних діячів, і срібні золотом криті, коштовними камінцями оздоблені, люстри, — все покрадено, попродадо, побито, попалено і поламадо, — ніщо не зберегло ся від хижих рук варварів!

Ще й досі можна бачити в деяких хатах Батурина пороги з білого італійського мармуру. Се — педестали Аполлона або Венери Медічі, що украшавли колись розкішні салі гетьманського палацу в Батурині...

А скільки дорогих книг, старих рукописів з батуринської гетьманської бібліотеки пішло на підпалку печей темних і некультурних Батуринців!... Скільки бібліографічних раритетів, за які би тепер не один бібліограф віддав би всі свої багатства, згинули на віки, безповоротно, згинули не через яке небудь стихійне нещасте, а єдине ізза дурної і глупої політики московського уряду — всіма силами оберігати все своє, московське і всіма силами приводити до загибелі все „инородчеське“ в тім числі й українське: чим менше буде пам'яток з нашої минувшини — тим краще, тим менше розбуджувати меть ся приспата Москвою національна свідомість українського народу. А як би приймалися такі самі міри біля охорони українських старовинних пам'яток, як і в Московщині, можна би бути певним, що не один десяток тисяч старих книг і рукописів зберігсяб, не один десяток старовинних річей булоб вратовано від дочасної загибелі...

Але у нас робить ся зовсім навпаки — і гинуть українські історичні пам'ятки, гинуть без кінця...

Правнун останнього гетьмана України.

Бог зна скількиб ще стояв палац Розумовського і Бог зна скількиб ще розмивали його дощі, розрушали холодні вітри і сніги, як би позаторік не заїхав з Австрії в колишню резиденцію свого прадіда Каміль Розумовський, підданець австрійський (внук сина Гетьмана Григорія, що одружив ся з Німкинею), і не побачив як він бореть ся зі смертю. Побачивши се, Каміль Розумовський зараз же не забарив ся зробити все, щоб не дати згинути до кінця і тому, що по-

лишилось, длячого пожертвував на реставрацію палаца 75.000 карбованців. Спершу він хотів, аби в нововідбудованому палаці містив ся музей Батуринської старовини і тих речей, що торкають ся Розумовського, за для чого він мав подарувати в Батурина богацько пам'яток, що дістались йому по наслідству від батьків і дідів; туди-б ввійшли також і пам'ятки, порозкидані по Батурину. Але московський уряд не згодив ся на се, патомість дав дозвіл на школу його імені.

Минулого року почались роботи над відбудуванем палацу, які на зиму припинили ся. Тепер з першого червня розпочались знов. Є намір збудувати також і 3-ий будинок, знищений москалями. Уже поробили на 2-ох будинках дахи і тепер іде праця в середині. Реставрація робить ся з таким підрахунком, аби скінчити її до 5 (18) листопада 1914 року, коли минає 250 літ з того часу, як прадід Каміля Розумовського мусів по приказу цариці Катерини Другої зложити булаву і бунчук і на віки попрощатись з гетьманством (1764, XI, 5—16).

Розуміть ся, за се треба бути вдячним Камільови Розумовському, що не дав до решни загинути одному з кращих пам'ятників нашого славного минулого. Булоб дуже і дуже добре, колиб він звернув свою увагу і на інші пам'ятки Батурина, от хоч би на руїни кріпостних мурів, або що, які вже більше 200 років борять ся зі смертю.

Левко Гусак або чому у нас немає своїх Моцартів?

З руїн палацу Розумовського ми повернули до одного знайомого, що перебував саме в Батурині на дачі, приїхавши туди на літо трохи пожити, — д. Ш-ка. Та й їсти хотілось, бо вже було біля третої години.

Господар д. Ш-ка, у якого останній мешкав був старенький дідок, років 65. Він розказав нам про те, що бачив на свому вікови, межи иншим і про „Теплівку“. Був у середині пала-

цу Розумовського, років з 30 назад; там ще тоді був сторож; бачив на власні очі мармурові статуї в салі, портрети гетьманів і таке инше. Добре й багато було в середині...

Оповів нам межи иншим і про відомого музику Левка Гусака, відомого не тільки в одному батуринському районі, а навіть далеко поза Конотопом. Се навело нас на цілий ряд дуже сумних і невідрадних думок.

Український народ — оден із самих найталановитіших народів а рівночасно оден із самих нещаснійших. І се — одна з трагедій його духового життя. Чия мова зі всіх існуючих на світі мов вважаєть ся за одну із благозвучних? Чиї пісні, чиї історичні думи стоять на першому місці по своїй високій артистичности і красі? Хто утворив таке багатство чудових по змісту і по формі пісень? Хто, який народ з давних давен славить ся своїми співами і своєю музикою? Хто давав не раз музикою своїх пісень натхнене всесвітнім композиторам? — Українці, Українці і Українці, мусимо на се все відповісти. Українська мова признана за одну з благозвучнійших мов у світі. Українська і сербська пісня і дума займає перше місце в ряду дум і пісень інших народів. Український спів і українська музика давали не раз натхнене Бетовену і иншим світовим композиторам для їх творів...

Отже, маючи все те на увазі, знаючи, що український народ славить ся багатством і артистичністю свого слова, пісні і музики, цілком раціонально булоб ждати від сього народу, що він дасть не одного світового артиста слова і музики. А між тим ми сього не бачимо на ділі. Не має у нас ні Моцартів, ні Бетовенів, ні Шопенів. Богато пісень у нас іще і досі не оброблено, багато музики єще і досі не введено в моти. Все жде у нас іще своїх обслідувачів.

Щож значить, що такий талановитий народ, утворивший таке багатство високоартистичної музики і співу, яки-

ми користують ся навіть і чужинці, гине в невідомості і не видвигає на арену світової слави своїх Моцартів?

Причина сього — знов же таки прокляті ненатуральні обставини нашого життя, що не дають як слід розвинути ся духовій міці і силі 30-ти мільонового велетня.

Нарождають ся у нас Моцарти, і Гери, і Толстие, і інші свѣточі що дають своїй батьківщині імя і славу, але тільки народжують ся, а не стають ними.

Ненормальні зовнішні обставини (проклята ошіка Москалів і Ляхів) не дають їм видвигнутись, не дозволяють розвинути ся їх силам і вони (сили) серед сеї незнаності і забутості гинуть так сказати, в зародженні.

Згадаймо напр. Шевченка. Серед яких неможливих умов життя протікло його юнацтво! І хто знає, щоб було, як би не склались так обставини, що на його звернули увагу добрі люди і дали йому змогу більше розвернути свої сили. Можеб у нас і не було Шевченка. А скільки таких Шевченків, не маючи настільки сил аби вибити ся з матеріальних і духових злиднів на ширшу путь, так і гинуть в несьвідомості, не розгорнувши як слід свого таланту. Можна спевністю сказати, що у нас гине більше, ніж у всіх інших народів. А між тим, як би таким талановитим самоучкам з народу дати належну спеціальну освіту, розвинути хист — вивести його із зародинового стану, — словом, не дати пропасти у безвідомості, — хто знає — чи не булиб у нас, Українців, свої українські Моцарти, свої Гери, свої Толсті і т. д.?

А вірно, що булиб...

Але вернімося до Левка Гусака.

Дійсно, ми про сього музику чували і ранійша слава про „Батурицького Скрипаля” лунали не тільки в конопотському повіті, а й у Борзенщині, Кролевещині і інших сусідніх повітах. На скільки великий був музикальний хист у сього таланта-самородка, може свѣдчити те, що ніхто з селян і досі не йме віри, що то людина так грала.

— Може то нечиста сила в ньому сиділа тай грала — скептично відзивають ся Батуриці про його: як заграє журливої — усі хто не слухає, плачуть; заграє весільної — скачуть, а дивити ся і спокійно слухати його гру, щоб не плакати або не скакати — ніхто не міг.

Імя Левка Гусака було популярне не тільки в простому народі, а й у вищих колах. У кого чи весіле було, чи яке свѣято родинне — неодмінно запрохували Левка. Пани посилали за ним на бенкети за 100—125 верств.

Левко любив і чарку. Одного разу з ним трапив ся такий інцидент; його ще й досі памятають всі Батуриці.

Якимсь побитом вдер ся він у ночі на 4-ий поверх палацу гетьмана Розумовського. Як він туди забрав ся — достовірно не відомо, але дехто гадав, що се могло стати ся з ним в припадку люнатизму, тим паче, що припадки такі бували і ранійше з ним, підчас яких своєю грою на скрипці він зачаровував слухачів на місці.

Добравшись на дах 4-го поверху, Левко Гусак провів раз-другий смичком по струнах скрипки — і полили ся згуки музики! Місяць посеред неба свѣтить, перша година в ночі, а Левко тне весільної. Великі гетьманські порожні салі збільщували резонанс і здавало ся, що згуки виходили не з гори а з середини палацу. Не відомо, докиб він там грав і докиб сидів, як би не трапили ся хлопці з дівчатами, що саме загуляли ся і повертали ся до дому. Почули вони, що щось грає, стали прислухувати ся, оглядати ся, підходити ближче до палацу. Подумали що то чорт в самому палаці виграє тай давай ногам знати. (В Батуриці розповсюджено повіре що по ночам в палаці Розумовського чорти бенкетують, встає з труни гетьман Розумовський і через се не можна знайти по всьому Батуриці такого смільця, що посьмів би ся переночувати хоч одну ніч в замку Розумовського).

Коли се оден з хлопців запримітив, що щось сидить на горі з скрипкою;

став придивляти ся — Левко Гусак! Сидить та так смичком виводить, що аж луна навкруги йде. Хлопці зараз же розбудили все містечко. Зібрались здивовані люди, почали гукати до його, розпитувати, як він туди заліз.

— Не перебанчайте! — відповідає Левко Гусак: — я на бенкеті у гетьмана граю. Мене покликав сам пан Розумовський. Ось приїхала цариця до його з Петербургу, понаїзджала велика сила панства в жупанах.

Скільки не силкували ся впевнити, що гетьман Розумовський давно вмер і ніякого бенкета тепер не має — нічого не помогло.

Нарешті хтось пораяв звязати декілька драбин до купи і зняти його. Тоді тільки, як стали його знімати, він неначе прокинувся і так перелякався, що ледве не впав до долу, побачивши де він сидить. На питанє, як він забрав ся аж на 4-ий поверх, відповів, що нічого не памятає, що з ним було.

Левко вмер доживши до старечих років. Після його смерті лишилася ся скрипка-саморобка, на якій він грав; вона зараз знаходить ся у його сина, який на ній ніколи не грав і взагалі ніякого музичного хисту не виявляє. Напому громадянству варт би було придбати сю скрипку і оддати її, як і бандуру помершого кобзаря Пархоменка Терешка в який небудь український музей. Жаль буде, як-що пропаде вона.

Живий свѣдок гетьманських часів.

У Батуриці ще й досі живе старенька бабуся — Шептиха. Їй тепер вже біля 123 років. Не дивлячись на свої старечі літа, вона почуває себе досить бадьоро, любить вишити чарку і під чаркою побалакати, згадати про старі часи. Вона памятає ще гетьмана Кирила Розумовського. Памятає його старечу ходу в довгому халаті з перекинутою через плече катерининською широкую лентою. Старий гетьман хорів на подагру і його частенько возили в кріслі. Памя-

тає вона його смерть, пишний многолюдний похорон. Такого похорону в Батуриці вона більш не бачила.

Перший чоловік Шептихи був заporожцем придунайської Січи, що була під зверхністю турецького султана. Як повертали ся в Росію з Туреччини січовики під проводом Гладкого, то і він з ними повернув ся і оселив ся десь на Кубані. Де він тепер, що робить, чи жив, чи вмер — про се вона нічого тепер не знає. Стара Шептиха пережила свого другого чоловіка, який помер давним давно і переживає вже четверте покоління. Наймолодшій дочці її (старші повмирали), біля 80 років. Але вона виглядає далеко старійшою за свою матір, нічого майже не бачить і сидить останніми часами по цілим дням на печі не злазючи.

Весь сей вечір провели ми в балачках про Батуриці. А потім, коли зійшов місяць, ми пройшли ся трохи по-над Сеймом. Була чудова українська ніч. Десь за Сеймом лунали свѣпви дівчат, шумів очерет, поволі і повагом пливли сріблясті хвилі Сейма. Віяв теплий вітерець... Був оден з таких вечерів, в які так хочеть ся думати, віддаватись в широкі обійми мрій, коли твоею душею опановує романтичний настрій і тобі не хочеть ся ні спати, ні працювати, ні навіть балакати...

Трохи-потроху голоси затихли і Батуриці заснув. Заснули і ми.

НА МОГИЛІ ОСТАННОГО ГЕТЬМАНА УКРАЇНИ.

Сигнальна Церква. Мандрівка в минуле. Історичні памятки в мазепинській церкві.

Згадайте праведних гетьманів,
Де їх могили?

Вранці другого дня, прокинувшись, ми рішили піти в Воскресенську церк-

ву поклонитись прахови останнього гетьмана України.

Воскресенська церква збудована гетьманом Мазепою, се так звана сигнальна церква. Другу таку церкву Мазепа збудував у селі Двохтарівці, новгородсеверського повіту, на Чернігівщині. Село Двохтарівка лежить біля кордону. Обидві церкви стоять на високих узгірях і мають великі високі дзвіниці. Дякуючи сьому, батуринська церква, хоч і не висока сама по собі, перша кидається на очі, як підїздити до Батурина з боку Сейма, і здається в порівнянню навіть з 4-ох поверховим палацом гетьмана Розумовського дуже високою. В обох дзвіницях пороблені особливі таємні ходи. Старі люди села Двохтарівки кажуть, що як запалити червоного ліхтаря і повісити на дзвіниці, то з Двохтарівки його буде видно аж у Батурині на дзвіниці Мазепиної церкви. Таким способом подавались і різні сигнали до гетьмана в столицю. Батуринці звуть воскресенську церкву, церквою Розумовського, через те, що в ній поховано останнього гетьмана України, який її, як кажуть, і заснував. Однак се не відповідає історичній дійсності: Воскресенську церкву заснував і збудував, як і багато інших церков на Україні український батько церковного будівництва, гетьман Мазепа. Року 1708, за зраду Батурина, Меншиков, разом з розкішними гетьманськими палацами, спалив її. Всі дерев'яні її частини окрім кам'яних загинули в полумні. Так вона, на пів зруйнована, на пів обгоріла, простояла до 1763 року, поки новий гетьман Розумовський не поновив її.

Ми підходимо до церкви.

Властиво кажучи, сама по собі не дуже висока, але стоїть вона на узгір'ї і через се здається вище звичайного. Дякуючи сьому, вона перша кидається на вічі подорожньому, виблискуючи на сонцєви своїми позолоченими банями.

...Сьогодні свята Івана Купайла і в церкві править ся Служба Божа. Ще за кілька кроків до входу, ми чу-

мо як з церкви несеть ся густий бас дятка і яскраво чуємо в повітрі пахощі ладану.

Перехрестившись, зявши капелюхи, з отвертими головами ми входимо в середину.

— Господи помилуй, Господи помилуй, Господи поми-и-луй — співає одинокий бас дятка.

Церква маленька і людей в ній не багато. В двох кроках від дверей, біля стіни, соїть мармуровий пам'ятник Кирила Розумовського погрудем гетьмана. Під ним в глибокій мурованій могилі на залізних ланцюгах висить цинкова труна з тлінними останками останнього гетьмана України,

Ми зупиняємось...

Мандрівче-Пилігриме зупинись

І із благовінієм схились

Й за мене гетьмана останнього

України, Кирила, помолись...

Ми дивимось на пам'ятник, придивляємось уже не молодому на вид і худому обличчю гетьмана, читаємо під ним довгу епітафію і не помітно для самих себе перегортуємо в голові, одну за одною, останні сторінки життя покійного гетьмана...

...Кирило Розумовський в останні дні свого життя, після того, як Цариця Катерина Друга указом 1764 року 5. листопада, відібрала від нього гетьманську булаву, безвїздно жив у себе в Батурині відвідуючи часто реставровану їм Воскресенську церкву.

Старий гетьман терпів на пода'ру і його до церкви возили в кариті. Звідти його переносили на руках гетьманські камерєри і садили в невеличке кріселко, де він, сидячи, і слухав Служби Божої.

І нам мимохіть уявилась картина: невеличка церква залита вся огнями і повна людей. Йде торжественна Служба Божа. До половини Служби тихо підїжджає до ганку церкви гетьманська карита і з неї на руках несуть камерєри гетьмана. Народ розступається і, низько кланяючись гетьманови, дає дорогу.

Старенький гетьман легким кивком голови ласкаво відповідає на витанє парафіян і робить хрест на грудях. Посивіле і рідке волосє на голові невеличкими смужками спускається за уші...

Повернувши праворуч в бік, камерєнери садовлять гетьмана в позолочене кріселко і відходять осторонь...

...Згадується похорон останнього українського гетьмана, пригадується чомусь 123 літня бабуся Шептиха, що була на сїм похороні..., але дзвінкий голос священника, що почав читати євангеліє, на час відстороняє нас від сих згадок.

Читається давно знайома нам історія про те, як Ісус Христос йшов з своїма учениками проз жита і зголоділі учні Його почали зривати колосє, терти їх у руках і їсти, і що відповів Ісус на запитанє фарисєїв:

...ністе ли николиже чли, что сотвори Давидъ, егда требованіе имѣ, и взалба самъ, и иже съ нимъ;

...суббота челоуѣка ради бысть, а не челоуѣкъ субботы ради.....

Євангеліє скінчилось, і одинокий голос дятка — Слава Тобі, Боже, слава Тобі — знов залунав в невеличкій церквці.

Ми стояли біля пам'ятника і думали чимало було в нашій минувшині сеї безушиної героїської боротьби за волю рідного краю, людей, що багато зробили дечого для України, багато віддали їй сил своїх, як напр. Полуботко, Дорошенко і и., а чи відомі їх імена нашому широкому загалови, чи знайомі вони йому. А поховані де вони, де їх могили? — Писав колись Шевченко —

Згадайте праведних гетьманів,

Де їх могили? Де лежать

Останки славного Богдана?

Де Острияниця стоїть

Хоч би убогая могила?

Де Наливайкова? Нема! —

І справді, де вони?

Один з них похований в ріднім Суботові, але вороги прах його спалили, а

могили розруйнували; другий сконав в кайданах в холодному Сибіру; третій десь на далекій чужині в Румунії; четвертий „мов орел той приборканий, без крил та без волі, знеміг „десь” в Московщині, сидячи в неволі”; пятий десь на далекій півночі в Швеції... По всьому сьвіту розкидані могили з останками наших гетьманів. І стоять вони на самоті одинокі, забуті і нікому їх доглянути неблагана рука часу все більше і більше нищить їх. У Москалів, Поляків і інших народів царі і королі в царських чи королівських усипальницях і кожен може поклонити ся їх праху...

Тільки ми Українці сього позбавлені. Хто піде в далекій і холодний Сибір шукати десь могилу Самойловича і Войнаровського? Або в Румунію — шукати могилу Мазепа? Або в Швецію — шукати могилу Орлика?...

І тільки одному останньому гетьманови України пощастило бути похованим в колишній столиці України, і тільки над єдиною його могилою є пам'ятник, хоч і без зазначеня, що лежать під ними останки гетьмана України*). Бо треба-ж було стерти і саме імя України і гетьмана, щоб „ніщо не нагадувало про колишнє славне минуле її, а народ український забув і думати про гетьманів і не мнив себе за народ окремиї од Московського”... (Слова Катерини Другої).

В Воскресенській церкві, ще й досі що тижня підчас ектеній молять ся за гетьмана „Іанна”, яко „создателя і благодітеля храма сего”. Се уже вражає вуха сьвідомого Українця, звикшого чути про Мазепу одні лайки...

Пам'ятник Кирила Розумовського, як я вже згадував, стоїть праворуч входу в церкву і має метрів зо 2 за ввишки. Під ним, в мурованій могилі на залізних ланцюгах висить цинкова труна з останками гетьмана. Верхня частина пам'ятника зроблена з білого італійського мармуру, а нижня з різно колірово-

*) Дивись нижче напис на пам'ятникови.

го. Року 1811 був у Батурині французький мандрівець граф де Лагарде і побувавши на могилі останнього гетьмана України, так записав про се у своїх мемуарах: „Хоча скульптура пам'ятника і добра, але велика кількість мармуру всіляких колірів показує як людська гордість змагається боротись з властивою забуття і смертю”...

Позолота, про яку згадує де Лягарде, ще й досі в деяких місцях пам'ятника збереглась. Але раніш її було далеко більше і пам'ятник весь сив у золоті і сріблі.

Навкруги пам'ятника невеличка огорожа зелізна.

На пам'ятникови такий напис:

„Здѣсь покоится тѣло Его Святельства Господина Генераль Фельдмаршала Сенатора, Дѣйствительнаго Каммергера и Орденовъ Россійскихъ Святаго Апостола Андрея Первозваннаго Святаго Александра Невскаго, Полскаго Бѣлаго орла и Голштинскаго — Святыя Анны Кавалера Графа Кирилла Григоріевича Разумовскаго; родившагося въ 1728-мъ году Марта 18-го дня, А скончавшагося въ Батуринѣ въ 1803-мъ Году Генваря 9-го въ два часа по полудни. Житіе Его было семьдесятъ четыре Года, девять мѣсяцовъ и дватцать два дни”.

Характерно в сьому написови, як і в написови на пам'ятникови Богдана Хмельницького в Києві, те, що посеред безлічі мало кому відомих перелічених тут титулів і орденів не згадано головного титула — гетьмана України.

З боку від сього напису стоїть другий: *Extrahe gloriam ex actis tuis.*

Проти пам'ятника висить старовинна картина Різдва Ісуса Христа, мальована ще за гетьмана Мазепи. Не дуже давно був в Батурині оден з Кочубеїв, аматор археології, і давав за сю картину 4000 карбованців, але паравіяне не згодили ся на сю суму.

З інших пам'яток нашої старовини збереглась золота чаша, подарована церкві „Войськомъ Запорозькимъ Низо-

вимъ”, як се видно з напису, вилитою на ній, декілька старих картин, книг, евангелій; жаль тільки, що вони лежать не на відповідному місці — в церковній коморці при дзвіниці в купі з ріжним мотлохом, де їх їдять миши.

До речі. Више згаданий латинський напис на пам'ятнику Розумовського вибито в мармурі позолоченими літерами, так що він кождому кидається в вічі. Але в минулому році священик церкви загадав зафарбувати його білилом, через те, що написаний він по латинському, а латиняне, як відомо, були поганями.

Окрім перелічених річей, в церкві ще є невеличке позолочене крісечко Розумовського, в якому гетьман підчас служб Божих сидів, бо був дуже старий та і на подагру хворів. Слід згадати також з іншої старовини, зберігшої ся тут, срібний павук позолочений і оздоблений котовними самоцвітами. Він раніш висів в салі палацу останнього гетьмана України — і нераз був свідком гучних бенкетів, що справлялись в розкішній гетьманській палаті. Висить він тепер посеред церкви і заплюється 2—3 рази на рік.

Трактир — д. Раді.

Із церкви ми направили ся в трактир д. Раді. Людині, що побажала б побувати на руїнах колишньої слави Батурина і обдивитись всі пам'ятки, що позіставали ся з часів історичної України, не можна проминути трактиру д. Раді, бо в йому теж „зберігається” порозкидана по всіх усядах Батурина наша історична старовина. Власник сього трактиру, д. Раді, має старі портрети визначних українських історичних діячів: Івана Мазепи, Полуботка, Семена Палія з хлопцем на руках, Петра Дорошенка і Пилипа Орлика із яких 2 портрети — Орлика й Палія — особливо цінні. Ми зовсім не маємо обличів сих героїв нашої минувшини (див. передмову до „Історії України” М. Грушевського). Є портрет жінки Палієвої, а

портрета самого Палія немає. Немає також і портрета П. Орлика. На всіх портретах мають ся вгорі на правих кутках написи із іменем і прізвиськом намальованої на портреті особи. Через вельми лихі давніші впливи написи ці дуже потемніли і їх тепер трудно розрізнити від темного фону портретів. Та й кутки картин дуже а дуже потрьопані. Тільки на одному портреті — Семена Палія — ще людина, пильно придивляючись, замітить на правому кутку невеличкий ярлик з словами написаними дуже і дуже потемнівшим од часу білилом: Симеонъ Палій..., і ще якісь слова, які при теперішньому стані картини трудно розібрати. Коли б хемічно вичистити портрет, то можливо, що тоді сей напис, як і написи на інших портретах, був би яснійшим і більш розбірним.

Портрети ці мальовано не пізнійше кінця XVIII століття і висіли вони поміж іншими портретами в палаці гетьмана Розумовського. Як розтаскували Батуринці в 1860—70-ох роках картинну галерію Розумовського, то п'ять таких портретів попало і д. Раді.

Кожний портрет має приблизно 1 аршин завдовжки і вершків 14—13 завширшки. Бюсти гетьманів мальовано олійною фарбою в нормальну величину, окрім портрета Семена Палія, у якого обличчя трохи менше звичайною.

Зо всіх п'яти портретів саме краще зберіг ся портрет гетьмана Мазепи, не дивлячись на те, що весь долішній куток його страшенно потертий і порізаний. Серед знайомих нашому громадянству літографованих численних портретів Мазепи такого не має і ні оден з їх не схожий на сей портрет. Мазепа на йому має приблизно років 55—60; вся нижня частина голови оголена; кручені пасма посивілого волосся вкривають верхню частину її; до долу спускають ся довгі козацькі вуси, вершків 3½—3; на крутому чолі маленькі зморшки; з під густих сивих навислих над карими очима брів видно похмурий

гострий погляд гетьмана. На устах легесенька усмішка.

Намальовано Мазепу en face, в червоному, золотом гаптованим жупані; поверх жупана накинуто якась легка дорожка одіж, теж з золотою вишивкою.

На другому портреті змальовано того Полуботка, про якого думають тепер, що се був батько гетьмана Павла. Сей портрет нічим не відрізняється від досі знаних нами портретів, як напр. уміщеного в „Історії України Русі” Миколи Аркаса.

Не визначають ся також нічим і портрет Петра Дорошенка: на гетьманови чорна борода, в руці булава, на плечах плащ; малюнок — en profil. Портрет взагалі схожий з портретом, уміщеним в історії Грушевського: „Про старі часи на Україні”.

Четвертий портрет, Семена Палія, теж незнаний нашому широкому загалови. Він найбільш попсований, всі кутки його поламано й порвано. Семен Палій намальований на ньому з дитиною в одній руці і булавою в другій. Чорна борода оточує його підборіддя і заходить трохи до ух. Голова без шапки, обернена в бік.

Також цікавий теж цілковито не відомий нашому громадянству портрет генерального писаря Пилипа Орлика. У нас загально прийнята думка, що портрета Орлика як і портрета С. Палія не має зовсім і ми не маємо можности бачити його фізичну постать. Професор М. Грушевський в своїй передмові до „Люст. Історії України” мусів з жалем зазначити сей сумний факт: „якіб ми були раді мати портрети так дорогих і милих нам: Івана Вишньського, Гулі, Гордієнка, Пилипа Орлика, замість мало кому цікавих портретів ріжних Архимандритів і дгуменів. Та дарма! немає і мусімо вдовольнять ся тим, що є*”).

Таким чином, се поки єдиний портрет Орлика, який ми маємо. Я не буду тут подавати опису його, бо треба сподівати ся, що він з'явиться ся скоро в дру-

*) цитую на память.

тому виданні „Ілюстр. Історії України” М. Грушевського; він понав тепер в певні руки: відомий український архітектор Василь Кричевський, почувши, що в Батурині є портрет Орлика, викупив його недавно у власника за 50 карбованців (біля 125 корон).

Жаль тільки, що ніхто не зверне уваги на ті портрети, що полишили ся, особливо на Семпа Палія та Мазепу, яким підходить вже кінець: висять вони в трактарі на стіні дуже низько, пані дядьки вештають ся біля їх, труть плечима фарбу, мацають руками, а більш цікаві ріжуть ножами. У трактарі завжди повно диму від тютюну та махорки, картини від сього покривають ся товстим шаром коноті і чорніють.

Так гине наша старовина в глухих закутках, нікому не відома.

Національна свідомість Батуринців.

З трактиру ми думали повернути до дому, щоб віділя рушити в Батуринський Крупицький монастир, що стоїть за 7 верств від Батурина, та по дорозі зайшли на пошту захватити газету „Радугу”, яку одержував наш знайомий д. Ш—ко, підчас свого літнього перебування в Батурині. Ми зацікавились, чи багато Батуринці, нащадки колишніх слаavnих оборонців Батурина, що на чолі з полковником Чечелем і гарматним осавулою Кенігссонем в році 1708 так горячо виявили свій патріотизм і національну свідомість, переплачують українських газет. Почтовий чиновник відповів нам, що окрім д. Ш—ка, ніхто не одержує ніякої української часописи, себто — абсолютна відсутність національної свідомости в буквальному розумінні сього слова! На почті-ж ми стріли і В. Гордіна, відомого письменника, що теж приїхав на дачу. Розбалакались про Батурина.

— Погано, погано відносять ся Українці до своєї національної старовини, — сказав він з докором.

З почти мимоходом зашли до фотографа д. Боканя, щоб купити у його видів і фотографічних знімків з історичних пам'яток Батурина і портретів гетьманів. Спитали у його чи багато туристів буває в Батурині. Було то-рік декілька Галичан.

— Я теж малорос — завважив він з приводу сього ломаною зросійщеною мовою, — але не дивлючись на се, все таки не так легко розумів їх, як от Вас, або Ви мене, хоч і вони і Ви по українськи балакаєте.

Від д. Боканя подали ся прямо на Крупицький монастир...

Минуле монастиря.

Колись Крупицький монастир грав на Україні не аби яку ролю. Імя його було відоме далеко поза межами Батурина. Підчас татарського нападу багато люду в йому знаходило собі притулок і оборону; тут, як кажуть старі люде, випала з неба крупа, від чого сей монастир і прозвав ся Крупицьким. Крупицький монастир з давна користувався любовію і пошалою українського козацтва. Запорожські козаки частенько обдарували його частиною свого добра, добутого на війнах з Ляхами та Турками. Українська гетьманська аристократія робила коштовні вклади в сей монастир. Ще до кінця XVIII століття Крупицький монастир володів багатьма селами і хуторами в Копотопському і Кромвельському повітах. Одним словом, се був в свій час оден з багатших і відоміших монастирів на Україні. Підчас повстання Мазепи, Меншиков, за те що він звав ся Батуринським, зруйнував його до щенту. Великими заходами удалось його знову поновити.

Проїшовши велике село Обмачево, ми надійшли до річки Сейма, через яку треба було перепливати поромом. Поромщик заснув на поромі на другому березі Сейма і нам пришлося чекати 3½ години, поки він проснеть ся.

Вже трохи не доходячи до Сейма, можна було бачити церковні бані монастиря, що виблискували і горіли на сонці як золото. Навкруг монастиря росте невеличкий ялиновий лісок.

Було о 6½ годині вечора. Вдарив дзвін до вечерні на монастирській дзвіниці. 4-ро молодичь, що ішли з нами з сусіднього села до вечерні, тричі перехрестили ся.

Була субота й наближалось свята Петра й Павла, а через се з монастирських околиць назбирало ся баб може з півсотні.

Чернець відвів нам окрему кімнату в невеличкій гостинниці, в якій ми могли, як він сказав, „жити хоч з місяць”; кімнатка була брудна.

Весь вечір, втомлені ходою, ми з монастиря нікуди не ходили.

В монастирі, хоч і рано встають, за те і лягають спати рано, а через се і ми не довго сиділи і налаштували ся спати. Та ледви ми пригоркнули ся до ліжка, щоб заснути міцним сном Морфея, як накинудись на нас блощиці голодні; ми примушені були перебраться в иншу кімнату і лягти на столах.

Вранці ми побували в обідні.

Український монастир під москвою або: цвітна російського православія.

Років 35 назад, Батуринський Крупицький монастир зовсім був заглух. Піяцтво, розпуста, гра в карти — панували тут до останнього часу. Чоловіки бояли ся пускати своїх жінок на прогу, матірки — дочок. Діло дійшло навіть до того, що про монастир заговорили і на сторінках церковних газет. Синод призначив ревізію, яка підтвердила тільки те, що було; виявилось щось страшного, щось такого, що може бути тільки в одних російських православних монастирях: ченці рідко коли бували в церкві, цілі почи з захід і до схід сонця відавались піяцтву, грі в карти і розпусті. Кождий чернець мав полюбовницю, з якою і проводив усю ніч. Ба, не тільки черці, а і сам архи-

мандрит монастиря о. Глікерій, великий приклонник Бахуса, завів собі лобку. Але не задовольняючись сим, ченці ще дуже часто насилували дівчат і замужних жінок, що приходили в монастир молитись Богови, або заманювали їх в келію до архимандрита Глікерія. Часто бувало так, що повернеть ся до дому з монастирської прощі дівчина і плаче.

— Доню, чого плачеш, — питають ся батьки і вона оповідає крізь сльози, що звели її святі ченці до о. Глікерія і сей знасилував її...

Взагалі, зі всеї монастирської братії настоятель монастиря о. Глікерій був найпершим піяком і найпершим розпустником. Від сього він і помер незабаром. Лікарі ствердили, що прямою причиною смерти о. Глікерія було надмірне вживане горілки і полова розпуста, чого не міг витримати хворий старечий організм (біля 70 років)*).

Синодська ревізія все се замняла і не дозволила подавати про се звісток в газети; кільканайцяттеро ченців, що найбільш піячили і найбільш розпустничали, заслато в далекі монастирі, кілька розстрижено. О. Глікерій не дожив до сеї ревізії, померши за місяць до неї. На його місце Синод прислав о. Ігнатія.

о. Ігнатій.

Новий настоятель Батуринського монастиря, о. Ігнатій, перш за всього людина вельми оригінальна і познакомити ся з ним варт ближче. Трудно уявити собі його тому, хто його не бачив на власні очі. Аскет до мозку кісток і в той же час чудовий атлет і гімнастик. Розумний товкмач Євангелія і в той же час страшний фантаст і до сьмішного вузький в своїм світогляді... Говорить напр. з захопленем і гестикаляцією (такою, що не можна поблизу стояти) казаня

*) Розказують ще про о. Глікерія, що він нажив з однією дівчиною 5-теро дітей і навіть судив ся з нею про се.

про те, що до нього сеї або вчорашньої ночі силкував пробрати ся в келію чорт, він не очиняв йому дверей і чорт „страшно кламцав зубами і ричав”...

Взагаліж, перше вражінє від о. Ігнатія таке, що він от-от дасть тобі „по морді” (улюблене слово о. Ігнатія в казанях). Се вражінє часто оправдуєть ся і на ділі. Битись, лаятись цинічними словами — се, можна сказати його спеціяльність. Не раз траплялось так, що він до крови бив жінок і чоловіків. Під його режімом ченці зараз же цокрапали: хоч і тепер іще пють горівку, але з виїмками вже не так, як ранійш, поводять ся. Нераз бувало, що о. Ігнатій серед темної ночі являєть ся в келію ченця зі своїм посохом і до крови зібе і ченця і дівчину з ним.

На другий день після сього говорить, звичайно, казанє в церкві на тему: батуринські ченці і розпуста, в якому не жаліє відповідних слів і висловів, ддячого щоб заплямити поведінє батуринських ченців.

— Ви — звертаєть ся до ченців, розмахуючи на всі боки кулаками, — закорінілі блудники, простігуги окаяні... Із вас, що ні чернець, то або гіркий пїятика, або-ж перший розпустник у сьвітї... Вам місце тепер у домі для проституції, а не в монастирі, вам місце після смерті у пеклі в містї з чортами а не в раю...

— У Вас у селї, звертаєть ся він до селян, немає ні одной дівчини ц.... (слово не вживанє в друці), у Вас, що ні дочка, то б.... (знов слово не вживанє в друці). Горе Вам, батьки і матїрки дочок! Ад і пекло очікує Вас в містї з жидами і „жидовствующею” інтелїгенцію!....

Такі всі казаня о. Ігнатія.

Оповідаять, що одна інтелїгентна панночка, побувавши з цікавості в батуринськїм монастирі підчас подібного казаня о. Ігнатія, впала непритомною...

...Ось кілька років уже судять ся місцеві селяне з монастирем за землю і пором, що перевоз через Сейм. І на сю

тему о. Ігнатій часто говорить казаня. Напр., на Миколая, перед великим наговном прочав він з великим запалом і захватом розказав про жите сьв. Миколая, про його любов до всіх нещасних, торкнувшись того інциденту, що став ся на першому Никейському соборі поміж Арієм і Миколаєм, коли сей останний сперечав ся — з Арієм, а потім „як трахнув його по морді і зуби посинались;”...

— От як робив сьв. Миколай, а як я колись побив жінку, так Ви: „як він сьмів се робити?” — нагадав далі архимандрит про одну з остатнних подій в монастирі. Розказавши далі про історію Крупицького монастиря, промовець згадав про облогу монастиря Татарами. Тоді випали з неба манні крупы, які береглись до того часу, поки якийсь „паршивий” ігумен не продав їх жидам. Славне козацтво дуже любило сей монастир, збудувало йому соборну церкву і подарувало біля 10.000 десятин землі. Навіть пан польський Осолінський подарував межі иншим пором, який ви, безщасні нащадки славних козаків хочете одібрати, знищити. Самий монастир виб згодні пограбувати, загарбати собі останні 200 десятин землі, що zostали ся після того, як Меньшиков, по приказу Петра І-го спалив Батурина і пограбував монастир!... І як би зараз явив ся сьв. Миколай, то перше паршивим помелом вигнав би звідсіль майже всіх нечестивих монахів а вас селян, — прямо по морді”...

Не дивно отже, що батуринський монастир у місцевих селян викликає тільки обуренє, наріканє і зненависть...

В крупицькому монастирі була чудова старовинна живонись в українському дусї. Новий архимандрит звелїв її позамальовувати, замінивши московською. Так згинув іще оден копитовний скарб нашої славної минувшини.

В притворі, де ми стояли, на правому боці була намальована картина, уже поновлена: притча про богатого та Лазаря. Всї люди, що фігурують в

тій притчі, намальовані в українському дусї. Наприклад, наймит, що висипає кости Лазареви — в українському вбранні, пострижений по українському, з довгими козацькими до долу опущеними вусами. Маляр, що поновляв її, очевидночки пробував перевернути її на московський лад, так не вдає і кипув її так.

Нас головним чином цікавила історична українська старовина сього монастиря. До самого останнього часу тут збереглась була велика стара монастирська бібліотека, з книг на латинськїй, польськїй і старо-українськїй мовах. Сих книг тепер не має. Років то латинськїй мовах попалєно, на старолитинськїй мовах попалєно, на староукраїнськїй — поперетаскувано в московський і петербурський архіви, де вони більш потрібні і користнійші.

З иншої української старовини лишили ся такі речі:

- 1) 375 книг ріжного духовного змісту з 1500 та 1600 років;
- 2) декілька універсалів гетьмана Б. Хмельницького;
- 3) Ю. Хмельницького;
- 4) Мазепи;
- 5) Розумовського, Самойловича та Скоропадського.
- 6) Збірник писаний рукою блаж. Ігумена Ісакия.
- 7) Євангелїє львівського друку 1670 року.

8) 5-ти ярусний іконостас чудової артистичної роботи — дар одного з гетьманів.

Тепер батуринський Крупицький монастир — невеличкий закутний, бідний монастирик, в якому всього на всього біля 20 душ братії. Доходи і прибутки монастиря вельми нужденні, щось біля одного карбованця (1/2 доляра).

Сього дня ми обдивлювали монастирські околиці. Ще й досі збереглись 2 каплички, засновані Дмитром Ростовським, в яких він жив і молив ся. В капличках полинились деякі речі сьвяти-

теля як напр.: невеличкий столик, епітрахіль, кілька старих ікон. Сюдиж попригаскувано за непотрібність і бюре старих ікон з монастирських церков.

Навкруги каплиць могили ріжних українських полковників і настоятелїв монастиря. Попадають ся могили 1700 і 1650- их років.

В вечері повернули ми в гостинницю монастиря, переночували там, а на другий день, вранці, ледве встало сонце, ми вирушили з Батурина...

Прощавай, Батурина!...

Прощавай, Батурина, колишня вільна гетманська столицє, а тепер маленьке мало кому відомє, містєчко, копитовського повіту, чернігівської губернії! Був час — і славне імє твое лунало по всїй соборній Україні. В тобі жили колись наші гетьмани, наше козацтво; в тобі проходили всі визначнійші події нашої многострадалної минувшини; ти грудьми колись стояв за волю України, ти дав нам Чечеля, ти показав нам зразок національної сьвідомости, ти показав нам, як треба вмирати за волю і правду, за честь і славу України. Мир праху Вашому хоробрї оборонці Батурина! Ваші чесні імєна зашипуть ся золотими літерамь в скрижалї української літописи і перейдуть на вічну незабудь і память потомствам!

Ганьба і сором Нєсу і всїм иншим зрадникам народним, що ради лакїмства того нещасного, за пмат гнилої ковбаси, запродують, як той Юда Христа, свій рідний край в ярмо Московалів і Ляхів!

Минув час — і слава твоя, Батурина, розсїяла ся як дим... Не стало булави. Одним розчирком пера Катєрини Другої р. 1764, 5-го падолиста пєз останний гетьман України. Инші повмирили в кайданах і ланцюхах далекого Сибїру, иншіж муєїли коротати свого віку в далекїй чужинї, а инші на

нашій, не своїй землі сидіти, дивитись і тихую сумную пісню співати.

Минув час і нічого не зістало ся з колишніх славних оборонців Батурина!... Їх нащадки, теперішні мешканці Батурина, не знають про своїх славних дідів нічого. У їх немає й крихти того високого патріотизму, який виказали їх діди року 1708. Мало того. Ні в одного з їх немає національної свідомости: вони не передплачують ні газет, ні часописів українських, не знають навіть, що на світі існує українська книжка, а через се і так байдуже і так некультурно відносять ся до памяток своїх дідів... Відні і мізерні люде!...

І се там, де проходили всі визначніші події нашої історії, де кожний крок землі пропитаний українською кровю, пролитою за волю рідного краю, де кожний крок повинен би нагадувати їм — хто вони

Чиї сини, яких батьків,
Ким, за що закуті? —

і пхати їх на шлях національної свідомости!...

Тоді, як на приклад в Курському, що не має нічого спільного з історією України, є сотні свідомих Українців, — в Батурині, колишній столиці України, в якому позіставала ся сила памяток рідної історії, при одному імені якого паче бачиш перед собою історію України, в тому Батурині, мов по гіркої іронії долі не має абсолютно ні одного свідомого Українця!!!...

Минув час — і нічого не лишило ся...

Тільки в літні теплі ночі, коли все засне, тихо шепочуть, нахиливши ся одна до однієї, гонкі тополі, оповідають про колишню славу Батурина.

Блідий місяць на небі слухає зза хмар їх таємничу розмову...

Сумно і похмуро дивлять ся з високого берега до доли великі гетьманські палаци.

Журливо протікав при них обнімілий сиротина-Сейм.

А гонкі, високі тополі шепочуть, згадують про минулу славу Батурина, а блідий місяць слухає зза хмар їх таємничу розмову.

...Тільки мовчки стоять, зарослі зілем і травою руїни кріпостних стін, з яких 200 років тому назад гордо і сміливо гукали Батуринці на пропоноване Москаля здати ся: „Всі помремо тут, а в Батурині нікого не пустимо!” — і дійсно, всі полягли як оден, і через трупи їх пройшов ворог в столицю.

Іноді пройде проз них в літню спеку стомлений подорожний і, сівши спочити на них, прочитає:

„Чоловіче! Передай Землякам, що всі ми тут лягли, вірні своїй рідній Україні!”

Sic transit gloria mundi!

Батурин (Круницький монастир) —
Конотоп, 1911, VI—VII.

АНТІН КІЧАК.

АМЕРИКАНСЬКИЙ ПРОХІД.

(Оповіданє одного бізнесмена).

Заки приступлю до оповідаля, хочу сказати хто я і що за один.

Маю салюн і гросерню. Є то найвище становище яке дотепер наш Русин може досягнути в Америці.

Признасьте самі, що чоловікови тяжко булоб дати собі з такими двома „джабами” ради і тому треба було роботу якось мудро розділити. І так жінка зі старшими дітьми „рунує” штор, а я з бартендром вештаємо ся коло бари. Але густо-часто робимо одну або другу роботу спільними силами, хоч правду сказавши, я завзиваю частійше жену до помочи чим вона мене, особливо тоді, коли трафить ся який веселий гість, що фундує на „цілу бару”. Тоді вмить скликую всіх домівників і все, що лиш живе, бо за кожду „голову” прийде пікля або і два. Отже пемо в таким разі всі: я, жінка, бартендер, діти і всі, що суть під ту пору в салюні. І так якось живемо собі. Що до мене, то мушу Вам сказати правду, що я того „дару божого” назбираю чимало за цілий день. Оттак як мельник мірки в млині. У нас сердешних такий вже звичай, що салюніст мусить випити з кождим. Від того не можна ані вимолити ся ані випросити ся. Пий — хоть гниє. А ще як прийде день пейди, то тоді вже всі ходимо пані.

Нераз я вже думав собі, як би то таку моду фундування впровадити і до гросерні. Єслиб так кожний костюмер беручи собі мясо, зафундував чоловікови хоть чверть фунта стейку. Ціна за той стейк рівнає ся ціні склянки пива. Ото би собі чоловік жив; мігби їсти мясо й без хліба. А я ще до того маю таку натуру, що радше буду їсти мясо без хліба як хліб без мяса. Та щож робити як в нас вже такий звичай, що скорше дістанеш випити як зїсти.

Шукав я способів, аби якось від того примусового пиття увільнити ся. Маючи вже часом досить всего „штофу” в

голові, почав я толкувати неодному такому завзятому „фундаторови”, що може иншим разом випемо, бо днесь якось не тее... По що — кажу — для мене фундувати. То так само виглядає, як коли би хто зафундував кондукторови при стріт-карі тикет їзди. Таж він й так їде.

І думаєте може, що помогло?... Та деж там! Сьміяли ся ще з мене, кажучи, що я не є бізнесмен.

Взяв ся я иншого способу. До випрошеної фляшки від віски вляв якогось овочевого соку, розпустив водою і фляшку з тою мішаниною умістив на почетнім місци між иншими „благородними” напінками то є між фляшками віски. Той „дріпк” міг я випивати через цілий день і ніч без найменшої для мене шкоди. І та однак штука не удала ся, бо якийсь окаянник підглянув. Одного разу, коли так всі пили віску та і мені фундували, я наляв собі з висше згаданої фляшки та закропив душу, не моргнувши і вусом.

— Гей, кумотре-салюніст! А ви що, екстра?...

— Хорони Боже! — відмовляю ся. — Я той сам, що і ви, від діда-прадіда — всегда, тепер і до віка...

Не дали докінчити.

— То давайте-ж і нам тої самої „папської” віски!

Не було иншої ради. Поналивав я кождому. Випили та почали цмокати і облизувати ся як кіт коло молока. А в мині душа аж в плече влізла.

— Та то огида солодка! — закричали хором. — То не віска, а якесь млаве, гей то, що пани пють коли слабі.

— То правдива імпортована бесарабська віска, — почав я звинятись.

Не повірили. Над нещасною фляшкою зробили вмить суд. Знайшов ся між ними і один знаток, який осудив, що фляшка та містить в собі звичайний малиновий сік з водою. Маєш Гандзю книш!...

Мусів я зі стидом уступити. За „зневагу” треба було самому кілька разів „фундувати” (тоді розуміє ся всіх домівників я усунув). Тої самої ночі я порядно „вїдидив ся”, ратуючи клич „свій до свого”, а моя — коби здорова — супруга, яка присягала „любов і послушність” підбила мені на пам’ятку очи.

Та все то дурниця, то річи переході. А найцікавіше хиба то, яку то сьмішну комедію мусить сальоніст грати супроти своїх ріжних костюмерів. Не один і не повірив би може.

Тож коли ласка послушайте.

Приходить до сальону забитий кацап, жине на бару нікля або два і горляє: „ачіщенної” (віски). Починає зараз по одній або по двох чарках парікати на Українців, яку то вони страшну кривду кацапам вчинили, відбираючи їм їхне „святє” т, ы, ъ, та інші букви „з дашками”, а опижитими спенсіонованими знаками та буквами тіпили ся як чорт п’яхома. — Приїде наш сердега, та давай парікати на кацапів. — А то клятї кацапська — каже. — В Росії нас переслідують та гонять нашу рідну мову. До Галичини всадили ся як безрога до моркви та омотали її зі всіх сторін шпіонами, а на Лемківщині змагають ся заложити свою губернію. І тут в Америці не дають нам спокою а заманоють наших несвідомих людей на свою царославну віру, а затим вже легко в свій табор. Їх кровавий цар-сатрап вішає та вязнить сотками невинних людей, а вони величають його як сьвятого. — Поляк знов відказує на Німця як то він їх „браці” переслідуює, але про те, як вони з нами Русинами постуцають в Галичині й не згадує, бо то „до іннего”. Англік має жаль до „форайнерів” по що вони сюди так як і він приїхали. Айриши хвалить свою маму і так без кінця.

А ти сиди та і вусом не моргни. Як би чоловік так вмів ся в тоту міжнародну політику, хвалив одного а ганив другого, тоби наварив собі такої каші та наробив тільки неприятелів, що і шклянки пива не продав би. Нераз аж язик

свербить сказати де-що, та годі — мовчи язичку...

Все те, що я до тепер написав, то лиш так принагідно. Мав я властиво описати одну пригоду, яка мені лучила ся раз на проході.

Часом всякі річи можуть бути причиною нещастя чоловіка. Як має бути яка біда, то хотьби ся і в солону сховав ся, то тя не мине. Може де-хто буде сьміяти ся з моєї пригоди, але мені не до сьміху було, а на плач заносилось.

А причиною сего був жіночий хвіст (розуміє ся при уборі — дресі), пес, мій малий, — аби здоров був — Джян — і газова лампа (ліхтарня).

Сидить, знаєте, чоловік за барою всегда, як той гриб у лісі, мало не запліснє, тож годило би ся часом де вийти. Бачив я як пані выпускають своїх „улюблених” песиків на прохід, а часто і самоходами возять. А чоловік, сотворений на образ і подобіє... мав би бути гіршим від пса. Носир!

Кажу раз в неділю до своєї старої (на імя її Кейди):

— Сей, Кейди, приладь там який харч, вбери ся сама і вбери Джяна, бо підемо троха днєсь до парку.

— О райд — відзиває ся вона. — Чейже раз. Мабуть щось в лісі здохне, коли ти о нас не забудь.

— Що то за говорене? Таж я о вас памятаю, аби так о мені і Бог памятав.

Зібравши ся, виходимо. На дорогу потягнув я собі доброї віски та випив — пай Бог прийме — кілька склянок пива.

Зачну від жіночого хвоста. Як вам певно відомо, послідною модою у женщин є осібно дошпиганий до „дресу” хвіст з переди і з заду. Боже, що ті женщини вже не видумують. Давнійше, пригадую собі, носили з заду якусь в формі півмісяця ватою чи піском випхану подущину і назвали ю „купер”. Пізнійше випихали ватою інші части свого грішного тіла, „пайнтували” лица і поспивали якоюсь мукою, що вже буде тревати до кінця їх життя — аміні; пізнійше так пайнтовані лица заслонювали

якоюсь сіткою, як заслонює ся малі діти аби їх мухи не кусали. Дальше привязували до волося вузкі стяжки, пізнійше обвязували цілу голову широкую стяжкою, мабуть на те, щоб, хорсни Боже, не розлетіла ся. Вбирали широкі сукні (дреси), опісля вузкі, забирали ся навіть і до наших традиційних штанив, а тепер посять вже... хвості. І як то воно сьмішно виглядає: Неодин молодець говорить до своєї дівчини: „Ах, ти мій ангеле!” А тут ангел — з хвостом. Найновішою модою будуть хиба вкоротці... роги. Все можливе. І якже супроти того може мущина приподобати ся? Вбере на себе який ковт, затагне штани, зачіпить яку „маншлю” — і по цілій параді.

Приходимо врешті до парку та парадуюмо по нїм як Адам з Евою по раю, а вітер рушає хвостом моєї жени, як вітраком. Побачив то по заді якийсь біжучий песик, та так тою модою втішив ся, що почав з вдоволення гаркотіти, чіпати ся того хвоста як рак стерва та бавити ся ним. Зразу відганяла його жена як могла, та не могла позбутися влізливого аматора хвостів, почаствовала його обцасом в зуби. Пещена видно песина наробила такого крику як би цілий її пещачий рід вибив. Спостеріг то по заду йдучий властитель пса, приступив до нас і місто моєї жени чіпає ся мене. Ставляє ся остро як сокира. Каже, що за дрочене звірят може мене дати арештувати. Мене аж пірвала злість.

— Сей, містер! — кажу до него по англійськи. — Нехай пес не дрочить хвоста моєї жінки, то і його не буде ніхто дрочити. Дац ол...

А він до мене:

— Иф ю вант файт, ком авт сайд!

На маєш напасть на гладкій дорозі. Я прийшов до парку на прохід, а тут лишо ставляє ся до файту і то за пса.

Ледве увільнив ся я від напасника.

Але як ся веде, то ся веде. Йдемо дальше. Малий мій Джян підбіг троха наперед, знайшов малий каменець, кинув в велику газову ліхтарню і — збив.

Кров закипіла в мій на вид такого нищення мійських „пропертів”.

Зняв я з себе пасок, злапав Джяна за обшивку перевернув на лавку і задаю йому покуту за поповнені гріхи. Вцідив я йому задледве три паски, аж тут з-за корчів вказує ся полісемен.

Підходить до мене і верещить гадемуючи, що я не маю права бити дитини.

Толкую йому, що то моя дитина і мій пасок і що мушу прецінь його укарати, бо збив ліхтарню.

— За ліхтарню мусить отець заплатити, а за знущанє ся над дитиною арештую вас. Коман!

От і маєш комедію, з псом було дрочене, а з дитиною знущанє.

Джяна взяла моя жінка за руку і пішла з ним і з хвостом до дому, а мене запровадив полісемен до „джелю”, де мусів я переночувати.

Рано вибелювали мене кумотрове, але коли я прийшов до дому, застав мою жінку що наковала річи, хочачи втікати.

— З таким бомом, з таким авантюриком нігде вже не піду! — верещала крізь плач. — Боже мій, а то я маю чоловіка!

— І я з тобою нігде не піду, як довго будеш носити хвіст. Носир!

Так було зо три тижні, аж на перепросини мусів я її купити наймоднійший широкий-широчезний „каляп” (капелюх), з під якого, дякувати Богу, не бачу вже її лица.

І такий то я мав прохід.

Та найцікавішим і найдивнішим хиба з того всего являє ся американське право, яке забороняє родичам свою дитину укарати. Не булоб в тім нич дивного якби не яскраві суперечности. Батька або матір за прилюдне укаранє дитини можуть арештувати. Горожани же сеї вільної землі стоять як найспокойнійше і приглядають ся з захватом як два „файтери” чублять ся до втрати притомности, один другому підібе очи, вибиває зуби, кусає, валить кулаками в зуби і де допаде, словом уступають аж на вид крови, і то найчастійше за річ дуже ма-

лої ваги. Тутешний звичай „забороняє” їм навіть мішати ся та успокоювати розшалілих, противно каже ще заохочувати до ще більшого роззярення. І сам пан полісмен не є тоді так скорий до інтервенції, бо за то нема навіть карн. А кількож то дітий скаржить по кортах своїх родичів і то не раз в старшім вже віці, що ті не дозволяють їм на нечесне і роз-

пустне жите та карають їх за те, ну — і виграють справи.

Мовчи батьку і смотри супокійно як твій милий синок волочить ся ночами по корнерах, а донечка ходить куди її захочеть ся і пристає з ким хоче.

А вони, якби на посьміховисько будують доми поправи!

ЖМІНКА ЗЕМЛИЦІ.

Покинув батьків загороди
щоб піти в сьвіт незнаний,
поміж чужії народи
понести тяжкі кайдани.
Покинув, сердега, дружину,
покинув братів і сестриці
і тільки забрав у чужину
рідної жмінку землиці.

Ридав гіркими сльозами
кидаючи ниви родинні
де літа його йшли за літами
літа веселі, дитинні.

І все, що в землі він мав рідній
в тій тяжкій дідів кєрвавиці —
лишив. Взяв скарб лиш послідний:
рідної жмінку землиці.

Шаліли над морями бурі
і громи грізно ревіли,
але ще дужче болі понурі
у його серцю шаліли.

ШЛЯХАМИ ЗНАНЯ.

ЧАСТЬ ДРУГА.

(Всі права манускрипту застерігав ся).

I.

В попередній частині отсеї праці став ся я коротко представити, як повстала наша земля, а опісля як на ній розвивало ся наше жите. Мілїони лїт минали, земля сотки разів зміняла свій вид. Одні єства гинули безповоротно, а на їх грєбі повставали нові, щоб тою самою дорогою згинуть, та зробити опять місце нншим. І коли сьвіт звіриний і ростинний дійшов уже до зглядного совершеньства, коли земська трапеца була уже у щєртъ заставлена богатими дарами, тоді доперва появило ся на землі найсовершеннїше єство: чоловік.

Перекази і віри усїх, навіть найдикших народів, оповідають про надприродне, чудесне повстанє чи сотворєнє чоловіка висшим єством: Богом. Матеріалїсти знова кажуть нам вірити, що чоловік силою розвою і усовершеня родів, розвинув ся з низших сотворїнь. Отєя наука матеріалїстів на разі є лише теорїєю (здогадом); до сеї пори нема ні одного доказу, який би її потверджував. Найстарші черепи людські, які вдало ся викопати, виправді дуже ріжнять ся від черепів живучих тепер людий, але сто разів вони більше відходять від черепів і будови кістяків наших минних найблизних свояків у сьвітї звіриннїм, то є малп. А ті ріжницї суть такі засадничі, та такі великі, що треба дуже буйної уяви їх витолкувати і звязати якийсь ланцюг, щоб винївнив ієнуючу між нами прогалїну.

Чоловік, се наймолодше дитя на землі. Але коли він на ній появил ся, в яку епоху, — не знати. Загально приймають, що перших початків людїни треба глядіти у міоцені, то є послід-

ній частині третїшної епохи. В сей спосіб чоловік пережив до сих пор одну пятау часть епох землі, заступлених скаменїlostями, а лєдві одну пятадєсяту часть того віку, від коли на землі почало ся органїчне жите.

Найстарші людські кістяки, що числять сотки тисячів лїт, а які добуто з під землі, вказують, що прапрачоловік хоть в якїм дикїм станї жив, все таки о ціле небо стояв вище від звірини. Передовсїм, прачоловік мав вільні руки, яких міг в кождїй хвилині ужити. Через прямовїсну поставу він мав вільний розгляд довкруги, а голова легко воручила ся. Поміж усїми змислами око взяло перевагу. Позаяк внутренности не давили грудей, як се є у всїх звірят, тому один лиш прачоловік міг розвинути і послугувати ся мовою. Наслїдки мови на ум і спосіб думаня були необчислені.

Так отже, хоть матеріалїсти як домагають ся вивести рід людський від низших, звірячих родів, то уже сї наведені висше прикмети, яких не має ніодно звіря, відділювали цілим океаном прачоловіка від найвисшого рода ссавців. А сї прикмети дали чоловікови хоть він під зглядом фізичної сили стояв далеко низше від живучих з ним звірів, перевагу над ними. Завдяки своїм духовим спосібностям він побідив їх, запряг у своє ярмо або вигубив.

Як богато живе днесь людських рас — найправдоподібнїша буде теорїя, що всі вони в наслїдок ріжних впливів виродили ся з одной одинокої родини-раси.

А де належить нам глядіти первісного осїдку прачоловіка? На се питанє учені подають всїлякі відповідї: в Ев-

І коли в хвилях розпуки
мчав думкою за моря границі,
давив грудь тягар каменюки:
рідної жмінка землиці.

Переплив широкєє море
побачив сьвіт дива незнаний —
однак небес рідних розтвори
та тихі батьківські кургани
тугу за усїм тим будили,
де з під васильків і рути китиці
з найдорожшої узяв могили
рідної жмінку землиці.

А коли смерти година
тяжку нитку жизни протяла,
та зимна, нерідна могила,
тверді його спи вколисала:
до гробу посеред чужини,
між пальмами, скрай водиці,
у труну вложили йому скарб єдиний:
рідної жмінку землиці.

Вільно за Кравєгаром: А. Ц-ний.

ропі, Азії, Африці і Америці, отже — на цілій землі. Та де і не лежав би біблійний рай прародичів людського роду, то на всякий спосіб перші люди мусіли відбувати дуже далекі та довгі мандрівки, щоби розселити ся по всій землі. Однак се не були плянові, скорі подорожи або колонізації, тільки повільна мандрівка, посуване у перед долинами, берегами моря, рік, озер і т. п. І не одна ватага в тій мандрівці вигинула зовсім, не одна запропастилася, та віки виповнили повставши прогалини.

Істнованє людини в міоцені є лиш здогадом учених. Доказів на се не маємо ніяких. На всякий спосіб, коли взагалі тому 2—3 мільони літ жив чоловік, то він мусів ще не знати ужитку пі огню, ні ніяких знарядів. Бо слідів подібних з тої епохи не знайдено в землі ніяких.

Найдавніші сліди чоловіка стрічаємо в епоєі четвертійшій, в так званім ділювіюм, і то в кінцевім періоді першої епохи зледоватілості.

Відки се знаємо? Природно, що з найдених слідів. Іменно дуже точно можна розрізнити сліди пралюдий від слідів, як полишали пізнійше живучі люди: іменно кости пралюдий находять ся в тім самім стані і в тім самім положеню, що і кости тоді живучих, а тепер вже загибших родів звірят. Отже чи може бути яка непевність, що вони жили рівночасно?

Дуже часто і на багато місцях надibuвано скаменілі людські кости і то серед таких обставин, що вказували на се, що сї кости походять з епохи ділювальної. В тім згляді світову славу мають печери в Combrive, Abbeville і Lherm у Франції. У першій з них у нанесеній водою глині, найдено великі маси людських костей в суміш з кістьми печерного медведя, піжмового вола, рена, коня і пса. У другій печері, яка не носить слідів намуденя водою, рівнож поміж кістьми печерного медведя, гієн, тигрів, псів та вовків найдено людські кости. Наведені тут роди звірів вигинули уже на землі перед віками.

У Німеччині найславнійшою є так звана грота неадрійська, у якій найдений цілий людський кістяк є найстарший, який до тепер, найдено. Рівнож у Бельгії та Америці найдено людські кости в суміш з кістьми давно вигинувших звірят. Отже чи може бути ще який сумнів що до того, що прачоловік жив у сю давню епоху, перед мільонами літ?

Але не лиш кости суть свідками істнованя людий в епоєі діювальної. В сю епоху чоловік навчив ся вже уживати огня і в печерах з тої епохи находимо вже сліди палених огнищ.

Винахід уживаня огня мав епохальне значінє для прачоловіка. Огень став чоловікови матірю усеї його цивілізації. Огень спричинив, що прачоловік привик до товариства, став жити гуртом, у родині. Уживанє огня присилувало прачоловіка вибрати собі якесь постійне жилище, заслонене перед негодами, щоб ватра могла спокійно горіти. І в сей спосіб, попри інші причини, був чоловік примушений оставати на однім місці. І тут він або вишукував собі відповідну печеру, у якій поселяв ся, або, де не було печер, сплітав галузе дерев і будував собі невибагливе шатро.

Учені, для ліпшого перегляду, поділили час, в котрім жив передісторичний чоловік, на різні відділи. Сей поділ і ми задержимо в тій розвідці.

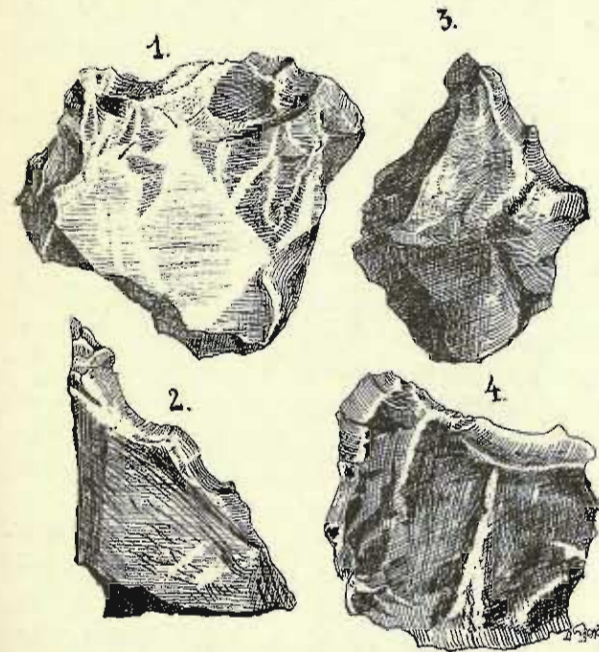
II.

Епоха палеолітична.

В дуже многих місцях Європи находять тепер масу дивних камінців. Чоловік недосвідчений може такий камінець десять разів мати в руках, та не добачить у нім нічо надзвичайного. Противно досвідчений дослідник праісторії чоловіка, який цілий свій вік посвятив тій науці.

Ось, в полудневій Франції є місце вісьць Аурінас. Верстви піску, які перед сотками тисячів літ були там на верха, з бігом віків покрила лява давно вигаслих вулькамів, по яких днесь вже і слід пропав. У тих пісках, під грубими по-

кладами скаменілої ляви находять тепер численні кости первісного, трикопитного коня та дінотера, отже звірів, що дуже, а дуже давно тому жили на землі. Але кромі сего находять ся там кусники кремєня, які виразно вказують на се, що „хтось” їх штучно оббивав, щоб надати їм якийсь певний вигляд. Тут надібати можна більший відлом кремєня, з якого відбито штучно кусник, там знова малі, острі відломки з характеристичними знаменами оббиваня. Ось тут на сїм образку видко два такі камінці.

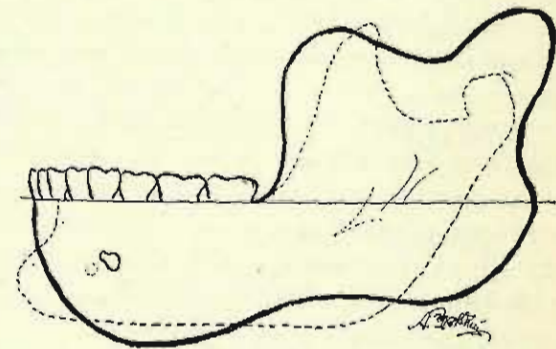

Камінці означені числом 1 і 2 представляють кремінні вістря стріл, які штучно оббивають ще тепер мешканці Тасманії (Австральці), отже тепер ще живуча раса. Числа 3 і 4 представляють у той саміський спосіб оббиті камінці, найдені у згаданій місцевості у Франції в суміш з кістьми трикопитного коня і дінотера. Се вказувало би на се, що уже два-три мільони літ тому назад, в третійшу епоху, в міоцені, жили розумні ества, прародичі людського роду, які оббивали каміне споряджували собі відповідне знарядє.

Правда, побіч подібних камінців не найдено ще ніколи найменшого сліду

людських костей. Сї первісні люди мають навіть у науці ніякого імени. Лї вироби їх рук, камінні знаряди, названі грецьким словом: еоліти. Та хоч слї з самих людий не найдено, то натомі вироби їх рук свідчать наглядно про те, що рання зоря людської культури вже зійшла.

Менше-більше з тої самої епоєі (хоть се не зовсім певно) датує ся на денна в Німеччині, в місцевості Гайделберґ, долина щока чоловіка. Вона вказує на се, що тодішні люди ще дуже багато різнили ся від теперішних. На ліпше слїдно сю різницю на понижшій образці.

Чорна лінійка вказує зарис щоки чоловіка з третійшої епохи. Лінія нарисована точками представляє щоку теперішньої білої людини. Просить ся звернути увагу передовсім на се, що ся найстарша щока зовсім не має бороди, що вказувало б на те, що отсей чоловік має ще дуже слабо розвинену спосібність гореня.

Отсе суть найдавніші сліди чоловіка на землі.

Минали віки, і землю навістила найбільша катастрофа, яку взагалі пережила людський рід. Уся північна і середня Європа, Азія та Північна Америка, покрили ся грубезною верствою леду. Нинішню цілу Німеччину, по Альпи, Галичину по Карпати та величезну частину України сковала груба на 300 стій поволока леду. Природа майже завмерла. Сотки родів звірів та рослин згинуло безповоротно — лиш один чоловік

побідоносно перетревав катастрофу зледоватілості землі, яка будь-що-будь тривала кількадесять тисяч літ з чотирма незначними перервами. Отже доказ, що чоловік тодішній мусів мати вже досить високу культуру. Се є в науці епоха ділювальна.

Що в ту епоху жили люди і що мали свою культуру — днесь не улягає найменшому сумнівови. Природно, ся культура була вже на висшій степені, як попередно згадана. Матерялом, з якого тодішні люди споряджували свої знаряди, все ще є кремінь. Але вони вміють його вже гарнійше обрабляти. Оброблене камінє має вигляд зернятка мідялу. Уся природна верхня каміня є штучно оббита. На однім кінці камінє є грубший, якраз наручний для людської руки, а на другім кінці більше або менше заострений. Так оброблений камінє триманий безпосередно у руці тодішнього чоловіка, становив вже певного рода грізне зачіпне і оборонне оруже. Як така „ручна сокира” виглядала, подано на понизшій образку.

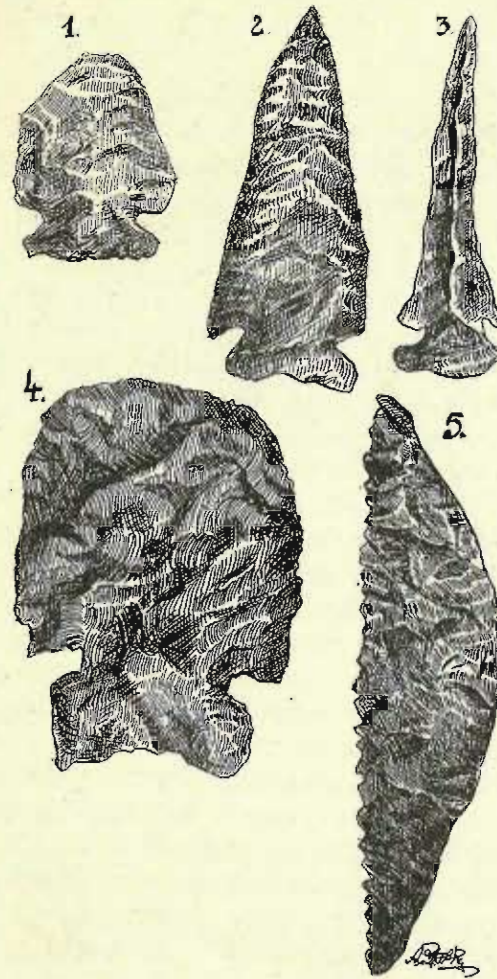

Представмо собі тепер чоловіка у тій періоді. Ціле його жите сходило на тім що він у теплійшій порі року заедно гонив за звіриною: ренами, дикими кінями, буйволами та зводив криваві бої з печерними медведями, гієнами та страшними мамутами. Так до недавна ще жили американські Індіани, а днесь ще живуть підбігунові Ескімоси. В часі лютої та довгої зими крив ся він у печеру, яку відбив якомусь звіреви.

Печери, се найдавніша домівка людського роду. Такі печери знаходять ся густо по всій землі. Долівка у таких печерах завсїгди є покрита грубою верствою нанесеної водою глини у якій дуже добре заховали ся кости тодішніх звірят, занесені тут первісним чоловіком. Вони вказують ще наглядно слїди обгладжування зубами, розбивання, або пиловання камінними знарядями. Польованє і риболовля були одиноким занятєм ділювального чоловіка. Крім рена він полював на дикі коні та всїлякі птиці. Мушлі служили йому до окраси. Але що дивнійше. Находжено всїлякого рода камінє оброблене далеко від того місця, де воно находило ся в природі, що вказувало на се, що вже тодішні люди провадили певного рода торговлю.

Головним оружем була списа, а крім сего лук і стріли. Вістря списи і стріл споряджувано з креміня а по при се також і костий. Рівнож і всі інші знаряди, як ножі і пилки роблено з креміня. Скільки то труду і мозолів мусіло коштувати колишнього нашого прародича, заки він одним камінцем оббив другий в сей спосіб, що з нього повстали стріли, як се представлено на понизшій образці (чч. 1, 2 3) або ніж (ч. 4), чи пилка (ч. 5) се годі собі днесь виобразити. А попри те викінченє такого камінного знаря і його обробленє показує вже на велике мистецтво та переходячу через цілі покоління штучку. Яка велика різниця поміж повисшими виробами людської руки з епохи міоцен! (Гляди сторона 147-ма). Тамті споряджені доривочно, кількома ударами каміня об камінє, сї оброблювані старанно, з подиву

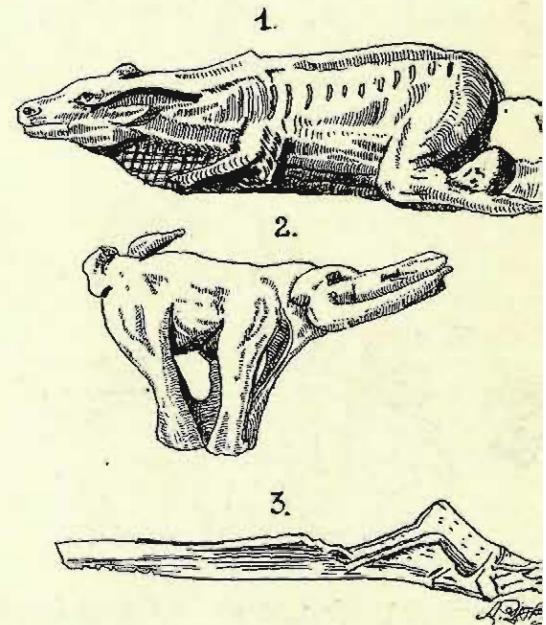
гідною витревалостю, можливо, протягом кількох навіть місяців.

І не дивниця. Чоловік з епохи міоцен не мав сталого пристановища. Він блукав з місця на місце, а одиноким його бажанєм, одинокою мрією було вбити звіра і наситити його мясом своє черево. Чоловік з епохи ділювальної вже самою природою був приневолений оглянути ся за якимсь сталим житлом. І як ми вже передше се зазначили, він передовсім шукав за печерами. Тут, у печері, він линав жінку та діти у безпечній криївці, а сам йшов на лови, щоб придбати припасів на час довгої і лютої зими. А коли надійшла зима з невиносимим зимном і хуртовинами, чоловік сидів з ріднею у безпечній печері і не маючи що ділати у довгі зимові місяці обтовкав камінці та робив з них знарядє. Безпечність домівки, а

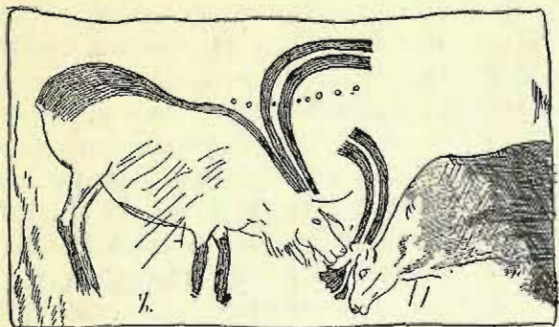
може і туга за літними місяцями, за лею і приятностями польованя і джували ум первісного чоловіка до красних, до мальовила і різби. І він зі скуки починав украшати своєї печери всїлякими малюнками різбами, нагадуючими йому його лі хвилини. До наших часів дохо ся около 300 кусників, вирізуваних з кости рена або мамута, які свід наглядно, що навіть такими примітними знарядями, як острым кремінем ловік при добрій волі і охоті в силі творити щось гарного, пожиточного

Як зразок того, як різбили отсі дикі люди, подаємо тут кілька образків. Число 1 представляє вирізану з кости мамута держак до кремінного жа; ч. 2 рівнож держак до ножа, представляючий мамута, а вирізану з рога рена; ч. 3 се вирізблений з к

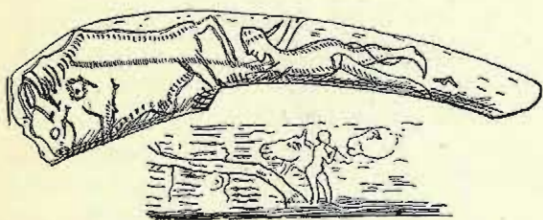
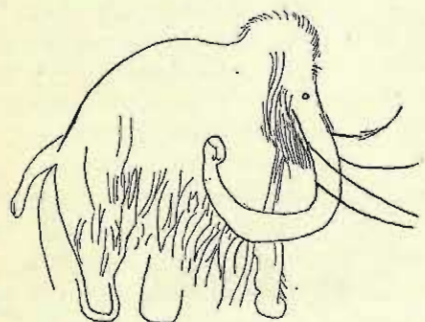

рена довгий ніж, якого держак виобжує рена.

На слїдуючій образку бачимо знову репродукції малярської штучки. І перший образок, се кольорове малювало двох насучих ся ренів, найдемо в одній печері в полудневій Франції. Цим знова вирізаний образ мамута на стіні печери, рівнож з полудневої Франції. Третий рисунок представляє пер

історичного стрільця, як він підкрадає ся до пасучого ся тура, а під ним на-конець правдоподібно нагий чоловік і голови диких коний. Отсі два послідні рисунки суть вирізані острым кременем на розі рена.

Попри сі образи штуки первісного чоловіка звертає ще одна важна річ на-шу увагу: чоловік навчив ся вже не лиш уживати огня, але і штучно його ви-творювати.

Не раз і не два мусів бачити пер-вісний чоловік страшний пожар степів. Усе живе в невисказанім страху вті-кало перед страшним елементом, що гріз-ною фалею шалів крізь сухі степові тра-ви, нищачи усе по дорозі. І чоловік та-кож втікав перед пожежою. Найшов десь

захисний кутик і там переждав, доки не минула небезпека. А коли опісля вий-шов на чорну, димлячу пустку, найшов ся лице в лице перед другою небезпе-кою: голодом. Та ось попала йому під руки якась на пів звуглена звірюка. Не розбираючи довго він засів до їди і ди-во: спечене мясо мало далеко кращий вкус, як сире.

Отся, або може і друга подібна по-дія, навчила первісного чоловіка хісну-вати ся благодатю огня. Та він все та-ки був зданий на якийсь щасливий при-падок, бо коли огнище раз ним розна-лене вигасло, він не мав вже способу його наново розпалити. І так могло тре-вати довгі століття.

Доперва зі століттями уживаня і об-знакомленя з огнем навчив ся чоловік його штучно втворювати. І се треба уважати першим важнішим степенем до культури, першим важнішим добут-ком людського ума. Історію сего переваж-ного відкриття освітлюють подекуди піз-нійші легенди старинних культурних на-родів. І ось старинні Греки розказува-ли про героя іменем Прометей, який перший зніс для людей огонь з неба, за-ховавши його у деревляній рурці. В старинних римських сьвятинях горіли заєдно вічні лампи, які не сьміли ніколи погаснути.

Але огонь не падав лиш з неба в ви-ді блискавиці. По всіх усюдах дуже роз-повсюдненим каменем є кремень. Його найперше почали люди уживати до о-броблюваня на всілякі знаряди. А вся-кому відомо, що коли бити кремень об кремень, то із них сипати ся будуть і-скри. А сі іскри дуже легко могли запалити купку сухого моху, листя, прута. І се був перший штучний прилад до за-палюваня огня: два кусники кременя.

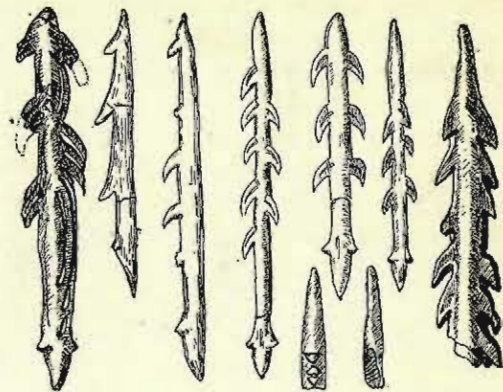
В иншій знова місци, де не було кременців люди попали на инший по-мисл. Відомо, що коли дві дощинки бу-демо сильно об себе терти, то вони роз-ігріють ся. Отже якимсь випадком по-чав первісний чоловік терти сильно об себе два кусники сухого дерева. Через терте повставала із дерева дрібнесень-ка мука. І диво: ся мука розгрівала ся

так сильно, що сама від себе запалю-вала ся. І сей спосіб, то є терте двох кусників дерева об себе, заховав ся ще по нинішний день. Численні горди ди-кунів в Африці, Австралії та Азії ще по нинішний день уживають того спосо-бу, аби дістати огонь. Що більше: тоне-сенька мучка, одержана через терте, має власність жевріючу у ній іскру довгий час переховувати. Кочуючі горди дику-нів ще і днесь, переносячи ся на пове мі-сце, беруть огонь зі собою в той спосіб, що заховують тліючу іскру в сій дріб-несенькій мучці, яку носять у деревля-ній рурці. Так само мусіло бути і ко-лись, в ті замерклі, давні часи.

Гроби з тої давної епохи учать нас ще одної річи. Ми бачимо, що мерців хоронено у них дуже старанно, наче до сну підкладано їм каміне під голову, у руки вкладано оружє, а побіч поживу. Се вказує на певні, існуючі уже похоронні церемонії, які висказують певну гадку. Іменно вони виражають примі-тивну форму віри у безсмертність. Вид-ко, що вже тоді вірено, що душа не ги-не з тілом. Вона живе дальше, а до сего життя потребує оружя і поживи.

Та ще одного можна додумати ся із тої ніжної печальности про померших. Хто іменно так дбає про небіжчиків, той певно неменче мусів підклавати ся і жи-вим. Отже мусіло бути якесь звено, му-сіла бути якась лучність, споююча лю-дей у якісь громади чи родини. А де є соціальне жите, там мусіли втворити ся певного рода початки моралі, як пр. відносини дітий до родичів, супружество, взаїмні відносини одиниць одної горди до себе і т. п.

Ще одно. При самім кінци отсеї епо-хи в гробах надибувано вістря стріл, ко-пій, гарпуни до риболовлі, та голки до шиваня шкiр на одіж, роблені також з кости. Отсі кістяні знаряди правдоподі-бно не були дуже розповсюднені, та мали лиш льокальне приміненє. Понисше мо-даємо кілька видів таких кістяних гар-пунів і кінців стріл.

Що тут передовсім сейчас вдарє в очи, то подовгасті вижолобленя вздовж оружя. Се неоспоримий знак, що вістря сі затроювано якоюсь трутиною, щоби тим певнійше вбити чи то звіра чи во-рога.

Перегляньмо тепер ще раз побіжно усю пережиту до сеї пори епоху, назва-ну з грецька палеолітичною. Ми бачили з полишених слідів, що перші люди жи-ли рівночасно з давно вигинувшими ро-дами звірів, в стані дикім, одинцем, по-люючи по лісах або ловлячи рибу в рі-ках і озерах. З віками навчив ся чоло-вік скріпляти силу своїх мязнів ріжним оружєм, яке вироблював, оббиваючи з грубша відповідні кусники каміня. Опі-сля, можливо що доперва по тисячах літ, навчили ся люди також втворювати штучно і огонь. За одіж служили їм не-виправлені шкiри, посшивані звірячими жилами. Винахід огня привчив чоловіка придержувати ся одного місця, а не во-лочити ся безцільно по лісах і степах. І такою першою домівкою, яка хоронила огонь від негод і небезпеки вигасненя, були печери, здобуті у кровавім бою від печерного медведя, гієпи або тигра. І тут, у печерах почало ся в перве соці-альне жите людства. Тут, при горіючій ватрі треба глядіти початків родини, гро-мади, початків людської моралі та почат-ків штук красних. Вдарє одно: чоловік не навчив ся ще ліпити начиня з глини ані не знав рільництва. Рівнож в його товаристві не находимо ніодної домової, освоєної звірини.

Ще одно питанє: як давно се все могло діяти ся? На се відповідає наука*), що початків людства в Европі (бо тут найдено найдавніші сліди чоловіка на землі) треба глядіти яких 200 до 300 тисяч літ тому. Як науково доказано,**) за послідних 5.000 літ людська раса змінила ся дуже позначно. Отже такий величезний протяг часу є доконче потрібний щоби витолкувати ту різницю, яка заходить поміж будовою теперішного чо-

ловіка, а будовою найдавнішого, дотепер найденого людського кістяка. Будову найденої щоки в порівнаню зі щокою тепер живучої людини ми подали на образці, находячим ся на стороні 147. Побіч подаємо два види, як після того мусів виглядати чоловік з тої епохи.

Ріжниця величезна. Лиш глянути на сі глибоко запалі очі, на сі висунені наперед над очима нарости, на цілковитий брак бороди, то навіть неопитний мусить признати, що на се, аби з виображеного тут типу виродив ся теперішний чоловік, то на се треба було не десяток, але соток тисячлітій.

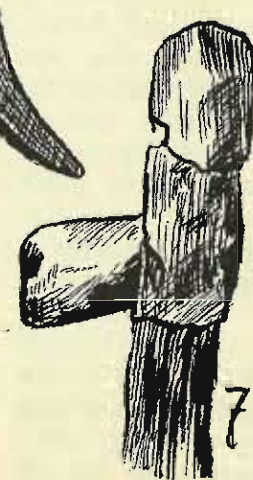
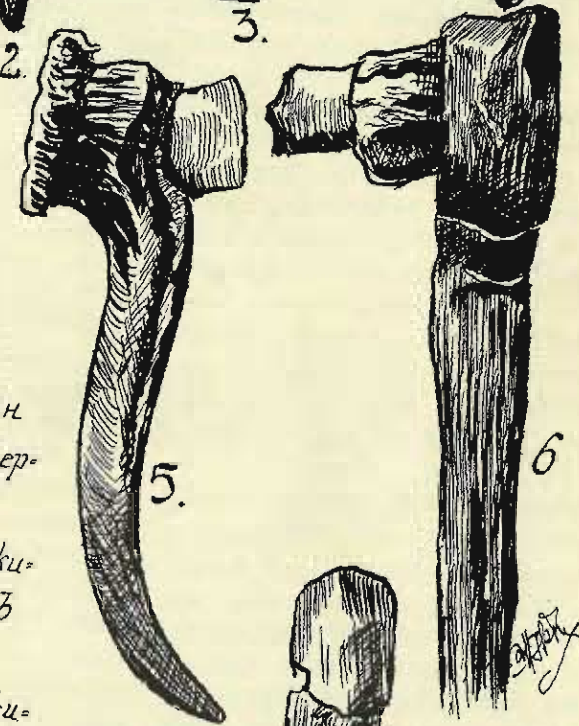
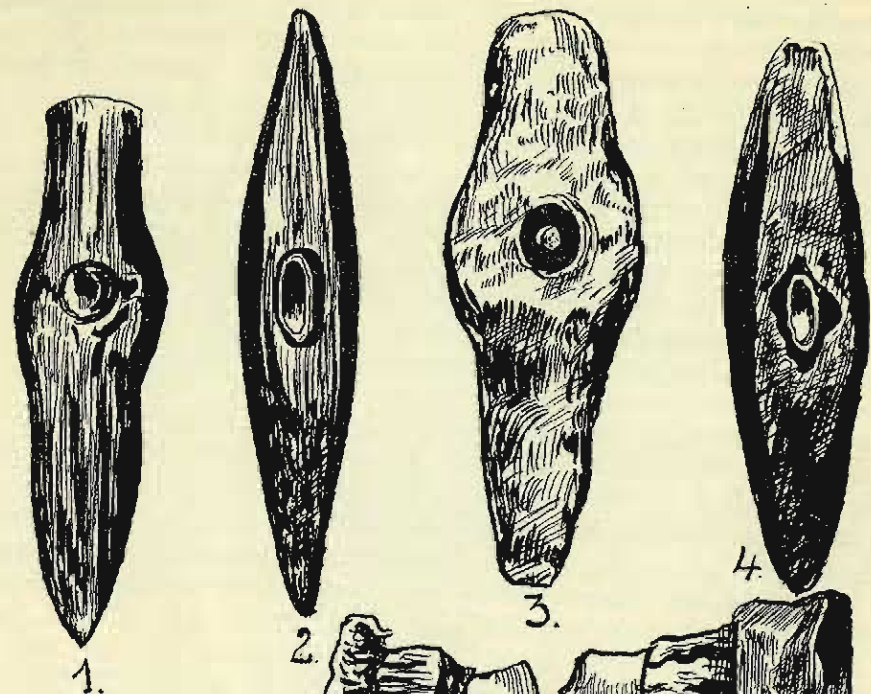
II.

Епоха неолітична.

Минали віки. Клімат Европи змінив ся цілковито. Се загадочне, невитолковане зледоватіне землі уступило, а натомиць настав клімат лагідний, той самий, що і днесь панує. Вигинули безповорот-

*) Проф Penck Albr.: Die alpinem Eiszeiten und der praehistorische Mensch (1903).

**) Kollmann Julius: Der Mensch im Schweizerbild. (1896)

Чч.: 1,2,3:4 се поліробані камінні сокири з біберзеними дірами

7. 5 камінна сокира вправлена в оленязий ріг.

7. 6 камінна сокира вправлена в дерево з поміж деревом а камінем находить ся кусник рого.

7. 7 сокира вправлена в дерево.

но печерні медведі, гієни та тигри. Льви та леопарди помандрували на полудне а рен на північ. Мамут вигинув зовсім.

І ми опять стрічаємося в Європі з людьми. Та між сими людьми, а людьми з попередньої епохи лежить величезна прірва. Всякий лучник, який вказував би на се, що отсі нові люди, їх нова, о ціле небо висша культура, розвинули ся поводи та поступенно з попередньої, палеолітичної, зовсім хибують. Ми подибуємо нового чоловіка, з його культурними добутками, зовсім відірваного від минувшини і ніяк не можемо вяснити, як він дійшов до свого поступу з попереднього варварства. Правдоподібно в наслідок дуже сильного зимна в епосі зледоватілости, чоловікови вже і печера та горіючий у ній огонь не давали достаточного захисту. Зимно мусіло вигнати мешканців печер з Європи і вони помандрували кудись на південь, можливо в землі, над якими днес шумлять філії океану. І тут вони розвивали свою культуру дальше, а коли ледівці з Європи уступили, в наслідок перелюднення, почали мандрувати опять на північ, то є в теперішню Європу. І тому ми днес не маємо ніодного посереднього лучника поміж минуваючою епохою грубо оббиваного каміня а епохою повою, коли люди сі камінні знаряди навчили ся штучно полірувати (вигладжувати). Отсю другу епоху в розвою людства названо опять грецьким словом: епоха неолітична.

Знаряди, походлячі з тої епохи головноріжплять ся від попередних тим, що суть гарпо і дуже штудерно вигладжені. У товаристві чоловіка подибуємо вже освоені звірята. Сам чоловік вибирає собі сталу оселю і починає займати ся рільництвом. З глини ліпить і випалює начине. Померших хоронить в гробівцях з грубих, камінних плит, а над ними ставить офірне каміне. Се все суть річи, про які попередній мешканець Європи не мав найменшого поняття. Але за те сей новий мешканець Європи не мав вже зовсім того артистичного зміслу свого попередника. Він не полишив по собі ніяких малюнків ні різб, щоби відповідали знаним і подивлюваним малюнкам у пе-

черах, у яких з початку рівнож, як його попередник, мешкав. Та вскорі він покинув печери і переніс ся мешкати на воду, до будівель палювих.

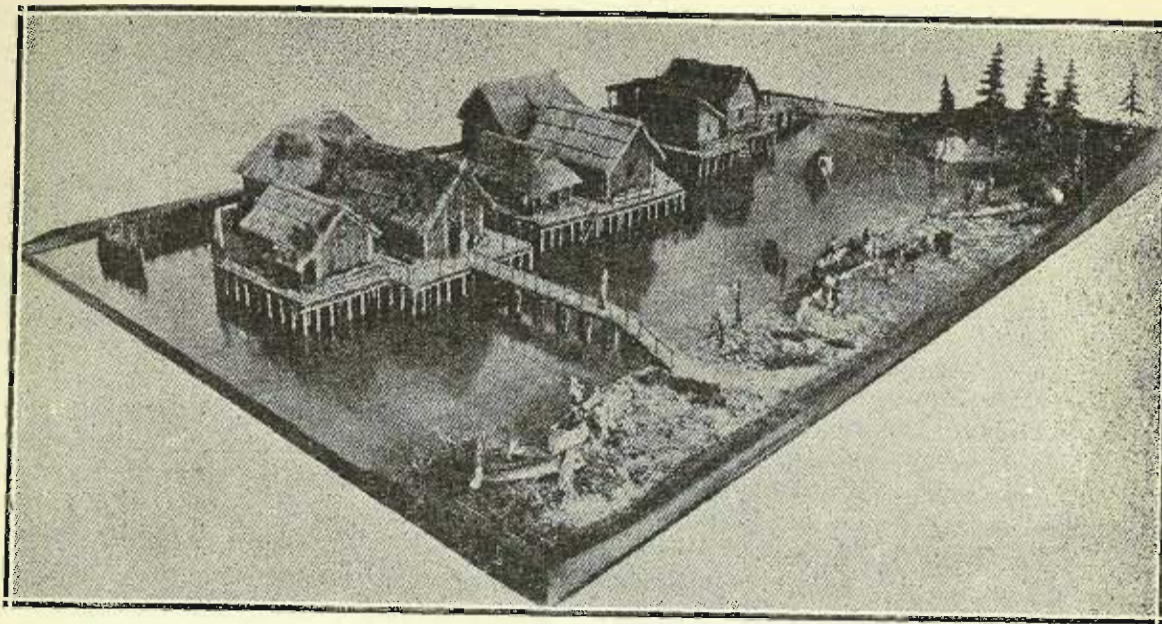
Що се такого?

В році 1853—4 панувала в альпейських краях величезна посуха так, що плесо швайцарських озер знизило ся о кільканайцять метрів. Дно озер, що віки не оглядало сонця, виступило на верх. Та з поміж мулу та болота показали ся якісь счорнілі мури, незнані і невідомі нікому палі. Се зацікавило Швайцарців. Почато копати і надібано цілі маси оброблених оленячих рогів, камінних знарядів та черепя. Се звернуло увагу учених. Почато систематичні розкопки, які довели до відкриття надсподіваних річий: передісторичної культури в Європі.

Показало ся, що сі палі, се остатки колишніх людських осель, які будовано на них, далеко від берега над водою. Тих решток найдено стільки, що наконець вдало ся відбудувати сю первісну оселю. Така відбудована оселя знаходиться в Німеччині, в музею в Монахові і виглядала, як понизше зображено.

Та не лиш Швайцарія може повеличати ся свідками сеї старої передвічної культури. До сеї пори відкрито таких палювих осель найбільше, бо около 200 в Швайцарії, 32 у Франції, 36 в Італії, 46 в Німеччині та 11 в Австрії. Як видно, мешкати у тих дивних будівлях було загально прийнятим звичаєм.

Тепер заходить одно питане: що спонукало людей вибирати такі педоступні місця на житло? На се годі днес дати вдоволяючу відповідь. Одні дослідники говорять, що в тих давних часах, коли всевладно панувало право п'ястука, коли цілі горди і покоління немилосерно вирізували ся взаємно, мусів чоловік глядіти якогось захисту перед нечаяним нападом. Інші знова добачують в сих палювих будівлях лишень забезпечені перед нападом магазини і склади тодішніх людей. Але найправдоподібніший буде таки здогад, що сі будівлі служили постійним житлом. Свідчить про се величезна маса всяких кухонних віднадків, які скидано з п'ятформи впрот у

Модель палювої оселі.

воду. А будовано на палях, на воді власне тільки через сі віднадки, отже лишень з гігієнічних зглядів. Бо прошу лиш зважити: з того часу заховали ся до наших часів на північній побережю Європи цілі гори з таких відпадків; вони звичайно мають висоти 3 до 9 стіп, 300 до 900 стіп довжини а 150 до 450 стіп ширини! І коли надійшло горяче літо, коли ті рештки з обідів під впливом сонця почали розкладати ся, тоді то мусів бути смрід довкруги до невидержаня. А за сим йшли пошести, масове вимиране мешканців дооколичних осель. І щож простійшого, як що сі мешканці впали на помисл забезпечити ся перед сим в той спосіб, що почали ставити свої хати на палях, кількасот стіп від берега. Відпадки, скидані в воду, не занечищували вже воздуху, а тим самим населене було безпечно перед пошестями. Ще днес з тих самих причин мешканці острова Целебес будують свої хати в той самісенський спосіб. Отже гігієнічні причини найправдоподібніше присилували людей будувати свої житла на воді.

На питане, як давно се може бути, відповімо коротко: яких 7000 літ тому. Отже вік вже дуже не давний.

Та крім сих палювих будівель, як вже зазначено повисше, печери все ще

служили мешканем для людей. Про се свідчать численні вапнякові печери на Моравії, в Чехах, в Саксонії та в околиці Кракова аж по Чепстохову. Та мешканці сих печер стояли на трохи низшим степені культури, як мешканці палювих будівель.

Крім сих двох родів людських мешкань находимо ще третій рід: землянки та деревляні, круглі хати. Сі послідні будовано рівнож на високих палях понад землею. Опісля привязувано поперечні стовпи і переплітано їх хворостом. Сей обліплювано глиною і в той спосіб повставала підлога. Стіни рівнож плетено з хворосту та обліплювано 2—3 цалі грубо глиною. Дах вистелювано корою. По середині хати кладено пару грубих камінних плит, на яких горіла заєдно ватра. В сей сам спосіб будовано палюві будівлі над водою, лиш форма їх не була вже кругла, лиш чотирикутна.

В Німеччині знова відкрито походлячі опять з тих часів землянки. Ті будовано в той спосіб. Копано в землі круглу яму, 6 до 12 стіп глибоку, а 30 до 45 стіп в проміри; з верха над нью ставлено або лиш сам дах, або ще і на кілька стіп високу стіпу в описаний повисше спосіб. Сліди таких землянок подибує ся тепер

досить часто, а довкола них черепа, знаряди і т. п.

В тім часі стрічаємо в товаристві людий перші освоєні звірята. Чоловікови нічо не спало даром з неба, отже і його відносини до домових звірят також ні. Найправдоподібніше найстаршим товаришем чоловіка став пес. Пес, се найбільший свояк шакалів і вовків. А сі малі драпежники дуже часто сліdkують за сильнішим, більшим хижаком, щоб користувати ся відпадками його обідів. І так шакалі все держать ся товариства львів. Безперечно чоловік епохи ділювальної був найзручнішим ловцем поміж животинами. І чиж дивниця, що за ним в певним віддаленю привчили ся сліdkувати деякі роди малих вовків, прародичі нашої собаки. По якімсь часі чоловік навіть навчив ся витягати користь із сусідства своїх чвороногих товаришів. Вони звертали його увагу на зближаючу ся небезпеку. Так пр. ще і днесь одна птиця, що живе заєдно в товаристві африканського носорога, заєдно його перестерігає, коли зближає ся до нього ворог. І нічо простійшого, як що стрілець з часом не лиш, що не відганяв чвороногих влізливців, але навіть час від часу кинув їм зайвий кусок мяса. Початок взаємин поміж чоловіком а звіриною був зроблений. Решта полягала на розумі людини: зловити молодого щенюка і виховати його у своїй печері, як живе оруде для своїх виправ за дичиною.

І коли освоєне пса чоловіком було гарним початком, то освоєне рогатої худоби треба назвати вже великим поступом в тім згляді. Нинішня наша рогата худоба, се найбільші свояки антильоп, гренляндського піжмового вола та африканського гну. Що живуча тоді в дикім стані рогата худоба давала ся дуже легко освоїти, про се свідчить ще тепер дико живучий в Тибеті її один рід. Освоєне худоби мало величезний вплив на дальший розвій людської культури. Як живий, невичерпаний шпіхлір молока та мяса, передовсім визволила освоєна рогата худоба чоловіка від вічної неволі волокитства по лісах, та глядана за добичею. А дальше, маючи до помочи та-

ких сильних товаришів, чоловік лекше і скорше міг забирати ся та покопувати тяжшу, що більше, до сих пор для нього майже немислиму працю. Іменно у праву рілі.

Днесь ще, по тільки тисячах літ добувають з поміж мулу, правда, звуглені, але видом і формою нічим не змінені зерна пшениці, шістьрядкового ячменю та проса. Усі ті три роди в найлихших, найпідлійших гатунках. Жита натомість ніде ні сліду. Овес привчили ся люди управляти доперва далеко пізнійше, по яких 2 до 3-ох тисячах літ. Відки взято до управи пшеницю та ячмінь, днесь не знаємо. З городовини знаємо уже дрібнесеньку фасольку та сочевицю. Рівнож уживано маку до печива дуже часто, а жолудю кормлено безроги. З букви витолючувано олій. Рівнож і яблоні мусіли вже бути досить розповсюднені, як про се свідчать дуже численні рештки. Але незвичайно важною була ще одна рослина, яку управлявано цілими ланами. Се був льон.

1: 4 просо
2: 3 пшениця
5, 6, 7 ячмінь

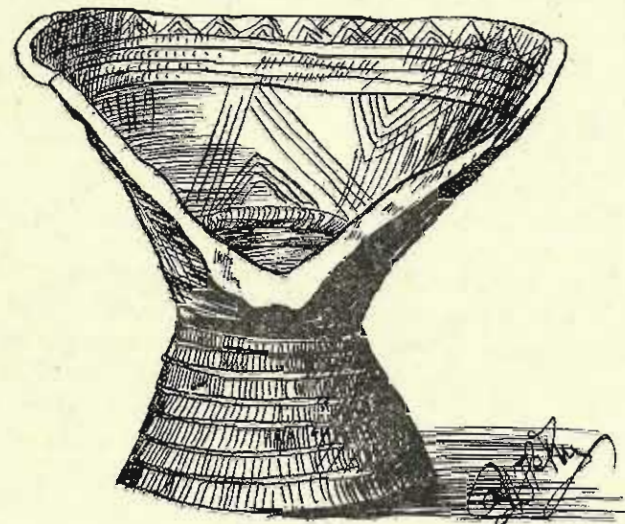
До наших часів, мимо того, що минуло від того часу близько 7000 літ, заховали ся ще рештки тканин. Вони суть такі досконалі, що попросту не хоче вірити ся, аби вони були роблені в тих давних-давних часах. І як пізнійші досліди показали, кожда тодішня хата ма-

ла свій ткацький варстат. Віднайдено навіть рештки прядив. Виразно слідно, як знаменито вміли вже тоді ткати, плести та вязати.

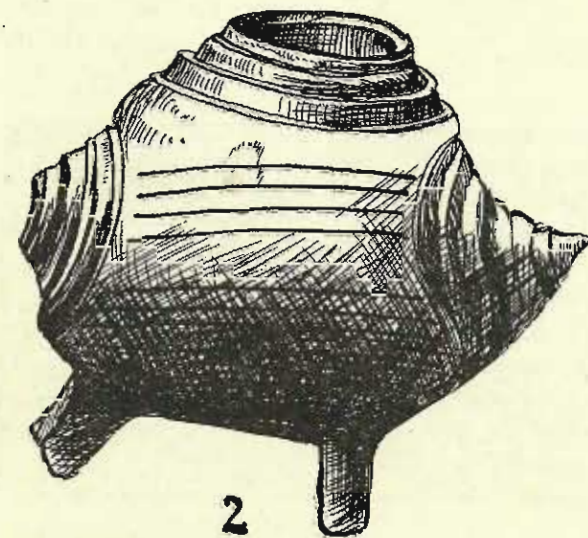
З штуки ткацької випливає друга, яка для культури людства має не менше важне значінє. Се гончарство. Через плетене повстає кіш, неосіненний домовий знаряд до переховування всячини. Згодом мусіло також виринути бажанс

поволока з випаленої глини остала і гончарство було винайдене. Довгі віки опісля в той спосіб роблено глиняні річи, а навіть і тоді, коли люди вже навчили ся ліпити горшки з вільної руки, без помочи плетеної форми, то все таки украпувано їх орнаментом, нагадуючим плетінку, на спомин першого винаходу.

Який величезний поступ означає винайдене гончарства, вказує на се обста-

1

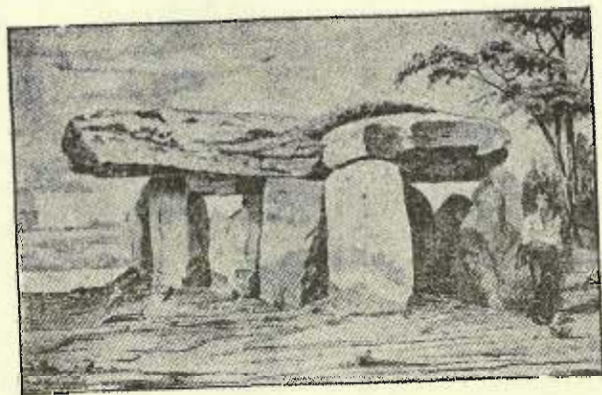
2

винайти щось такого, у чім можна-б переховувати також і течі. Обліплено отже кіш тонкою верствою глини і поставлено висушити коло ватри. І можливо, що огонь смалив деревляну плетінку, але

випа, що доперва тепер почала ся штука вареня. До сеї пори люди вміли лиш печи на вогни мясо. Випайшовши гончарство навчили ся його варити. Ось тут два взори тодішніх глиняних вирібів.

Перший представляє глиняний пугар до питя. На нїм дуже виразно видно слїди плетеної форми. Середина дуже гарно приукрашена орнаментами, робленими в мокрій глині патичком. Другий образець представляє правдоподібно глиняну лампу в формі чи не черепахи. Оба начиня найдено в швайцарськїм озері коло давних пальових будівель.

З тих часів звертає увагу ще одна обставина, іменно так зовимі дольми. Де не було природних печер, будовано такі штучно з величезних брил камяня. Шпари затикано дрібнїйшими камінцями. Понад цілою камінною будовою висипувано з землі курган. Се були гробівці, у яких тому 10.000 до 5.000 лїт у зад хоронено померших. Такі гробівці суть густо розсіянї по цілій Сирїї, північній Африці, Іспанїї, Франції, Англії та північній Німеччинї аж до Скандинавії. В середній Европі натомість їх зовсім нема. В який спосіб тодішні люди, яким прецінь неставало всіх наших технїчних середників, могли двигати такі величезні та по кількадесять тон важкі камінні скелї, се лишило ся для нас загадкою. Як така будова а зглядно гробівець виглядає, слїдно з понизшої ілюстрації. Побіч гробівця стоїть чоловік, для лучшего показаня величини будови.

В наслідок того, що тоді всевадно панував звичай хоронити померших цілих, (не палених) у печерах чи то природних, чи штучно збудованих, до наших часів доховала ся ціла маса кістя-

ків. З дослідів над ними виходить, що вже яких 10.000 лїт тому замешкували Европу різні раси людей. З початку періоди камінної маємо тільки людські черепи, що належали до раси круглоголовців. З бігом часу показала ся а навїть стала переважувати раса довгоголовців, отже раси ще тепер живучої в Европі. Звідки взяли ся представителї арийської раси поміж пранаселенем Европи? Що стало ся з тим первісним населенем? Якою мовою воно говорило? Се все суть питання, на які днесь дуже тяжко, або майже неможливо дати відповідь.

Епоха бронзу і желїза.

Отсе пройшли ми величезний протяг, кількасот тисяч лїт людської культури. Ми бачили, що за весь сей довжезний час одиноким матеріалом, з якого думаюча людина споряджувала своє знаряде, був камінь та кости. І не дивниця. Людство було тоді ще в пеленках, людська думка в перших завязках. Першою забавкою дитини є земля, пісок і камінці. Так і первісним людям камінь став за перший молот, першу спису, перше вістре до стріли. Коли ди-

гна підросте, невстарчають її більше сї примітивні забавки і вона глядить за чимсь більше штучним. Так і людство. Камінні знаряди і оруже, що служили віками, стали вже не вдоволяти чоло-

віка. І він зачав глядіти за новим матеріалом, більше податним, більше пригожим до оброблюваня, як камінь. Природно, що таким матеріалом суть металї. Але металї, з дуже малими лиш винятками, не находимо на землі в чистім стані. Вони приходять в виді руди, з якої доперва треба витопити чистий метал. Одним з металів одначе, який природа приготвила в формі чистий, є мідь. І ось ся мідь пошла в руки чоловікови і він став її зжитковувати. Одначе мідь як метал, є дуже лихим, бо м'яким матеріалом і годї її було видержати суперництво з твердим кременем. І тому лиш в деяких місцевостях і то, як здаєть ся, дуже не довгий час, послугувано ся мідю. Та все таки мідь, як метал, підняла культуру людства о один степен висше, та почала металевий вік, що требає аж до нинї.

Та коли чистій мідї не поталанило відіграти в розвою людскости важнїшої ролї, то зате незвичайно велике значіне для того розвою має її одна злука, іменно мїпанїна мідї і цинї, або бронз.

І тут вдаряє в очи одна незвичайно дивна річ в розвою людської культури: що найпростїйша річ показує ся не завжди найліпшою. Бронз не є природним металем та повстає доперва зі злуки 9 частий мідї з 1 частиною цинї. Щоби його одержати, треба було топити два металї. Та мимо тих трудностей, бронз відіграв в житю людскости першорядну ролю і уступив доперва місце желїзови.

Всілякі людські раси та народи в різних періодах часу перейшли від уживаня камяня до ужиткованя металів. Що більше, днесь ще живуть численні такі народи, які не вийшли ще з епохи камінної, та зовсім ще не знають уживати металів. Довкруги Австралїї, суть тисячі дрібнесеньких островів, заселених дикунами, які днесь ще усе своє знаряде та оруже вироблюють з камяня. Первісні мешканці Америки, Індїяни, та мешканці Европи самостїйно

перейшли від уживаня камяня до металів. Та коли в Европі та Азїї люди почали з того, що металї топили і розтоплену масу виливали в форму, то Індїяни і Нігри знали лиш сирій метал обрабляти зимною дорогою. Вони його кували і клепали так довго, аж викували із нього чи то якусь окрасу чи оруже, чи знаряде. В сей спосіб Індїяни перероблювали мідь і золото. Нігри то є мешканці Африки так само зимною дорогою оброблюють желїзо. Днесь ще мешканці Конґа в Африці в сей спосіб вироблюють чудові желїзні топори з вкладаними з мідї у желїзі прикрасами; сї топори мають в торговли велику цїну. У них коваль, се якась таємничя, надлюдська поява, якого не вільно вбивати. В часї війни, коли все гине від оружа побідників, одні лиш ковалї побідженого народу остають живими та йдуть в неволю, бо їх праця та вироби їх рук суть неоціненої вартости. Що більше, ще днесь в цілій північній Африці ковалї становлять особну касту, яка живе зовсім відокремлено від всього прочого населеня.

Зовсім такі самі відносини панували в Палестині, коли туди прийшли Жиди з арабської пустинї. Жиди не мали ще тоді своїх ковалїв та не вмїли оброблюювати металів і тому мусїли своє оруже та знаряде добувати від Ханаанцїв, які були вже ознакомлені з металями. Ще навїть за часів Савла під час одної битви з поміж усіх Жидів мав лиш він та його син Ісбет, мечі.

Та так само як Жиди своїм камінним оружем побили Ханаанцїв, хоть ті мали вже металеві мечі, так само і старинні Хінці підбили камінним оружем цілу майже Азію. В Хінах доперва яких 3.000 лїт тому назад винайдено бронз, з якого почато робити оруже, знаряде та прикраси. Яких 200 до 300 лїт перед Христом, ознакомили ся Хінці також і з желїзом, яке в часах життя Христа виперло остаточно з ужитку старинний бронз.

Найдовше задержався в ужитку бронз у європейських народів. Якому народови приписати честь винаходу ужиткованя металів, днес вже тяжко розслідити. Найбільше промовляє здогад, що в Європі винайшов бронз народ, мешкаючий між Уральюм а Альтайом, який ознакомився з халдейською культурою. В околиці поміж нинішню Арменією а кавказськими горами в дуже давних часах мешкав народ знаючий рівнож штуку оброблюваня металів, яких мав навчити своі штуки біблійний Тубалкайн. На всякий спосіб в Європі почато уживати металів яких 3.500 літ перед Христом, отже около 4.500 літ тому. Виходить отже, що бронзу, а тим самим металів стали уживати найпізнійше в Європі. Є се отже позаєвропейський винахід.

І опять в західній Швайцарії, в республіках палових будівель ми находили перші сліди металів в Європі. Як типовий знаряд, найпримітивнійшої роботи треба уважати плаский а довгий топір, з грубшими берегами.

Побіч топора находить ся також дуже часто „бритва“ о двох вістрях, яка також є характеристичним типом перших початків бронзової епохи.

Клясичним краєм бронзової культури є Єгипт, де вже 5.000 літ тому оброблювано сей метал. Ще в XIII століттю перед Христом усе оруже роблено там з бронзу. В Малій Азії панувала бронзова епоха аж до 12—11 віку перед Христом. Розкопки Шлімана на місци обляганої і збуреної Греками Трої показали, що тоді ще зовсім не знали ужитку желіза, лиш все роблено з бронзу. Старинні Греки ще за часів Гомера вміли лиш обрабляти мідь та бронз.

Ужиток бронзу означає не лиш великий поступ в техніці чоловіка, але і величезний крок наперед в культурі. В тім часі не лиш почато будувати хати вишійші і простірнійші, але і більше чисті. Оселі стали більше сконцентровані і стали прибирати вигляд

міст. В товаристві чоловіка подибуємо вже численні освоені звірі та не лиш доконечно потрібні річи, але і річи люксусу. Сеж рання зоря часів історичних, тих часів, що заховали ся вже численними слідами у книгах старинних народів.

І підчас коли великі простори землі при помочи бронзу осягнули відповідно високий уровень культури, виринуло бажанє найти ще відповіднійший метал від будь-що-будь досить м'якого бронзу. І так войовничий народ, Ассирійці перші звернули свою увагу на желізо і стали його зужитковувати і то з таким наслідком, що мідь і бронз мусіли уступити перед новим металюм. І так само як бронз, так і желізо принесено до Європи — і то досить пізно, бо доперва в 9 і 8-ім століттю перед Христом — з Азії. Перші находки в Європі желізних виробів носять незбиті сліди азійського походження.

З хвилиною, коли Европа ознакомилася з найважнійшим металем, желізом, ми стапули на границі історичних часів та в передодни розцвіту європейської культури.

А тепер, на закінченє, ще пару слів про населене Європи. Якої раси, якої мови було перше населене, ми днес не знаємо. Найправдоподобійше первісне населене Європи мало найбільше схожости з расою монгольською. Чи воно вигинуло, чи його винищили пізнійші пришелці — не знаємо рівнож. Одинокий слід сего праісторичного, найстаршого населеня заховав ся до днес в піринеєських горах (Іспанія); се суть Баски. Отсе первісне населене заступила друга раса, арійська, до якої ми належимо. Звідки прийшли перші арійці — не знаємо. Одні доказують, що зі Скандинавії, инші, що з північного Сибіру. Досить, що перші вдерли ся до Європи арійського походження Кельти. На сих наперли зі Скандинавії Германи і вбили ся поміж них клином, як се ми застаємо в історичних, римських часах. По Германцах остаточно прибули

ми, Славяне, і виперли сих послідних з їх давнійших домівок і заняли землі аж по Лабу.

Найновійшими часами повстала нова теорія, яка старає ся доказати, що правітчиною арійської раси є околиці північного бігуна. Головно сю теорію заступає Др. Георгі Віденкап і треба

признати, що його спостереження, зроблені на основі студій етимологічних, природничих а особливо студій над найдавнійшими памятками людського письменства і переказів, мають дуже велику переконуючу силу. Та все таки теорія про нашу бігунову правітчину покищо лишає ся лиш теорією.

С М І Ш Н Е.

Кождий инакше.

Русин питає звичайно незнакомого: „З відки ви?“, Англієць: „Хто тебе родив?“, Француз: „Чим ти є?“, Німець: „Що ти умієш?“, Поляк: „Якего гербу?“, Американець: „Кілько маєш?“ а Москаль: „скільки вкравлі?“

Підчас іспиту в галицькій школі.

Інспектор, (вшехполяк, хоче притьмом руські діти поробити Поляками і тому учить їх говорити по польськи.):

— Івасю, повтори за мною скоро: „В половине ліпца мамі найвенкише упали.“

Івась: Мама лізли на липу і в половине впали....

Між глухими.

— Дай Боже добрий день кумо.

— До міста ходила....

— Як ся маєте кумо.

— Полотна купила....

— Що там чувати?

— Іван Загорбочний буде шити.

— Що, ви кумо, глухі?

— І ви-б були лихі за свою працю... Дала шкіру а він понсував....

* * *

- Будь здоровенька, кумо.
- На базарі була.
- З празником поздоровляю.
- Головку купила.
- Та чи ви, кумо, глухі?
- Та були й вуха, та різник відрізає.

* * *

- Здоров Гриню.
- Копая глину.
- Дурний ти, Гриню.
- Стане на всю зиму.

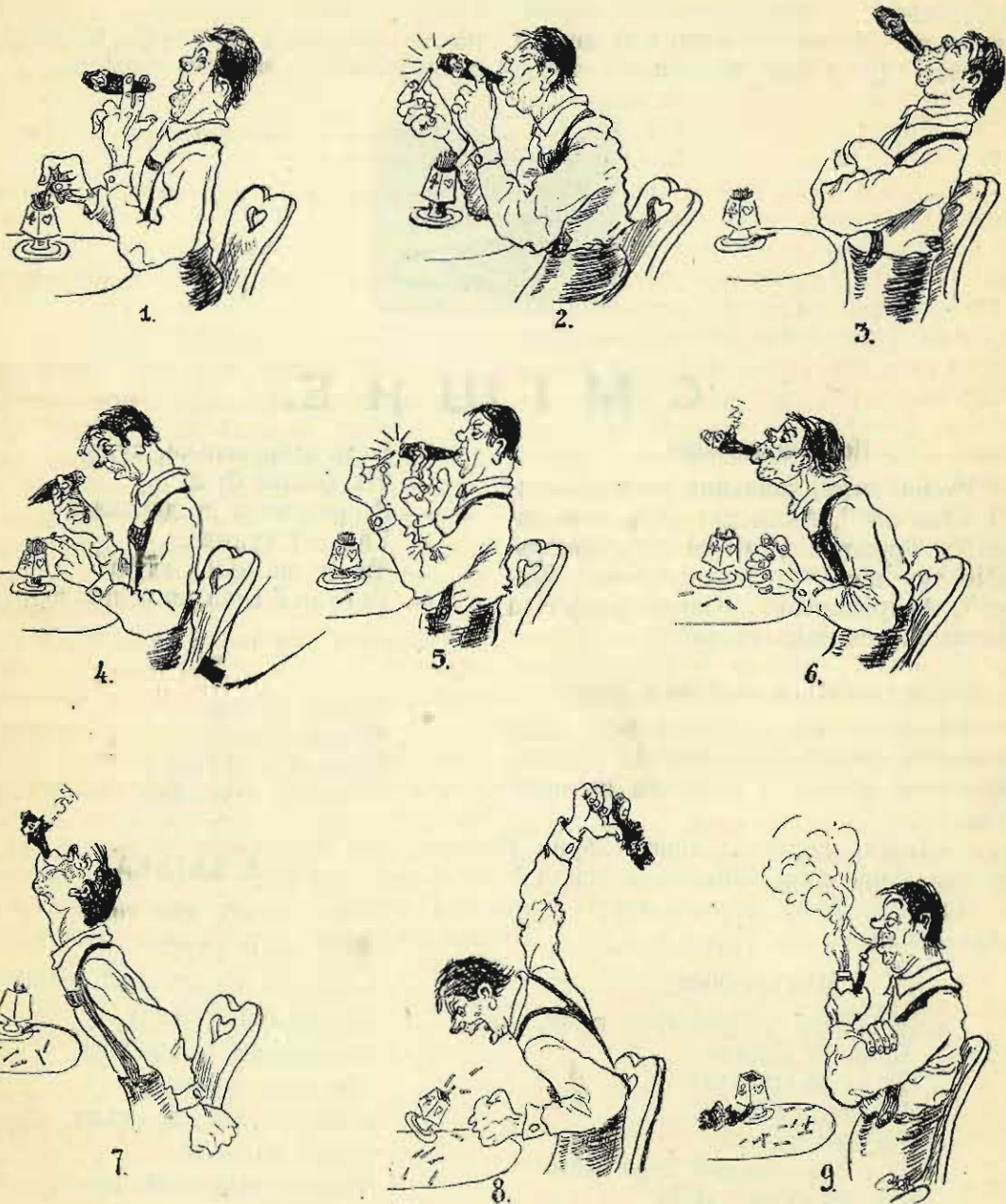
РАДА БАТЬКА.

Сину любий, даю тобі отсю щирю раду: як підеши на руський мігінг між людей громаду, так бережи свого носа і не будь собою, а на усе, що хто скаже, кивай головою. Тоді ніс твій цілий буде і другів меш мати, і всі тебе за мудрого стануть уважати.

ГАВАНСЬКЕ ЦИГАРО.

Страшна історія з добрим кінцем в дев'ятох образцях.

АНТІН КІЧАК.

ЯК З КИМ ЖИТИ.

О нічо може так не тяжко тепер на сьвітї, як о доброго і щирого приятеля. Правді вже видзвонено — каже народна поговорка. Та й дійсно так воно якось водить ся, що чоловік, який хотїв би бути все і всюди отвергим і „різати” правду, буде мати найбільше неприя-телїв. От випімни лише кому його блуд (а нїпї не знайдеш чоловіка без нїякого блуду), і хотяйбись робив те без всякої злобної тенденції а сказанї тобою слова були найчистїйшою правдою, будеш мати напевно неприя-теля. Вирав-ді як занюхають, що маєш гроші, ста-новиско і добре тобі поводить ся, то від приятелїв годї й обїгнати ся. Надска-кують коло тебе, звивають ся і асисти-ють як песок коло нестячного його пана. То буде так довго, як довго чують ті „приятелї” яку користь для себе, який бізнес. І щож з такого приятеля, який від часу до часу позичить від тебе гро-ші і, як на доброго приятеля при-стало не віддасть, а стрїнувши ся з тобою фальшиво тя поздоровить, від-дасть кілька уданих усміхів, а поза очи утопив бн тебе в ложцї води?

От побирають ся люди, а ще і між ними тяжко знайти правдивих прия-телїв. Друть ся як коти, а одно другого так любить, як пси діда в вузькій ули-ци. І так воно майже з каждою бабою.

От недавно потонув в морю найбіль-ший і найгарнійший корабель „Тїтанїк”, а з ним пішло на дно 1635 людей, мі-ліонерів і бїдаків, тих останних найбіль-ше. Чоловік читаючи про се по газе-тах, мало не плакав. Що там не дія-ло ся... Але одно менї подобалось і вті-шило незмірно, вичитавши в описах тої катастрофи, що мушцини позволили ви-ратувати ся жінкам і дітям а самї по-топили ся як рудї миши. Нехай живють мушцини! Гурра! — крикнув я. Тепер ті суфражистки, що то борять ся і хо-чуть доконче мати то, що мушцини, по-

винні ту борбу заперестати, подати во-рогам-мушцинам руки і жити в згодї та любовї нинї, всегда і на віки віков — амінь.

Коли я то вичитав, сейчас біжу до моєї старої.

— Сей Мерї, дай менї „кіса”! ка-жу їй.

— А то за що?

— Як то за що?... І ти нїби не знаєш?

— Носир, не знаю!

— То видип було так: Один шїф і то найбільший, який лише дотепер був, а який називав ся „Тїтанїк” їхав за скоро, як то кажуть, на зломане шїї, натрафив на велику ледяну гору і пі-шов на дно, а з ним разом втопило ся много людей і то богатих, таких, що моглиб в панїм селї купити фїльварок від нашого дїдича wraz з проїнацією і горальнею. Компанїя, до якої той шїф належав, хотїла зробити рекорд най-швидшої їзди, ну, і зробила. Рїжниця лише хиба в тїм, що вмїсто наперед, шїф пішов о двї милї в долину. Та не о се менї ходить. Хочу тобі сказати ли-ше одну дуже цїкаву річ, а то, що му-шцини дали виратувати ся жєнщинам а самї згинули. Є то дуже гарно зі сто-рони мушцин і тепер видип, що вони значуть та як їх треба шанувати. А що, варт я „кіса”, чи нї?

Мерї в сьміх.

— А чим-же ти так прислужив ся, що відразу належить ся тобі така честь і поважанє? Таже ти в тїм часї, коли шїф топив ся, хрїпів на ліжку як слонь... Ха-ха-ха! От і маєте нового героя!...

— Бо я є мушциною і менї власне належить ся честь і слава нинї, все і па віки віков — амінь.

— Йди, йди, бо місто „кіса”, ді-станени що иншого.

Воячи ся „брум-файту” мусїв я у-ступити.

Кравцєви треба говорити, що чоловік нищить і дре одежу, як в давних часах дерто з людий паси в часі інквізиції. А тут вбрати ся треба порядно, бо як тя видять, так тя пишуть.

І так далі, і так далі. Що однак

треба робити з жінками, аби мати з них приятелів, сего я, грішний, не в силі сказати.

Инак знов річ, як виглядав би чоловік, посідаючий ті всі прикмети, слухачі до вабленя приятелів.

НАША СЛАВА.

ТОВАРИСТВО „УКРАЇНСЬКИХ СОКОЛІВ” в ДЖЕРЗИ СІТИ, Н. ДЖ.

(До фотографії на сторони 89-ій).

Тов. „Українських Соколів” в Джерзи Сіти, Н. Дж. засноване заходом пп. Стефана Милановича, Андрея Савки, А. Шостака та М. Микитишина дня 12-го лютого 1912. Тов. вступило в члени Р. Н. Союзу як відділ ч. 170.

Тов. „Українських Соколів” в Джерзи Сіти, Н. Дж. платить своїм членам в разі хвороби або покалічення \$5.00 тижневої запомоги, і в разі смерти члена платить \$100.00

Нині, по короткім часі існування Товариство зросло до числа 100 членів, групуючи Соколів з повітів: Терновельського, Збаражського, Тернопільського, Золочівського, Бродського, Перемишлянського, Рогатинського, Бережанського, Львівського, Перемишльського і много інших.

Уже в перних місяцях свого існування забралось наше Товариство до просвітної роботи, виставляючи теа-

тральну оперету „Наталка Полтавка” в Джерзи Сіти і в Нью Йорку.

По всякі інформації в справах Товариства, треба голосити ся до організатора, М. Микитишина.

За Уряд Товариства „Українських Соколів”:

Стефан Миланович, преде.
Андрей Савка, касіер.
М. Микитишин, секр. фінанс.
Е. Сойна, секр. рекорд.

БРАТСТВО СЪВ. ВОЛОДИМИРА В ФІЛЯДЕЛЬФІІ (НАЙСТАВН), ПА.

(До фотографії на сторони 101-шій).

Коли я хочу подати коротенький опис згаданого Братства, то не на се, аби його хвалити, але маю на думці подати до відома ширшого загалу кілька вісток, про одно з немногих примірних Братств, бож звісна річ, що жите-буте Русинів-Українців в Америці. Говнуєсь виключно при організації церковних та запомогових, котрі, сказати-б творять руські громади.

От і видите, добрі люди, такий є приятель і то слюбна, рідна жінка.

— Го де гел з тобою! Як не хочеш дати, то пі... Ще прийде коза до воза!

А тепер скажу слівце, як то треба після теперішньої методи з кожним жити, аби мати приятелів, бо инакше треба жити з гросерником а инакше цілком з погребником, шевцем і т. д. О кожнім знаю, лиш не знаю, як обходити ся з жінкою, аби зробити з неї приятеля. То, здає ся найтяжша задача.

Ось так:

Коли чоловік стріне ся з лікарем, а хоче, аби він був його приятелем, треба йому говорити: „Пане доктор, справді, кажу вам, я є такий як діравий „бойлер”: бодить мене жолудок, кишки, утроба, печінки, серце, легки, горло, зуби, ніс, уха, очи; здаєсь, що маю ревматизм, лихорадку і Бог зна що. Без лікарської помочи не мігби я абсолютно жити, бо пане, як не одно, то друге... тее... Здає ся, що буду вашим сталим пацієнтом”. — Лікар на се відповість: „О, так добродію, треба хворобу розслідити і винайти, а решта вже дурниця. Нині наука лікарська і медицина стоять вельми високо. А если до того має ся ще на курацію який фонд, то все піде гладко”.

Якби чоловік сказав йому, що є здоровий як кінь та що не вірить в лікарів і в медицину, мав би сейчас ворога.

До гросерника треба знов так говорити: „Вже-ж то, що ся тичить мене, то не потребую парікати на недостачу апетиту, але то і нічо дивного, бо єсьм здоровий та сильний як лев. Ану-но, нехай зі мною хто попробує ся... Я потрафлю зісти цілий хліб і два фунти стейку, кромі інших дрібниць. Чоловік сильний і здоровий має, розуміє ся, стало роботу то і не дбає о видаток на гросерню”. — „А що-ж чоловіка тримає, як не їда? — відповість гросерник. — Як чоловік собі підієсть, то може тоді робити. Єсир! Чим чоловік більше їсть, тим ліпше для него”.

І знов одия приятель.

А як би так сказати йому: „От не маю цілком апетиту, ім як муха і так всі у мене в дома. Їсть ся хіба з коначности, а все решта викидає ся на сміте”.

Стрінувши ся зі салюністом, належить з ним так говорити: „Тут, в тій Америці як би чоловік не випив, то процав би як руда миш в поли. Вода до нічого, проте без пива годі обійти ся. В часі знов непогоди чи слоти або в зимі то чоловік проковтне келішок віски як малину. В салюні кромі того чоловік забавить ся, розвесилить ся та почує щось нового і цікавого”. — Салюніст нічого на се не скаже, лиш весело усьміхне ся, почастує безплатним „дрінком” і буде приятелем.

А що би так стало ся, якби салюністови сказати: „Алькоголь нищить організм людський і чинить його менше відпорним на всякі хвороби. Притім ціянство ширить убожество, темноту і деморалізацію... Словом — хто не, ніколи до нічого не дійде”. Ого, як би так сказав салюністови — то гуд бай!

З погребником треба цілком инакше знов говорити: „О, пане „ундертейкер”, зле на тій долині плачу діє ся. Чоловік має справді добрий „іншурунг” для себе, жени і дітей і належить до со-сайди, що в разі якого нещастя всегда щось капне. Що однак з того, коли марево смерти здає ся вічно пукати до моїх дверей. Діти хоруять, жена часто западає і я почувало ся зле. Треба робити лишне на докторів, а потім до землі-матери — і по цілій параді”.

Цілком инакше мала би ся річ, наколи би погребникови так сказати: „Я, дякувати Богу, здоровий і веселий як риба і нисше сотки літ не думало вмирати. Жінка також здорова і робить як машина. А що ся вродить, то рівнож здорове і жити буде”.

Шевцєви треба всегда говорити, що має ся тяжкий хід і дре ся обуве так, же що два місяці треба нові черевяки, а дітям і жені, то вже і настарчити годі.

Товариство се основане 1907 року. Воно відродило і стримало від винародовлення не одну руську родину, бо Русини, між котрими засноване, належали до тих, котрі дуже скоро польщились або прихильні були москвофільству. Днесь числить понад 80 свідомих і завзятих Українців. Хотяй молодше від інших, перше в Філадельфії розвинуло малиновий прапор, з прегарно вишитим гербом України на одній стороні, а сьв. Володимиром на другій. Устроїло кілька Вечерниць з представленнями. Маєтку числить около \$1000.00 і льокує в реальности. За 5 літ видало з каси і члени від себе, понад \$200.00 на ріжні народні цілі: як школи, для страйкарів, фонд Стчинського і т. д. Виплатило за помочи членам в часі хвороби \$700.00. Як між членами так і на засіданнях панує згода, спокій. Словом, се Бр. дійсно сповняє свої цілі, бо під

кождим зглядом інтересуєсь справами народними.

Не завадить додати мимоходом, що тут суть люди, а іменно п. Михайло Поляк, бувший п'ятьлітний предсідатель і п. Роман Слободзян дволітний секретар, котрі при помочи пп. Гр. Шагали, П. Козмарського, Мих. Кориляка та інших, з посвятою причинились до гарного розвою Братства, за що Бр. нагородило першого 8 томами Історії Руси-України Грушевського, а другого золотою двадцять-долярівкою.

Микола Росолович.

ТОВ. УКР. БОЯН І ДРАМ. КРУЖОК.

Товариство Український Боян і драматичний кружок в Ньюарку, Н. Дж., засноване в 1910 році. За той час його існування дало 9 представлень та два

Тов. Укр. Боян і драматичний Кружок в Ньюарк, Н. Дж.

Сьпівачко-драматичний Кружок в Перт Амбой, Н. Дж.

концерти: Тараса Шевченка та ювілейний Маркіяна Шапкевича. Всякі доходи, які були, давалось половину на місцеву церкву сьв. Івана Хрестителя а половину липалось в касі. Товариство офірувало на фонд ім. Т. Шевченка. Се Тов. утримує читальню, яка є членом Тов. „Просьвіти” у Львові. В короткім часі має надійти великий запас книжок зі старого краю. Урядниками суть: Теодозій Каськів, предсідатель і управитель хору, Василь Кохалевич, касієр, Іван Ткач, заступник касієра і Стефан Дзюбатий, секретар.

ПЕРТАМБОЙСЬКИЙ СЬПІВ.-ДРАМ. КРУЖОК.

В стейті Нью Джерси, над заливом моря, лежить місточко Перт Амбой, де живуть наші Русини, які доходять по

найбільшій часті з повітів Рогатинського, Сяницького, Перемиського, Добромильського і Ярославського, по троха і Сокальського.

Зразу, коли не було їх так много, належали до парохії Угро-руської. Через непорозуміння однак наші відступили чотири роки тому і заложили особну галицьку парохію, яка розвиває ся дуже гарно.

На фотографії, поміщеній на сій стороні представлене Товариство драматично-сьпівачке (декотрі задля своїх обовязків не могли явити ся до фотографії) в народнім строю, відфотографоване при нагоді Вечерниць, які уряджено в честь Маркіяна Шапкевича в память столітних роковин; тогди з папахиди в церкві і вечерниць в гали зібрано 100 дол. на Фонд Марк. Шапкевича (Рідної Школи) в Галичині.

Наше Товариство дуже часто дава-

ло в нашій місцевості представлені театральні а часами і концерти, якими одушевляли ся наші Родимці.

Заслуга се безперечно нашого О. Дух., о. Чаплинського і нашого дяко-учителя, п. Івана Переговського, а також велика заслуга пані Юлії Зволинської, яка сама знаменито деклює і учить представлень, а також характеризує і пиє всі убраня, потрібні до представлення.

На образку по правій стороні священика п. Іван Переговський, по лівій пані Ю. Зволинська.

Вкінці піднести мушу, що всі наші аматори охотно сходять ся на проби сьпіву і представлень і радо працюють для добра і слави нашої громади.

Подав

Пилип Шуцний,

секр. парох. в Перт Амбой.

Із сьміховинок Руданського.

Зелений пес.

Зайшов Німець раз на баль,
З пашною сїдає,
Мовчить, мовчить, далі враз
Сусїдку питає:

„Чи зелений коли пес
Пані не здибала?“
— „Та ні, каже, або що?“

Німця запитала.
„Та нічого каже той,
Я так лиш питає ся,
Бо з зеленим, пані, песом
І я не здибав ся!“

Згуба душі.

Раз пропала на степу
В чумаків сокира,
До одного всі взялись:
„Ти, тай ти, псявіра!“
Той їх годить, хамепить,
Той їх розважає,
Вже й клянеть ся на чім сьвіт,
Богом присягає
Ні, не вірять. І чумак
Против неба глянув:
„Коли я сокиру взяв,
Хай я Ляхом стану!“
„Стій, чумаче, не губи
Ні душі, ні віри!
Вірим, вірим! Ти не брав
Нашої сокири!“

Доц.

Обсїялись мужики,
Доцу виглядають!
Ото два собі зійшлись,
Стали розважають...
Грицько старий, як судець,
Палицю тримає,
На бік голову схилив,
Землю колупає.

А Хома на мотузку
Гудзи собі вяже.
„Нема доцу!“ — каже Гриць.
— Нема! — Хома каже.

„Як би, Хомо, Господь дав.
То я вже говорю,
Що усеб то із землі
Підняло ся в гору!“

— Усе дядьку? — „А усе!“
— Луччеж най не буде!
Моя жінка у землі!
Не хочу паскуди!

Польський і руський кіт.

Несе мясо руський кіт,
Польський вихилясом:
„Що ти, котику, несеш?“
А той каже: „Мясо“!
Та як „мясо“ висловляв,
Мясо і упало,
І з ним польського кота
В минуті не стало.

Несе мясо польський кіт,
Руський і питає:

„Що ти, котику, несеш?“
— Менсо! — відвічає.
Та як менсо вимовляв,
То так стиснув зуби,
Що бідняка руський кіт
Лиш облизає губи.

Що до кого.

— „Хто йде їсти?“ пан питає,
— „Я йду!“ циган каже...
— „Хто йде жати?“ пан питає,
— „То громада скаже!“

Добрий чоловік.

Здибало ся два кацапи:
„Здоров брат!“ — Здорово!
„А где батька?“ — Павесілі:
„Неушто?“ — Єй Бого!
„За штож єво павесілі?
Нешто он папал ся?
— В хахлацкую богомольню
Как-то раз забрал ся
І там толькі узил різу,
Шапку з Міколая
І ту чашку, что поп пастом
Хахлов напавает“.
„Ах, сукіни-ж ані деті!
Бога не імелі!
Віть добраво чалавєка
І то не жалелі!“...

Господар хати.

Мужик лиха наробив,
А жінки бояв ся, —

Сюди туди по кутках,
Тай під піл сховав ся.
Та лопатою під піл:
„А вилзай, враже!“
А той далі у куток —
Тай до неї каже:
— „Геть, погана сатано!
Геть, бісова мати!
Тепер менс не займай,
Я господар хати!“

Козацькі ксьондзи.

Раз Хмельницький заявив
По військови своему,
Що хто пана приведе —
Дасть по золотому.

А хто ксьондза — тому три
Обіцяв ся дати...
Пішли наші козаки,
Давай мудрувати.

Тільки пана де дїпнуть,
Виголять чуприну,
Та і кажуть: „Памятай!
Гляди, бісів сину,

Як часами тебе наш
Спитає Хмельницький,
То ти, шельмо, говори,
Що ксьондз католицький“.

То бувало приведуть...
„А хто ти?“ — питає;
— А ксьондз! — каже, той козак
Плату забирає.

І такого-ж тих ксьондзів
За тиждень прибуло,
Що і в Римі стількиж їх
Мабуть не було.

С М І Ш Н Е.

Чумани в дорозі.

Іхала раз дорогою ватага чумаків у Крим по сіль та по рибу. Одного дня побачили вони, що недалеко над дорогою лежить великий камінь, а раніше його ні сліду не було. „Відки він взяв ся?” думают чумаки. А оден чумака і каже:

— Треба спинити волів та подивити ся, що воно за камінь!

— Еге, що треба то треба! — озвали ся другі чумаки. — Подивимо ся. Тпру, воли, тпру!

Спинили чумаки волів та й пішли всі до того каміня; дивлять ся, а з верху на каміні щось написано. Оден між чумаками був трохи грамотний; кажуть йому:

— А читай, Захарку, що воно се написано!

От і Захарко почав читати:

„Як підіймеш, побачиш”.

Почули чумаки та й задумали ся, підперли батогами свої бороди. Що воно таке? А далі оден каже:

— Давайте, підіймем, хлопці, то й побачимо, що се таке!

— Може в пекло дїрка?

— А може! А гляди!

— Або в пекло, або на тамтой сьвіт! — забалакали відразу всі чумаки.

— Та що-ж як підіймати то підіймати!

От і заходились усі чумаки коло того каміня! Довго вони коло нього порались, стогнали та охали — на силу звернули його на бік. А на другому боці каміня написано:

„А що, чи важко було?”

Приказки про козаків.

Хліб, сіль та вода — то козацька їда
Степ та воля — козацька доля.

Коли козак в полі, то він і на волі.

Козацькому роду нема переводу.

Козак з бідною, як риба з водою.

Терши козаче — отаманом будеш.

Той і не козак, хто не думас отаманом
[бути.

Козак козака бачить здалека.

Риба не без луски, козак не без долі.

Лінарська порада.

Одного лікаря запитали: „Коли повинна їсти людина?” Він на се відповів так: „Чоловік, який має що їсти, нехай їсть, коли голодний; а той, що не має що їсти, нехай їсть, коли знайде ся йому їда”!

На годині хемії.

Професор: Що діє ся з золотом, скоро лишимо його на вільнім воздуху?

Ученик: (по довгим думаню). Вкрадуть його.

Своєнки.

— Петро є вашим свояком?

— А так, оженив ся з моєю нареченою.

В суді.

— Чи підсудний хотів би ще щось сказати?

— Овшім, хотївбим сказати: „До побаченя”.

Коли красти?

Судія до обжалованого: Твоя крадіж є особливо тому каригідною, позаяк ти поповнив її підчас богослуженя, коли всі люди були в церкві.

Обжалований: Прошу вас, пане судію, чи можливо обікрасти який дїм, коли всі люди є дома?

Агент: Ще перед пів роком доставила наша фабрика вам машину до молоченя і чому ви вкінці її не сплатите.

Господар: Таж ви казали, що вона сама виплатить ся!

Питають ся вдови, чи не чує ся вона по смерти мужа дуже саїтною.

„Апї трохи!” — відповідає вдова — „я маю папугая, що клеє, малпу, що жує тютюн і ката, який цілими ногами волочить ся поза домом”.

Нема місця.

Бідний швець просить ся до неба а сьв. Петро питає:

— А був ти в чистилици?

— Ні не був, але в мене була дуже лиха жінка.

— Коли так, то ти відпокутував на землі — каже сьв. Петро — ходи до неба.

Приходить незадовго другий швець і просить ся до неба.

— А був ти в чистилици — питає сьв. Петро.

— Ні не був, але й перший швець не був там, а ви його пустили до неба.

— У него була лиха жінка.

— Я їх мав аж три, каже другий швець.

— Брате, для такого дурака, що три рази женив ся, нема місця в небі: іди проч!

Перед Богом усі рівні.

Король Фридрих Великий звелів своєму слугі читати молитви. Коли той дочитав до кінця: „Нехай Бог захистить і благословить тебе” — то прочитав так: „Нехай Бог захистить і благословить вашу величність”!

— Читай як слід, дурню! — крикнув на него король: — „перед Богом я така сама свиня, як і ти”!

Дяк (до Матвія, сьпіваючого, що занадто продовжав „Господи помилуй”): Чому ви Матвію разом з нами не кичите?

Матвій: Або я з вами зачинав!?

— Чому Адама і Еву вигнано з раю?

— Бо вони крали — прошу о. катехити — Господу Богу яблука!

— Цигане! та я чув, що тебе били.
— Ну, то що — то били! велика річ!
— Та бо я чув, що тебе цілий день били.

— Овва! який то великий день в Петрівку!

Розмірнувала.

Чоловік питає ся у жінки:

— А що, стара? як помремо, кому лишимо своє добро?

— Звісно кому, нашим дітям.

— Алеж, як у нас дітий не буде?

— Знайшов що питати! не буде дітий, онуки заберуть!

Виграна справа.

Батька завізвали до суду ставати. Син з власної волі пішов також з батьком. В четвер вертає до дому, а мати питає: А виграли тато справу?

— Виграли — каже син.

— А чомуж не прийшли з тобою до дому?

— Зараз прийдуть, лише мають ще відсидіти 2 добі арешту.

На горзі.

— Що ти за се порося хочеш?

— Вісім корон!

— Вісім корон? Що, так дорого? Дивись яке воно миршаве — на силу ногами двигає!

— Е миршаве! Якби ти стільки слабував, як воно слабувало, то можеб й зовсім негами не двигає!

— Мамо, мамо! У дїжку з капустию миш впала!

— Що-ж ти витягнув її, мій любий?

— Ні, мамо, вона кусає! Я вкинув туди кітку, щоб вона її зїла!

Поліцай до вїтца:

Мельдую покїрно, що зловилисьмо сеї ночі злодія!”

— А деж він є?

— Мельдую покїрно — втік.

— Чи ти вже снідав?
 — Ні, ще не снідав.
 — Чому?
 — Та ходив до дому, а снідять було нічого, так я з'їв окряєць хліба, та дві паланиці, та ото й все. Так і ходжу доси не снідавши!

„Знаєш? наш Петро Феник розтратив уже цілий маєток, який дістав в спадщині по своїм батьку”.
 „Дивись! А то, як би батько знав, в гробі обернув би ся!”
 „Та чого? За свого сина?”
 „Ні, з жалю, що сам того маєтку не розтратив!”

У одного бідного чоловіка зібрали ся діти вечеряти та й кличуть батька:
 — Тату, вставайте та йдіть вечеряти!
 — А хліб у нас є, чи нема?
 — Нема, тату.
 — Ну, то вечеряйте діти, самі, бо я дуже розіспав ся!

Добра познака.

„По чім пізнати, чи когут старий чи ні?”
 „По зубах.”
 „Алежбо когут не має зубів.”
 „Ба! Але я маю. Як тверде м'ясо — то кажу, що старий, а як м'яке, то молодий”.

Жінка до лисого чоловіка:

Маєш щасте, щось лисий, а то викалабим тобі всю чуприну.

Розсіяне ума:

Доня до тата; „Тату! Стефан з'їв мое більше аблоко а мені лишив своє менше.
 Тато до Стефана; „А ти обжоро! Зараз віддай сестричці її яблуко а своє сам з'їдж!”

Добре почислив.

Інспектор в школі, ученики сидять по чотирох в кожній лавці.
 Інспектор до ученика:
 „Кілько вас сидить в одній лавці?”
 Ученик: „Чотири!”
 Інспектор: „А если всі скинете чоботи, то кілько буде всіх чобіт?”
 Ученик: „Шість”.
 Інспектор: „Та як шість? Таж вас є всіх чотири, а кожний має по два чоботи, то чомуж кажеш, що буде шість чобіт?”
 Ученик: „Бо я, прошу пана, босий”

Циганська натура.

Циган до арендаря: „Жиде, возьми сей збанок і принеси мені пива.”
 Жид: „Ни — а гроші де?”
 Циган: „Е — то не штука принести пива за гроші, але без гроший.”
 Пішов жид, по за хвилю вертає і ставить перед циганом. Циган хап за збанок — а він порожний.
 „Ну, та що буду пити, коли збанок порожний?”
 Жид: „Е — то не штука налити ся з повного збанка, але з порожного!”

Руська Книгарня в Вінніпегу

одинокий і найбільший на цілу Канаду склад руських книжок

має усі книжки, які лише друковані в нашій мові, а іменню: Книжки історичні, політичні, оповідання, повісти, новелі, байки, співанники, поезії, книжки господарські, лікарські, шкільні і театральні відтан всілякі церковні, молитвенники, провідники і другі.

Крім сего, видає Руська Книгарня в Вінніпегу всякі періодичні книжки своїм коштом, з котрих вже появились слідуочі:

1. Фармазони 25 цт.	18. Оборона віри 25 цт.
2. Слово правди 15 „	19. Підстава Християнської віри 25 „
3. Лист шинкаря до чорта . . 15 „	20. Щасте здоровле і маєток 10 „
4. Розмова Поляка з Русином 10 „	21. Християнські духовні пісні 15 „
5. Дивний сон 10 „	22. Канадійські оповідання . . 15 „
6. Домашний писар 35 „	23. Найновіше чудо в Ченстохові 15 „
7. Закон про відшкодоване робітників 10 „	25. Казки за жидів 10 „
8. Оповідання з образками . . 30 „	26. Рицар і смерть 5 „
9. Христос охотно приймає грішника 5 „	27. Без Бога на світі 20 „
10. Правовірний католик 5 „	28. О терпеливій Олені 15 „
11. Історія церкви 25 „	29. Батько 5 „
12. Гостинець з Канади 5 „	30. Грішниця 5 „
13. Важніші права Канади . . 35 „	31. Історія о 7-мох мудриях 25 „
14. Пісні про Канаду і Австрію 40 „	32. Чому попи не женять ся? 10 „
15. Історія про гарну Магелону 25 „	33. Чого учив Христос 15 „
16. Нові пісні зі старим кінцем 25 „	34. Січинський на волі 10 „
17. Робітничі пісні 25 „	35. Геновефа 30 „
	36. Убийники, драма в 5 діях 35 „
	37. Порадник для жєнщин . . 15 „

Особливу увагу публіки звертаємо на книжочку „ПРОВІДНИК” великий англійсько-руський і русько-англійський підручник до науки англійської мови, за поміччю котрого без учителя в короткім часі виучитесь говорити добре англійської мови. Книжка ся має 320 сторін більшого формату і коштує без оправи \$1.50, а з оправою в полотно тільки \$2.00 Перший кишеньовий англ.-руський і русько-англійський „СЛОВАРЕЦЬ”, котрий має 8000 виразів о 208 сторонах дрібного друку, з азбукою друкованою і писаною, та з вимовою англійських виразів; книжка ся оправлена в м'ягеньку скіряну справу, і коштує тільки 75 центів.

РУСЬКА КНИГАРНЯ у ВІННІПЕГУ, одна з найбільше солідних і чесних фірм висилає на жадане свої катальоги і цінники книжок і всяких музичних інструментів.

ПОПРОБУЙТЕ СЕЙЧАС НАПИСАТИ ЗА НАШИМ КАТАЛЬОГОМ КНИЖОК І МУЗИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ, НА ВИРАЗНУ І ТІЛЬКИ АДРЕСУ:

RUSKA KNYHARNIA 850 Main St., WINNIPEG, MAN. CAN.

Dime Trust & Safe Deposit Co., Shamokin, Pa.

АКТИВА:	
Вклади	\$512.643.12
Банковий дім	111.437.30
Готівка і позички банком	107.513.17
	\$713.593.59

З'ОБОВ'ЯЗАННЯ:	
Капітал	\$125.000.00
Надвижка	125.000.00
Нерозділені зиски ..	16.533.00
Депозити	465.060.28
	\$731.593.59

OFFICERS:

F. P. Llewellyn, President.

W. C. Hack, 1st Vice President.
John L. Sheef, Treasurer.

A. P. Reitz, 2nd Vice President.

East and Lumber Co.

Головний склад будівляного дерева.
SHAMOKIN, PA.

НИКИТА ТИХАНСЬКИЙ

руський знаменито уряджений стор,
продає сорочки і все, що кому потріб-
но до їдженя. Желізни і бляшані товари.
203 Shamokin & Pine Sts., Shamokin, Pa.

К. ДЕМ'ЯНЧИК, ГОТЕЛЬНИК

127 S. Shamokin St., Shamokin, Pa.

МИХАІЛ ЯНКОВИЧ

Руська гросерня і бучерня (влас. дім).
На складі завжди свіжий товар. Ру-
сини! до свого, а певно зацадите не-
мало гроша.

525 Pine & Franklin Sts., SHAMOKIN, PA.

ДОБРА РАДА!

Хто хоче шанувати своє здоров'я,
нехай не йде до чужих за скислим
товаром, коли у нас є свіжий. —
Хто хоче бути багатий, нехай не про-
сить чужих за свої гроші, коли на-
ша ціна других задивляє. — Хто хо-
че від 6 до 9 днів переїхати через мо-
ре, найзголосить ся до нас, понеже ми
масмо шифкарти на найліпші лінії як:
North German Lloyd, Red Star Li-
ne, Hamburg-American Line і Rus-
sian-American Line;
нетільки ціна низька, але і люде суть
дуже приетупні. — Хто хоче, аби гро-
ші до пересилки були певні, нехай зго-
лосить ся до нас, а буде вдоволенний.

Є то найстарший руський штор в
EXCELSIOR, PA.

і філія Руськ. Шамокінського штору
Nicefor Nabura, Postmaster
і співробітник Руського штору

THE NATIONAL BANK of Shamokin, Pa.

John Mullen, Pres. A. D. Robertson, Vice Pres. Geo C. Graeber, Cashier.
Frank A. Gable, Ass. Cashier. Con. A. Graeber, Teller.

Активна: \$180.000.00

Надвижка і зиски: \$280.000.00

Платить 3 процент від часу вложеня
вклади.

Іван ГЛОВА, предс. М. Пелян, кас.
М. Сметана, секретар

RUSSIAN MERCANTILE ASSOC'N

найстарший руський штор в Америці
має завжди доволі свіжого товару та
продає по дуже уміркованих цінах. По-
силає також гроші і продає шифкарти
до всіх частий світа. Обертає місячно
сумою \$7.500. Заряд. М. Пелян.

МИХАІЛ АМБИЦКИЙ, руський готельник

У власнім домі корчму має, свіже пи-
во завжди продає; ануж брати всі до
свого, до Михайла Амбицкого.
237 Vine & Short Sts, Shamokin, Pa.

Dr. F. J. Meek M. D. Др. Миколайчик
польський лікар

Доктор медицини, хірургії і акушерії.
Спеціаліст недуг жіночих і діточих.

Office: 25 N. Shamokin St., Shamokin, Pa.
Phones U. T. & T. Co. (Local) No. 1673.
Penn'a T. Co. (Bell) N. 154-Z. (Long Dist)

FRANK BOBKOWSKI

підприємця похоронів

Винаймає також керичи на хрестини,
весіля, похорони та при иньших ока-
зіях по дуже низьких цінах.

RACE STREET, SHAMOKIN, PA.

John S. Sausser

продає

печі, вироби з бляхи, покритя да-
хів, домові знаряди, хатні прибо-
ри. Лампи. Електричні прибори.

519 N. Shamokin St., Shamokin, Pa.

ГАВРИЛ МАЛИНЯК WHOLESALE

cor. Franklin & Spruzheim Sts., Shamokin, Pa.

Має завжди на складі свіже пиво в
великих і малих бочілках з пайлуч-
ших броварів, як також найліпші го-
рівки і лікери. — Свій до свого!

ЧИ ЗНАЄТЕ,
що насієр „Руського Нар. Союза”
Алексій Шаршонь
МАЄ ДОБІРНУ ГРОСЕРНЮ?

Товар свіжий. Продає таньо, але
лише за готівку.

● ДО СВОГО! ●

Shamokin, Pa.

W. H. Unger, Pres.
M. G. Stief, Vice Pres.
W. M. Tier, Cashier.

The Market Street National Bank

— OF SHAMOKIN, PA. —

Depository of Public Moneys for
the State of Pennsylvania and
the United States of America.

Capital, Surplus and Profits
\$235,000.00

Deposits **\$575,000.00**

Pay Interest at the Rate of 3%
per annum on Time Deposits.

**Shamokin
Lumber and M'fg Co.**
Склад будівляного матеріалу.
Контрактори і будівничі.
37 South 5th Street, Shamokin, Pa.
Phones Bell and United.

PETER BARR

НАГРОБНИКИ.

КАМ'ЯНІ ПЛИТИ.

ЖЕЛІЗНІ ОГОРОЖІ.

Робітня:

cor. Independence & Market Sts,
SHAMOKIN, PA.

WHITE'A

ДЕНТИСТИЧВИЙ ЗАКЛАД

140 Newark Ave., Jersey City, N. J.
Перворядна робота, виконувана най-
ліпшими дентистами. Бракуючі зуби
вставляємо без плит. Направляємо
зіссуті зуби.

Години офісові: від 8-ої рано до 9-ої вечером.
В неділі: від 10-ої рано до 4-ої попол.

АДРЕСА:

Dr. White, дентист
140 Newark Ave., Jersey City, N. J.

UNGER & SNYDER

АДВОКАТИ

репрезентують добрі асенурації
від огню.

241 W. Spruce St., SHAMOKIN, PA.

ДРУКАРНЯ

"СВОБОДИ"

виконує всякі друкар-
ські роботи точно, гар-
но і по низьких цінах.

o o o o o o o o o o o o o o o o

Впов. Родимці, як також Віддліи
і члени Р. Н. Союзу повинні з вся-
кими друкарськими роботами уда-
вати ся лише до своєї друкарні
"Свободи".

o o o o o o o o o o o o o o o o

АДРЕСА:
83 GRAND ST., JERSEY CITY, N. J.

ДІМ А ГРОХОВСКИЙ С П БАНКОВИЙ

наслідники **Л. В. ШВЕНН** власитель

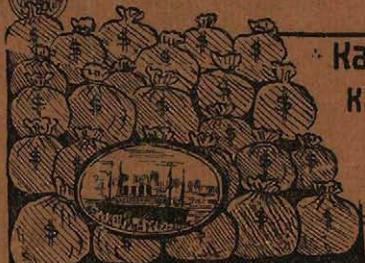

ОЩАДНІСТЬ се підстава богатства. Не скупість веде до мастку, а розумне складане гроший в чеснім, поважнім банку, який дає гваранцію і виплачує процент від вложених гроший.

ВИСИЛАЄМО ГРОШІ з порукою, що адресати одержать їх протягом 10 днів. Телеграфічною дорогою за 24 годин. Виміна гроший по найдешевнім курсі.

ШИФКАРТИ до і з Старого краю на всі найліпші і найшевнійші корабельні лінії по компанічних цінах.

КАНЦЕЛЯРІЯ НОТАРІЯЛЬНА вилагоджує всякі документи австрійські, російські і німецькі, які потверджує конзульт, так що суть важні в краю.

Кавшия зложена в касі рядовій в СУМІ:

100.000
ДОЛЯРІЕ

У власнім імаху, 292-294 Вд. **Grand St.**
Brooklyn, N.Y., III-115 East 7th St. **New York, N.Y.**

